

سنڌي وياڪرن

(ڀاڱو پهريون)

ميرزا قليچ بيگ - محرم

سنڌي ادبي بورڊ،

حيدرآباد سنڌ.

پاڪستان

ٽئين ڇاپي جو ٻيو ايڊيشن، ۱۹۷۰ع - ۲۰۰۰ ڪارمون

قيمت ۱-۵۰

ملي جو هنڌ: سنڌي ادبي بورڊ جو بڪ اسٽال
امين منزل، گاڏي کاتو، حيدرآباد (سنڌ)

هيءَ ڪتاب 'زينت پرنٽرس، حيدرآباد' ۾ ڇپيو، ۽
غلام رباني آگري، سيڪريٽري، سنڌي ادبي بورڊ، ان کي
بورڊ جي آفيس، امين منزل، گاڏي کاتي، حيدرآباد (سنڌ)
مان شايع ڪيو.

سنڌي وياڪرڻ

ڀاڱو پهريون

باب پهريون - ”جملو“

(۱) سڄ اڀري ٿو.

هتي سڄ جي آڀرڻ جي ڳالهه ڪجي ٿي.

(۲) پڪي آڏاهي ٿو.

هتي پڪيءَ جي آڏاهڻ جي ڳالهه ڪجي ٿي.
جڏهن اسين ڳالهائون يا لکون ٿا، تڏهن ڪي
لفظ ڪم آڻيون ٿا. لفظ گڏي، اسين اهڙيءَ ريت سڏون
ٺاهيون ٿا، اهڙيءَ هر هڪ سٺ مان پورو مطلب نڪري
ٿو. هر هڪ سٺ، جنهن مان پورو مطلب نڪري، تنهن
کي چئبو آهي ”جملو“.

يا هيئن چئبو: ”جملو“ هڪ لفظن جو ميڙ آهي،
جنهن مان پورو مطلب نڪري ٿو.

(۱) گوپال ڪڏ تي چوڪر راند
هن قسم جون سڏون، جن مان پورو مطلب نڪري
نڪري، تن کي ”جملو“ نه چئبو.

مٿين سٽن ۾ ڪي اهڙا لفظ وجهو، جيئن انهن مان پورو مطلب نڪري.

جملي جا ڀاڱا

(۱) سڄ اڀري ٿو.

هتي اسين ”سڄ“ جي ڳالهه ڪريون ٿا، ۽ هيءَ ڳالهه ڪريون ٿا ته ”اڀري ٿو“.

(۲) پکي اڏاهي ٿو.

هتي اسين ”پکيءَ“ جي ڳالهه ڪريون ٿا، ۽ هيءَ ڳالهه ڪريون ٿا ته ”اڏاهي ٿو“.

(۳) گلاب ڪراچي ۽ وڃڻو آهي.

هتي اسين ”گلاب“ جي ڳالهه ڪريون ٿا، ۽ هيءَ ڳالهه ٿا ڪريون ته ”ڪراچي ۽ وڃڻو آهي“.

مٿين ٽنهي مثالن مان ڏسڻ ۾ ايندو ته هر هڪ جملي جا ٻه ڀاڱا آهن:

پهريون ڀاڱو	ٻيو ڀاڱو
سڄ	اڀري ٿو.
پکي	اڏاهي ٿو.
گلاب	ڪراچي ۽ وڃڻو آهي.

هرهڪ جملي جا جيڪي ٻه ڀاڱا آهن، سي هي آهن:
(۱) جنهن بابت ڳالهه ڪجي ٿي (۲) جيڪي هن
بابت چئجي ٿو.

۴. هيٺين جملن مان ٻڌايو ته هرهڪ ۾ ڪنهن جي
ڳالهه ڪيل آهي ۽ انهيءَ بابت ڇا چيل آهي؟
(۱) چوڪرو وهنجي ٿو. (۲) بدن صفا رکجي.
(۳) گلاب گهمي ٿو. (۴) گلاب سڀني کي وٺي ٿو.
۵. پنهنجا چار جملا ٺاهي، اهي مٿينءَ جدول
(نقشي) پٽاندڙ، ٻن ڀاڱن ۾ ورهائي ڏيکاريو (ڏسو باب
اوڻيهون).

باب ٻيو - ”ڳالهاڻن جا لفظ“

(۱) ”اسم“

۶. گلاب آيو، احمد ويو، سيتا لکيو، مريم سڀيو.
گلاب، احمد، سيتا ۽ مريم، ماڻهن جا نالا آهن.
حيدرآباد، قليلي ۽ منچر، هڪائين (جاين) جا نالا آهن.
ماڻهو، لشڪر، گهوڙو ۽ مچر، ساهه وارن جا نالا آهن.
وڻ، ڪٽ، دلو، انب ۽ ڊاڪ، نئين جا نالا آهن.
جنگ، ويڙهه، نساچ ۽ هلت، ڪهن جا نالا آهن.
ڀلائي، سياڻپ، ڏاهپ ۽ ڪڏلائي، خاصيتن جا نالا آهن.
جواني، پيري، غريبي ۽ ٻانهپ، حالتن جا نالا آهن.
مٿين سڀني نالن کي، ”اسم“ چئبو آهي. ۽ ”اسم“
معنيٰ نالو.

ڪنهن ماڻهوءَ يا ٻئي ڪنهن سامه واري، مڪان

(چاڻ)، شئي، ڪم، خاصيت ٻيا حالت جي نالي ڪمي
 ”اسم“ چئبو آهي (ڏسو باب ستون).

(۲) ”فعل“

۰۷ (۱) گلاب، هتي آهي. هن ست ۾ ”آهي“
 لفظ جي وسيلي، گلاب جي ”هئڻ“ جي ڪالهه
 ڪجي ٿي.

(۲) گهوڙو ڊوڙيو. هتي ”ڊوڙيو“ لفظ جي
 وسيلي، گهوڙي جي ڪالهه ڪجي ٿي، ته هن ڊوڙڻ
 جو ڪم ڪيو.

(۳) چوڪر مار کاتي، هتي ”کاتي“ لفظ جي
 وسيلي، چوڪر جي مار کائڻ جي ڪالهه ڪجي ٿي يعني
 اهو ”کاتي“ لفظ ڇاڻائي ٿو ته چوڪر تي مهار جو
 ڪم ٿيو.

اهو لفظ جنهن مان هئڻ، ڪرڻ، سهڻ يا ڪنهن
 تي، ڪنهن ڪم ٿيڻ جي معنيٰ نڪري، تنهن کي چئبو
 آهي ”فعل“. ٿورن لفظن ۾ چئبو ته: ”فعل“ اهو لفظ
 آهي، جنهن جي وسيلي، ماڻهن يا شين وغيره بابت ڪجهه
 چئي سگهجي.

(۳) ”ضمير“

۰۸ (۱) گلاب کي سڏيم، پر گلاب نه آيو. هن
 جي بدران چئبو ته گلاب کي سڏيم، پر ”هو“ نه
 آيو. هتي ”هو“ جو لفظ، اسم ”گلاب“ جي بدران ڪم
 آيو آهي.

(۲) گوپال، گوپال کي بچايو. هن جي بدران چئبو ته: گوپال ”پال“ کي بچايو؛ هتي ”پال“ جو لفظ اسم ”گوپال“ جي بدران ڪم آيو آهي. اهو لفظ جو ڪنهن اسم جي بدران ڪم اچي، تنهن کي ”ضمير“ چئبو آهي (ڏسو باب اٺون).

(۱۴) ”صفت“

۹ (۱) گوپند ”ڏاهو“ چوڪر آهي.

(۲) هو ”ڏنگو“ آهي.

پهرينءَ سٽ ۾ ”ڏاهو“ لفظ ”چوڪر“ (گوپند) سان لاڳو ٿئي، هن جي خاصيت (خاص ڳالهه) ڄاڻائي ٿو، جنهنڪري خبر پوي ٿي ته چوڪر، ڪهڙي قسم جو آهي؟ ٻيءَ سٽ ۾ ”هو“ جو لفظ ضمير آهي، ڇاڪاڻ ته جنهن ٿياڪڙ جي ڳالهه ڪجي ٿي، تنهن جي نالي بدران، ”ڪم“ آيو آهي. ”هو“ (ماڻهو)، جنهن جي ڳالهه ڪجي ٿي، تنهن بابت اسين چئون ٿا. ته هو ”ڏنگو“ آهي. هتي ”ڏنگو“ جو لفظ ضمير ”هو“ سان لاڳو ٿئي، ان بابت ڪا خاص ڳالهه يا وڌيڪ حقيقت ڄاڻائي ٿو، جنهنڪري خبر پوي ٿي ته هو ڪهڙي قسم جو ماڻهو آهي؟

اهو لفظ جو ڪنهن اسم يا ضمير سان لاڳو ٿي، هن جي خاصيت (خاص ڳالهه) يا وڌيڪ حقيقت ڄاڻائي، تنهن کي ”صفت“ چئبو آهي (ڏسو باب ٺائون).

(۵) ”ظرف“

۱۰.

(۱) چوڪر ”هينئر“ پڙهيو. ڪڏهن؟ هينئر (وقت)

(۲) چوڪر ”اندر“ پڙهيو. ڪٿي؟ اندر (جاءِ)

(۳) چوڪر ”آهستي“ پڙهيو. ڪيئن؟ آهستي (ریت)

(۴) چوڪر ”گهڻو“ پڙهيو. ڪيترو؟ گهڻو (قدر)

(۵) چوڪر ”ڪين“ پڙهيو.

”ڪين“ لفظ ناڪار جي معنيٰ ڏيکاري ٿو ”هينئر“، ”اندر“، ”آهستي“، ”گهڻو“ ۽ ”ڪين“ لفظ، فعل ”پڙهيو“ سان لاڳو ٿي، پڙهڻ بابت وڌيڪ حقيقتون ڄاڻائين ٿا. اهڙيءَ طرح، جيڪو لفظ، ڪنهن فعل سان لاڳو ٿي، ان بابت ڪا وڌيڪ حقيقت ڄاڻائي، تنهن کي ”ظرف“ چئبو آهي.

(۶) تو تمام چڱو ڪم ڪيو. هتي ”چڱو“ لفظ ”صفت“ آهي. انهيءَ صفت سان ”تمام“ لفظ لاڳو ڪيو اٿئون، ته خبر پوي ته تو جيڪو ڪم ڪيو، سو ڪيتري قدر چڱو هو؟ اهـو ”تمام“ لفظ ”ظرف“ آهي. اهڙيءَ طرح، صفت سان به ظرف لاڳو ٿئي ٿو.

(۷) هو تمام تڪڙو لکي ٿو.

هتي ”تڪڙو“ لفظ ظرف آهي، جو ”لکي ٿو“ سان لاڳو ٿي، لکڻ جي ”ریت“ ڏيکاري ٿو، جنهنڪري خبر پئي ٿي ته هو ڪيئن لکي ٿو. ظرف ”تڪڙو“ سان ”تمام“ لفظ لاڳو ڪيو اٿئون، ته خبر پئي ته

هُوَ ڪيتريقدر تڪڙو لکي ٿو. هتي ”تمام“ لفظ ظرف آهي، جو ٻئي ظرف ”تڪڙو“ سان لاڳو ٿي، قدر جي معنيٰ ڄاڻائي ٿو.

ظرف اهو لفظ آهي جو فعل، صفت يا ٻئي ظرف سان لاڳو ٿئي ٿو ۽ منجهانئس ”وقت“، ”جاء“، ”ریت“، ”قدر“ يا ”ناڪار“ جي معنيٰ نڪري ٿي. ڏورن لفظن ۾ چئبو: ظرف اهو لفظ آهي جو ڪنهن ”فعل“، ”صفت“ يا ٻئي ”ظرف“ سان لاڳو ٿي، ان بابت ڪجهه وڌيڪ حقيقت ڄاڻائي ٿو (ڏسو باب سترهون).

اشارو: جڏهن ڪو ظرف، ڪنهن ٻئي ظرف يا صفت سان لاڳو ٿئي ٿو، تڏهن ان مان فقط قدر جي معنيٰ نڪري ٿي.

(۶) ”حرف جر“

۱. (۱) چوڪر باغ ۾ ويو. (۲) چوڪر باغ مان ويو.

پهرئين جملي ۾ ”باغ“ جي پٺيان ”۾“ جو لفظ وڌو اٿئون، ته جيئن خبر پوي ته چوڪر، باغ منجهه (اندر) ويو. ٻئي جملي ۾ ”باغ“ جي پٺيان ”مان“ جو لفظ وڌو اٿئون، ته جيئن خبر پوي ته چوڪر، باغ منجهان (ٻاهر) ويو. مطلب ته، ”باغ“ جي لفظ جي پٺيان، جدا جدا لفظ ڪم آندا اٿئون، ته جيئن چٽيءَ ريت سٺ پوي ته ”باغ“ لفظ جو ”چوڪر“ ۽

فعل ”ويو“ (يعني وڃڻ جي ڪالھ) مان ڪهڙو واسطو يا لاڳاپو آهي.

(۲) ڳوٺند، هن کان ڊڄي ٿو. ”هن“ جو لفظ، ضمير آهي ڇاڪاڻ ته ڪنهن ٽياڪڙ جي بدران ڪم آيو آهي. ”هن“ ضمير جي پٺيان، ”کان“ جو لفظ وڌو اٿئون، ته جيئن ”هن“. ضمير جو، جملي جي ٻين لفظن مان لاڳاپو ڏيکاري، جنهنڪري چئي ريت سڌ پوي ته ڪنهن کان ڊڄي ٿو؟

ڳوٺند، اهو لفظ، جو ڪنهن اسم يا ضمير جي پٺيان اچي، ۽ ان جو لاڳاپو جملي جي ٻين لفظن مان ڏيکاري، تنهن کي ”حرف جر“ چئبو آهي.

(۷) ”حرف جملو“

۱۲۰. (۱) طوطو، ڌڌ ۽ ڪچڻي کائي ٿو. هتي ”۽“ جو لفظ ڪم آڻڻ ڪري ڌڌ ۽ ڪچڻي جي ڪالھ، گڏي ڪجي ٿي.

(۲) چوڪر رنو. پيش ڪليو. هي ٻيئي جملا گڏي چئبو ته چوڪر رنو ”۽“ پيش ڪليو.

(۳) چاچو گهر ۾ يا اوطاق ۾ هوندو. ”گهر ۾“ ۽ ”اطاق ۾“ هن جملي جا ڀاڱا آهن. انهن ٻنهي ڀاڱن جي ڪالھ، گڏي ڪرڻ لاءِ، ”يا“ جو لفظ ڪم آيو آهي.

”اهو حرف، جو ٻن لفظن، جملن يا جملي جي

ٻن ڀاڱن کي گڏي، ڳالهه ڪرڻ لاءِ ڪم اچي ٿو، تنهن کي ”حرف جملو“ چئبو آهي. ”حرف جملو“ معنيٰ، جوڙ ڪندڙ. (ملائيندڙ) يا ڳنڍيندڙ حرف.

(۸) ”حرف ندا“

۱۳. (۱) واہ! واہ! مون کي انعام مليو. ”واہ! واہ!“ (خوشي)
- (۲) افسوس! هُو مري ويو. ”افسوس!“ (ڏک)
- (۳) مارا! هيڏو وڃون. ”مارا!“ (عجب)
- (۴) شل! مان انعام ڪٿان. ”شل“ (خواهش يا سڌ)
- (۵) ڏو! ڊاڪ ڪٿي ئي ڪٿي. ”ڏو!“ (نفرت يا ڏڪار)
- (۶) اڙي! هيڏانهن اچ. ”اڙي!“ (سڏ)

هن طرح سڏ ڪرڻ توڙي دل جي جدا جدا حالت جهڙوڪ ”خوشي“ ”ڏک“ ”عجب“ ”خواهش“، ۽ ”ڏڪار“ وغيره ظاهر ڪرڻ لاءِ ڪي لفظ زبان سان ڳالهائجن ٿا. انهن سمجهي ڄاڻي لفظن کي چئبو آهي ”حرف ندا“. ”ندا“ معنيٰ سڏيا. دانهن.

”حرف ندا“، آهو لفظ آهي، جو سڏ ڪرڻ يا دل جي ڪنهن حالت ظاهر ڪرڻ مهل وات مان ڪڍجي ٿو.

اشارو: جيڪي ”حرف ندا“ آهن، سي جملي ۾ گهڻو ڪري الڳ ڪري بيهاريا آهن، جيئن مٿي واہ! واہ! مارا! ۽ ٻيا لفظ ڌار ڪري بيهاريا اٿئون.

۱۴. ڳالهائڻ ٻولھائڻ ۾، جيڪو جيڪو لفظ وات مان ڪڍجي ٿو، سو مٿين ٽن قسمن مان، هڪ نه ٻئي قسم جو ضرور هوندو. مطلب ته ٻوليءَ جا سڀ لفظ، انهن ٽن قسمن ۾ وراهيل آهن. انهن ٻنهي قسمن جي لفظن کي گڏي چئبو آهي ”ڳالهائڻ جا لفظ“.

۱۵. هر هڪ لفظ سڃاڻڻ، ٽي مٿين ٽن قسمن مان ڪهڙي قسم جو آهي، تنهن کي چئبو آهي ”ترڪيب“.

۱۶. هيٺين جملن ۾ جيڪي لفظ ڪم آيل آهن، تن جي ترڪيب ڪريو:

- (۱) انگريزن، سنڌ تي ڪاه ڪئي.
- (۲) مياڻيءَ وٽ لڙائي لڳي.
- (۳) مير شير محمد وڏو لشڪر آندو.
- (۴) حبشي هوش محمد، تمام گهڻي بهادري ڏيکاري.
- (۵) هن انگريزن جا ڪيترا ماڻهو ماري ۽ ڦٽيا.
- (۶) سڀني چيو: مارا هيءَ ڏاڍو پهلوان مڙس ٿو ڏسجي.
- (۷) نيٺ انگريزن ماري، ٻه سئو قبر جوڙايائون.
- (۸) هوش محمد جي قبر حيدرآباد واري قلعي ۾ آهي.

باب ٽيون - ”جنس“.

۱۷. (۱) مرد آيو. زال آئي.
- (۲) گهوڙو ڊوڙيو. گهوڙي ڊوڙي.
- مرد ۽ گهوڙو، نر آهن. زال ۽ گهوڙي، مادون آهن. جيڪي لفظ نر جي معنيٰ ڏيکارين، تن کي

”مذڪر“ (نر) ۽ جيڪي ماديءَ جي معنيٰ ڏيکارين، تن کي ”مونث“ (مادي) چئبو آهي.
مطلب ته: اسان جون ٻه جنسون آهن: (۱) جنس مذڪر. (۲) جنس مونث.

(۳) هو آيو. هوڪ آئي.
(۴) جو آيو سو ويو. جا آئي، سا ويئي.
”هو“، ”جو“ ۽ ”سو“ جا لفظ ضمير آهن ۽ انهن جي جنس، ”مذڪر“ آهي. ”هوڪ“، ”جا“ ۽ ”سا“ جا لفظ به ضمير آهن ۽ انهن جي جنس، ”مونث“ آهي. اهڙيءَ طرح، ضميرن جون ٻه ساڳيون آهي ٻه جنسون آهن.

(۵) کٽولو پڳو. کٽولي پڳي.
(۶) شيشو ڪريو. شيشي ڪري.

کٽولو ۽ شيشو، جنس ”مذڪر“ آهن. کٽولي ۽ شيشي جنس ”مونث“ آهن. اهڙي طرح، بيجان شين جون به ساڳيون آهي ٻه ”جنسون“ آهن.

اڻٿارو: سنڌيءَ ۾ جنس، بيجان-ڪانهي.
۱۸. هيٺين جملن ۾ جيڪي اسم ۽ ضمير ڪم آيا آهن، تن جون جنسون ٻڌايو:
(۱) اڳي ”مرد“، کيتي ڪندا هئا. (۲) ”زالون“، گهرجي ڪرت ڪار ڪنديون هيون. (۳) ”ڪٽارا“، گايون چاريندا هئا. (۴) ”ڏيئون“، گائين ڏهن جو ڪم

ڪنڊيون هيون. (۵) اڳي ائين پور هي جي وڃ ٿيل هئي. (۶) سڀ خوش گذاريندا هئا.

”مونث پڇاڙيون“

۱۹. زال، نٿ ۽ ڪٽ، لفظن جي پڇاڙيءَ ۾ ”آ“ جو اچار آهي. ”آ“ پڇاڙيءَ وارا سڀ اسم، سدائين مونث آهن.

۲۰. ڪنگا، ڄمڻ، بلا ۽ ڳلا، لفظن جي پڇاڙيءَ ۾ ”آ“ جو اچار آهي. ”آ“ پڇاڙيءَ وارا اسم، گهڻو ڪري مونث آهن؛ ڇاڪاڻ ته انهيءَ پڇاڙيءَ وارا ڪي ٿورا اسم، مذڪر به آهن. مثلاً — راجا، لالا ۽ ديوتا.

۲۱. ڇٽ، پٽ ۽ دل، لفظن جي پڇاڙيءَ ۾ ”ا“ جو اچار آهي. ”ا“ پڇاڙيءَ وارا اسم، گهڻو ڪري مونث آهن؛ ڇاڪاڻ ته انهيءَ پڇاڙيءَ وارا ڪي ٿورا مذڪر، اسم به آهن. مثلاً — سيٺ، قيصر ۽ خضر.

۲۲. بيبي، گهوڙي ۽ دلي، لفظن جي پڇاڙيءَ ۾ ”اي“ جو اچار آهي. ”اي“ پڇاڙيءَ وارا اسم، گهڻو ڪري مونث آهن؛ ڇاڪاڻ ته انهيءَ پڇاڙيءَ وارا ڪي ٿورا مذڪر، اسم به آهن. مثلاً — ڪٽي، حلواڻي، ٻاڻي ۽ موٽي.

اشارو: آ، ا، ۽ اي سان نڪ جو اچار به ڪڍجي ٿو.

مذڪر پڇاڙيون

۲۳. ڀاءُ، آڻ، نڪ ۽ ڇپ، لفظن جي پڇاڙيءَ ۾ ”آ“ جو اچار آهي. ”آ“ پڇاڙيءَ وارا اسم، گهڻو ڪري مذڪر آهن، ڇاڪاڻ ته انهيءَ پڇاڙيءَ وارا ٿورا اسم، مونث به آهن. مثلاً، ماءُ، کنڊ ۽ وڇ.

۲۴. گوبوق، واڌو، واگهو ۽ ڪڍو، لفظن جي پڇاڙيءَ ۾ ”و“ جو اچار آهي. ”و“ پڇاڙيءَ وارا اسم، گهڻو ڪري مذڪر آهن، ڇاڪاڻ ته انهيءَ پڇاڙيءَ وارا ڪي ٿورا اسم، مونث به آهن. مثلاً، ”گئو“ ۽ ”وهو“ معنيٰ ”زال“ يا ”نهن“.

۲۵. جمعو، گوبندو، گهوڙو ۽ دلو، لفظن جي پڇاڙيءَ ۾ ”و“ جو اچار آهي. ”و“ پڇاڙيءَ وارا سڀ لفظ، مذڪر آهن.

اشارو: مينهن، وڇوڻ ۽ هندائو. اهڙيءَ طرح ڪن لفظن ۾ ”آ، او ۽ او“ سان نڪ جو اچار به ڪڍجي ٿو.

انسان جي جنس پروڙڻ جون واٽون.

۶۲. هاڻي ڪارو آهي. ڪچڻي ڪاري آهي. اهڙيءَ طرح، صفت لاکو ڪرڻ سان، اسمن جي جنس معلوم ڪري سگهجي ٿي: پر سنڌي ٻوليءَ جي سڄي ٻچي خوبي* هيءَ آهي ته اسمن جي پڇاڙين مان، جنس جي

* انگريزي ٻوليءَ ۾ اها خوبي ڪانهي.

پُروڙ پوي ٿي. اهي ڇاڙي جملي ست آهن، جن جو ذڪر، مٿي ڪيو ويو آهي.

”آ، آ، آ، اي“ (مونٽ) ”آ، آ، آ، او“ (مذڪر)
 انهن مان ”آ“ ٻچڙيءَ وارا سڀ اسم، سدائين مونٽ
 آهن ۽ ”او“ ٻچڙيءَ وارا سڀ اسم، سدائين مذڪر
 آهن؛ باقي ”آ، آ، آ، اي ۽ آ“ ٻچڙين وارا گهڻو ڪري
 مونٽ، ۽ ”آ ۽ آ“ ٻچڙين وارا گهڻو ڪري مذڪر
 آهن.

مذڪر مان، فونٽ چورس جون واٽون

۲۷. گهوڙو، مونٿ گهوڙي، ڪٽولو، مونٿ ڪٽولي.
 ”گهوڙو“ ۽ ”ڪٽولو“ لفظن مان، ٻچڙي وارو
 ”او“ جو اچار ڪڍي، ”اي“ ٻچاڙي ۽ گڏجي ٿي.
 (الف) چوڪرو، ان جو مونٿ چوڪري يا چوڪر.
 اعڙي طرح، ڪن حالت ۾ ”اي“ پدران ”ا“
 ٻچاڙي ۾ ڪم اچي ٿي. آٺ، ان جو مونٿ آٺ
 ۽ گڏه، ان جو مونٿ گڏهه.

مطلب ٽم جن مذكر امنن جي ٻچڙيءَ ۾
 ”آ“ اچي ٿو، تن جي مونڊ جوڙڻ لاءِ ”آ“
 ڪڍي، اڪثر ”آ“ ٻچڙي گڏي آهي.

(ب) لالا، پيشوا، هاڻسي، هندو ۽ ٻين اهڙن مذڪر
اسمن جي پٺيان، موٽ ٻڃاڙي ”اري“ ڪڍڻ ئي
مشڪل آهي، تنهنڪري اهڙن ڪيترن لفظن

۲۸. ڪانءُ - ڪانويلي، گدڙ - گداڙي ۽ بگهڙ -
بھگياڙي. اهڙيءَ طرح، ڪن لفظن جو مونث بيفاعدي
ٺهيل آهي.

اشارو: هنن بيفاعدي ٺهيل مونث لفظن جي
پڇاڙيءَ ۾ ”اي“ جو آچار آهي، تنهنڪري ڄاڻڻ
گهرجي ته سنڌيءَ ۾ مونث پڇاڙي ”اي“ بلڪل
عام آهي.

اشارو: ۲. ڪو مرد - ڪا زال؛ سو ماڻهو - سا
زال. اهڙيءَ طرح، مونث پڇاڙي ”آ“، ڪن ضميرن ۾
ڪم اچي ٿي.

۲۹. ڪن مذڪر اسمن لاءِ نرالا مونث لفظ ٺهرايل آهن.

مثلاً: مذڪر	مونث	مذڪر	مونث
ابو	امان	پتا	ماتا
ڀاءُ	ڀيڻ	ڀٽ	ڌيءَ
ڀي	ماءُ	ڏاڏو	ڳالهه يا ڳئون
ڏاڳهو	ڏاچي	راجا	راڻي
سانڻهن	مينهن	سهرو	سس
ڪونهون يا پاڏو	وڇ	ڳوڙھ	گورنھاري
گھڻو	رڍ	کھوٽ	ڪنوار
مڙس	جوع	مرد	زال
مور	ڊيل	ميان	بيبي
نر	مادي	—	—

اشارو: ڪن اسمن جو مونث، ڪوڻ ڄڻدو آهي.

مثلاً: ڏڌ، تارو، پُونر، چيلائو، ڪاٺڏ يعني مڙس ۽ ٻيا.

باب چوٿون - ”عدد“

۳- (۱) گهوڙو ڊوڙيو يعني هڪ گهوڙو ڊوڙيو.

(۲) گهوڙا ڊوڙيا يعني ٻه يا گهڻا گهوڙا ڊوڙيا.

ٻوئين مثال ۾ ”گهوڙو“ جو آچار ڦيرائي ”گهوڙا“

ڪيو اٿئون، ڇاڪاڻ ته گهوڙن جو عدد هڪ کان

وڌيڪ آهي. ”هڪ“ کي ”واحد“ چئبو آهي. ”واحد“

معنيٰ هڪ. هڪ کان وڌيڪ، يعني يعني ٻن يا گهڻن

کي ”جمع“ چئبو آهي. جمع معنيٰ گهڻا. ”گهوڙو“

عدد واحد آهي. ”گهوڙا“ عدد جمع آهي.

ٻيا مثال: (۳) هڪ ماڻھو آئي (۴) ٻار مائون آيون.

”ماڻھو“ عدد واحد آهي. ”مائون“ عدد جمع آهي.

(۵) هڪ دلو پڳو. پنج دلا پڳا. ”دلو“ عدد آهي.

آهي. ”دلا“ عدد جمع آهي.

اهڙيءَ طرح، ٻيجان شين جا به اهڙي ساڳيا عدد

چاڻاڻبا آهن.

۳۱: هيٺين مثالن مان اسم چونڊيو ۽ ٻڌايو ته انهن

جو عدد واحد آهي يا جمع؟

(۱) ٺٽي جي ويجهو مڪليءَ نالي هڪ ٽڪري آهي.

(۲) آتي ڪيتريون سهڻيون قبرون آهن.

(۳) ٽڪريءَ جي ڀرسان هڪ ڪوهه آهي.

- (۴) آھو ڪوھ، اھڙيءَ ريت ٺھيل آھي، جو ماڻھو،
 آن ۾ اندر وڃي، مجلسون ڪندا آھن.
 (۵) ھيٺ، وڃڻ لاءِ ڏاڪڻ ٺھيل آھي.
 (۶) برسات ۾ آھو ڪوھ، پاڻيءَ سان ڀرجي
 ٻوندو آھي.

واحد مان، جمع جوڙڻ جون واٽون

۳۲. مونث اسمن جو جمع.

- (الف) ڪٽ، جمع ڪٽون. بلا، جمع بلائون. پٽ،
 جمع پٽيون. راڻي، جمع راڻيون. وڃ، جمع وڃڻ.
 مطلب ته آ، آ، اِي ۽ آ، ٻچاڙين وارن مونث
 اسمن جو جمع، اُون ٻچاڙيءَ گڏڻ سان ٺهي ٿو.
 اڻٽارو: ساڻ، جمع ساڻون، ماڻ، يا ماڻرون.
 ڌيءَ، جمع ڌيئون، ڌيئر، يا ڌيئرون.
 پيڻ، جمع پيڻون، پيئر، يا پيئرون.
 اھڙيءَ طرح، ڪي ٿورا بيقاعدِي ٺھيل لفظ آھن.
 (ب) وھو، گھو يا گھوڻ، لفظن جي ٻچاڙيءَ ۾
 اڳيئي ”او“ (اُون) جو آچار آھي. اھڙن لفظن
 پٺيان جمع واري ”اُون“ ٻچاڙي گڏبي ته آچار
 ساڳيو ”اُون“ قائم رھندو، تنھنڪري چئبو ته اھڙا
 اسم، واحد توڙي جمع ۾ ھڪ جھڙا آھن.

۳۳. مذڪر اسمن جو جمع.

(الف) گمدا، پيشوا، خضر، ڪيهر، خلواڻي، ڏوتي ۽ ٻيا اهڙا مذڪر اسم، جن جي پڇاڙيءَ ۾ ”ا“ آهي يا ۽ ”اي“ آهي، تن جو جمع، اڪثر نٿو ڇڙي ۽ پر راجا جو جمع راجائون ۽ سميٽ جو جمع سميٽيون ۽ چوندا آهن. اهڙيءَ طرح، مونث لفظن وانگر، ”آون“ پڇاڙيءَ گڏڻ سان انهن جو جمع ٺهي ٿو. انٿارو: سميٽ + آون = سميٽيون. ”يه“ جو آچار پاڻمرادو پيدا ٿئي ٿو.

(ب) - واگهو، ڪڏو، ماڻهو، وڇون ۽ ٻيا لفظ، جن جي پڇاڙيءَ ۾ ”او“ (آون) جو آچار آهي، تن جو جمع ڪو نه ڇڙندو آهي. اهي واحد توڙي جمع ۾ هڪ جهڙا آهن.

(پ) آڻ، جمع آڻ؛ گڏهه، جمع گڏهه؛ ٻڪر، جمع ٻڪر يا ٻڪرا. مطلب ته ”آ“ پڇاڙيءَ وارن مذڪر اسمن جو جمع، عام طرح ”آ“ پڇاڙيءَ ۾ گڏڻ سان ٺهي ٿو؛ پر ڪن حالتن ۾ ”آ“ بدران ”آ“ پڇاڙي ۾ ڪم اچي ٿي. (پ) گهوڙو، جمع گهوڙا ۽ ڪتو، جمع ڪتا. اهڙيءَ طرح، جن اسمن جي پڇاڙيءَ ۾ ”او“ اچي ٿو، تن جي جمع جوڙڻ لاءِ، ”او“ ڪڍي، ”آ“ پڇاڙي گڏجي ٿي.

۳۴. هندو، جمع هندوٿو! يعني اي هندو لوڪو!
ماءُ، جمع ماٿرو! يعني اي ماڻهن يا مائٽن!
اهڙيءَ طرح، مذڪر توڙي مونث جي پٺيان،
”او“ پڇاڙي گڏي ته اهڙا جمع اسم، سڏ ڪرڻ لاءِ
ڪم ايندا.

اشارو: آڊر، آيون، آوسان، ٻيون، ڪتيون، ۽
ٻيا ڪي لفظ، هميشه جمع ۾ ڪم ايندا آهن.

حاصل مطلب

۳۵. سنڌيءَ ۾ جمع واريون پڇاڙيون جملي تي آهن:
(۱) ”آون“ پڇاڙي: ڪٿ - ڪٿون، بلا - بلائون
۽ ڪنڊ - ڪنڊون. اهڙيءَ طرح، مونث اسمن جو جمع،
عام طرح، ”آون“ پڇاڙيءَ گڏڻ سان ٺهي ٿو. راجا -
راجائون ۽ سيم - سيميون. اهڙيءَ طرح، انهن پڇاڙين
وارن ٿورن مذڪر اسمن جو جمع به ”آون“ پڇاڙيءَ
گڏڻ سان ٺهي ٿو.

(۲) مذڪر پڇاڙي ”آ“، جنهن جو گهڻيل آچار
”آ“ مثلاً: چوڪرو، جمع چوڪرا يا چوڪرا. گڏهه،
جمع گڏهه.

(۳) ”او“ پڇاڙي، جا مذڪر توڙي مونث اسمن
جي پٺيان گڏي، ته آهي سڏ ڪرڻ لاءِ ڪم ايندا.
مثلاً: پيٽرا! پائرو! دوستو! ۽ ٻيا.

باب پنجنون- "حالت"

(۱) حالت فاعلي.

۳۶. (۱) سڄ آڀريو. هتي فعل آهي "آڀريو"، جو اسم، "سڄ" بابت ڪجهه چئي ٿو.

(۲) هڻو آيو. هتي فعل آهي "آيو"، جو ضمير، "هڻو" بابت ڪجهه چئي ٿو.

اسين سکيا آهيون ته "فعل" اهو لفظ آهي، جنهن مان "هڻڻ"، "ڪرڻ"، "سهڻ" يا ڪنهن تي ڪنهن "ڪم ٿيڻ" جي معنيٰ نڪري ٿي. جنهن ماڻهوءَ يا شئي وغيره بابت ڪوبه فعل، انهن تي ڪالهن مان نڪار ڪالھ ڄاڻائي، تنهن کي "فاعل" چئجي ٿو، ۽ ان جي حالت "فاعلي" چئجي ٿي. ٿورن لفظن ۾ چئبو ته: اهو اسم يا ضمير، جنهن بابت فعل جي وسيلي ڪا ڪالھ ڪجي ٿي، ان کي "فاعل" چئبو آهي، ۽ ان جي حالت "فاعلي" چئجي ٿي.

۳۷. هيٺين ڄمڻن ۾، جن اسمن يا ضميرن جي حالت فاعلي هجي، سي چونڊيو: (۱) استاد آيو. (۲) ڇوڪرا آئي پيٽا. (۳) سڀني سلام ڪيو. (۴) ٻار پڙهڻ لڳا. (۵) گھنڊ لڳو. (۶) موڪل ملي.

اٺارو: ڇوڪرا! خط لک. هتي "ڇوڪرو" لفظ جو آچار ڦيرائي ڪجي ٿو "ڇوڪرا" جو لفظ، سڏ ڪرڻ لاءِ ڪم آيو آهي. جملي ۾ جو اسم، سڏ

ڪرڻ لاءِ ڪم اچي، تنهن جي حالت کي ”ندا“ چوندا. آهن. ندا معنيٰ سڏ. حالت ندا، سچ پچ ته حالت ”فاعليءَ“ جو هڪ نرالو قسم آهي، تنهنڪري ڪن صاحبن جو رايو آهي ته هتي ”چوڪرا“ لفظ کي ”ندا جو فاعل يا اسم“ Nominative Address سڏجي. ڪن جو وري رايو آهي ته جنهن صورت ۾ ”چوڪرو“ جو اچار ٿري ”چوڪرا“ يا ”چوڪر“ ٿئي ٿو، تنهن صورت ۾ حالت ندا هڪ ڌار حالت ليکجي.

(۲) حالت مفعولي

۳۸. (۱) ڪٿي ٿوئي ٿو. هتي فعل، ”ٿوئي ٿو“ اسم، ”ڪٿيءَ“ بابت ڪجهه چئي ٿو، تنهنڪري ”ڪٿي“ فاعل آهي. هيءُ جملو، پنهنجيءَ جاءِ تي پورو آهي يعني ان منجهان مطلب نڪري ٿو، پر اها سڏ ڪانه ٿي پوي ته ڪٿي ڇا ٿو ٿوئي؟ جيڪڏهن چئبو ته ”ڪٿي چادر ٿوئي ٿو“ ته پوءِ بلڪل پورو مطلب سمجهڻ ۾ ايندو. هتي فاعل آهي ”ڪٿي“ ۽ جنهن شيءِ تي هن جي ڪم (ٿوئي) جو اثر ٿئي ٿو، سا آهي ”چادر“.

(۲) هتي لڏون رکيو هو، گوپال آهو ڪاڏو.

هتي ”آهو“ لفظ ضمير آهي، ڇاڪاڻ ته اسم ”لڏون“ بدراڻ ڪم آيو آهي. مٿئين جملي جي ٻين لفظن ۾ ”گوپال“ آهي فاعل ۽ هن جي ڪم (ڪاڏڻ) جو اثر، جنهن شيءِ تي ٿئي ٿو، سا آهي ”آهو“ (لڏون).

آهو اسم يا ضمير، جنهن تي فعل وارو ڪم يا

ڪم جو اثر ٿئي، تنهن کي چئبو آهي ”مفعول“ ۽ ان جي حالت مفعولي چئجي ٿي.

مفعول معنيٰ، جنهن تي ڪو ڪم ٿئي.

۳۹. هيٺين جملن مان مفعول چونڊيو:

(۱) نوڪر ميز ڇنڊي. (۲) مون گل سنڪهيو.

(۳) تون خط لک. (۴) احمد رانديڪا ڳڏا.

(۵) گوپند ڪتاب پڙهي ٿو. (۶) گلاب ماني کاڌي.

جملن ۾ چيو اسم يا ضمير، ”مفعول“ آهي، تنهن جي حالت ”مفعولي“ چئجي ٿي.

(۳) حالت جري

۴۰. (۱) ”گوپال، راند تان موٽيو.“ هتي ”راند“

لفظ جي پٺيان ”تان“ حرف جر آيو آهي، جو گوپال جو ”راند“ سان توڙي موٽڻ جي ڳالهه سان واسطو يا لاڳاپو ڏيکاري ٿو، تنهنڪري ”راند“ جي حالت

جري چئبي.

(۲) ”گوپند، هن کان ڊڄي ٿو.“ هتي ”هن“

ضمير جي پٺيان ”کان“ حرف جر آيو آهي ۽ ”هن“ جو ”گوپند“ سان توڙي ڊڄڻ جي ڳالهه سان لاڳاپو

ڏيکاري ٿو، تنهنڪري ”هن“ جي حالت جري چئبي.

(۳) ”احمد جو خط آيو.“ هتي ”احمد“ جي پٺيان

”جو“ حرف ڪم آيو آهي ۽ ان جو ”خط“ سان لاڳاپو ڏيکاري ٿو، جنهنڪري خبر پوي ٿي ته جيڪو خط

آيو، سو احمد جو هو. هتي "احمد" جي حالت جري چڻبي

اڻڌارو: 'جو'، 'سندو' ۽ 'وارو' لفظ، اضافت جي معنيٰ ڏيکارين ٿا ۽ اهي، جن اسمن يا ضميرن جي پٺيان اچن ٿا تن جي حالت 'اضافت' آهي؛ جا مائٽي، مالڪي يا ٻي نسبت ڏيکاري ٿي. هاندڙ رواج موجب حالت 'اضافت' کي حالت 'جري' ۽ گڏي چڏيو لڏن. ڪن صاحبن جو رايو آهي ته حالت 'اضافت' ڌار حالت ليکڻ گهرجي، ڇاڪاڻ ته اها فقط ٻن اسمن جي پاڻ ۾ مائٽي يا لاڳاپو ڏيکاري ٿي.

جنهن اسم يا ضمير جي پٺيان حرف جر اچي ۽ ان جو جملي جي ٻين لفظن سان لاڳاپو ڏيکاري، تنهن اسم يا ضمير جي حالت جري چڻبي.

۴۰. هيٺين جملن ۾، جن اسمن يا ضميرن جي حالت جري آهي، سڀيچو ڏيکاريو:

- (۱) بوبڪن ۾ غالچا ٺهندا آهن.
- (۲) ٺٽي جون لونگيون سهڻيون ٿين ٿيون.
- (۳) اسان هالن مان هندورو گهرايو.
- (۴) اسان سڀني کي ديسي هنرن کي زور وٺائڻ گهرجي.

(۴) حالت جري

۴۲. (۱) نوڪر ٻوٽان (ٻوٽون) آيو.
ٻوٽان يا ٻوٽون معنيٰ، ٻوٽ مان يا ٻوٽ کان (حالت جري)، هتي ڪو به حرف جر ڪم نه آيو

آهي، ته به ”ڪوٺ“ لفظ جي حالت جري آهي، سببان
 ”آن“۔ ”اون“ پڇاڙيءَ جي، جا حرف جر جو ڪم
 ڏئي ٿي.

(۲) نوڪر ڪوٺ ويو. ”ڪوٺ“ معنيٰ ڪوٺ ۾
 يا ڪوٺ ڏي. هتي به ”ڪوٺ“ لفظ جي حالت جري
 آهي، سببان (۔۔) يعني ”ا“ پڇاڙيءَ جي، جا حرف جر
 جو ڪم ڏئي ٿي.

(۳) ”ٻار ڪڏان ڪريو.“ هن جي بدران چئبو ته
 ”ٻار ڪڏ تان ڪريو.“

(۴) ”ٻار ڪڏ ڪريو.“ بدران چئبو ”ٻار ڪڏ
 ٿي ڪريو.“

مطلب ته سنڌيءَ ۾ حالت جريءَ جي معنيٰ ظاهر
 ڪرڻ لاءِ آن (اون) ۽ ”ا“ پڇاڙيون مقرر ٿيل آهن.
 جي ’حرف جر‘ جو ڪم ڏين ٿيون. پر اهي پڇاڙيون،
 سڀڪنهن اسم يا ضمير جي پٺيان نه گڏيون آهن،
 تنهنڪري انهن جي بدران عام طرح حرف جر ڪم
 آڻجن ٿا.

۴۳. هيٺين جملن مان اهڙا اسم چونڊيو، جن ۾
 حالت جريءَ واريون مقرر ٿيل پڇاڙيون گڏيل هجن:

- [۱] مان هيٺس ’گهران‘ ٿو اچان.
- [۲] اهو ڪم رکو تنهنجي ’هٿن‘ ٿيندو.
- [۳] منهنجي ’واتان‘ هڪڙو حرف به ڪونه نڪتو.
- [۴] مان ’وسئون‘ سڪين گهٽائيندس.

[۵] چوڪرو ڪهر ويو.

[۶] مون کي اها ڳالهه من نڪا ڇت هئي.

دؤر

۴۴. اسم ۽ ضميرن جون حالتون، هيٺين ۽ ريت معلوم ڪيون آهن:

(۱) جملي ۾، جنهن اسم يا ضمير بابت، فعل ڪجهه چوي يعني هئڻ، ڪرڻ يا سهڻ مان ڪا ڳالهه چاڻائي، تنهن کي ”فاعل“ چئجي ٿو ۽ ان جي حالت ”فاعلي“ چئجي ٿي.

[۲] جملي ۾ جنهن اسم يا ضمير تي، فعل واري ڪم جو اثر ٿئي، تنهن کي ”مفعول“ چئجي ٿو ۽ ان جي حالت ”مفعولي“ چئجي ٿي.

(۳) جنهن اسم يا ضمير جي پٺيان، ڪوبه حرف جر اچي ۽ ان جو جملي جي ٻين لفظن سان لاڳاپو ڏيکاري، يا اهڙي لاڳاپي ڏيکارڻ لاءِ حرف جر بدران ڪا مقرر ٿيل پڇاڙي ڪم اچي، ان اسم يا ضمير جي حالت ”جري“ چئبي.

۴۵. اسم يا ضمير جو، جملي ۾، ٻين لفظن سان جيڪو لاڳاپو آهي، يا انهيءَ لاڳاپي ڏيکارڻ لاءِ جيڪا* ڦيرڦار، ان اسم يا ضمير جي صورت ۾ ٿئي

* ڳوٺ لفظ پٺيان ”آ“ جو آچار آهي، سو ڪڍي ان (آون) يا ”ا“ پڇاڙي گڏي، ڳوٺان يا ڳوٺ لفظ ٺاهجن ٿا. اها ڦيرڦار حالت ڏيکاري ٿي.

تنهن کي ”اسم يا ضمير“ جي حالت چئجي ٿي.

باب ڇهون - ”اسمن جو ڦيرو“

۱۴۶. واحد جمع

فاعلي - چوڪرو اچي ٿو	چوڪرا اچن ٿا
مفعولي - چوڪرو بچاءُ	چوڪرا بچايو
جري - چوڪري کي سڏ	چوڪرن کي سڏيو
چوڪري سان وڃ	چوڪرن سان وڃو
چوڪري کان پاسي ٿي	چوڪرن کان پاسي ٿيو

۱۴۷. واحد جمع

فاعلي - چوڪري اچي ٿي	چوڪريون اچن ٿيون
مفعولي - چوڪري بچاءُ	چوڪريون بچايو
جري - چوڪري کي سڏ	چوڪرين کي سڏيو
چوڪري سان وڃ	چوڪرين سان وڃو
چوڪري کان پاسي ٿي	چوڪرين کان پاسي ٿيو

۱۴۸. اسم کي سڀني حالتن ۾، واحد توڙي جمع ۽ مذڪر توڙي مؤنث جي صورتن ۾ ڦيرائڻ کي، ”اسم جو ڦيرو“ چئجي.

۱۴۹. ”چوڪرو“ لفظ جو ڦيرو، ۽ هو مڻي ڪيو ويو تنهن مان ڏسڻ ۾ ايندو ته پهريائين چئون ٿا چوڪرو، جمع چوڪرا. جڏهن ڪوبه حرف جر انهن لفظن جي پٺيان ڪم آڻيون ٿا، تڏهن ”چوڪرو“ جو آچار ڦيرائي ڪريون ٿا ”چوڪري“ ۽ جمع چئون ٿا ”چوڪرن“.

ساڳئي طرح ”چوڪري“ جمع ”چوڪريون“، ۽ هر حرف جر ڪم آڻڻ کان پوءِ اچار ڦيرائي ڪريون ٿا ”چوڪريءَ“ جمع ”چوڪرين“.

هنن لفظن جي اها صورت سڀڪنهن حرف جر گذر کان پوءِ ساڳي رهي ٿي؛ تنهنڪري هن کي ”عام صورت“ چئجي ٿو. هاڻ چئبو ته مٿين اسمن جو ڦيرو هن طرح ٿيندو آهي:

(۱) واحد	جمع
فاعلي۔ چوڪرو	چوڪرا
عام صورت۔ چوڪري	چوڪرن
(۲) واحد	جمع
فاعلي۔ چوڪري	چوڪريون
عام صورت۔ چوڪريءَ	چوڪرين

۵۔ واحد	جمع
فاعلي۔ ڪٽ پڳي	ڪٽون پڳيون
مفعولي۔ ڪٽ وڇاءُ	ڪٽون وڇاڻو
جري۔ ڪٽ تي ويهه	ڪٽن تي ويهه
ڪٽ کي چور	ڪٽن کي چورين
ڪٽ جو ٻائو پڳو	ڪٽن جا ٻاوا پڳا

هتي ”ڪٽ“ لفظ جو اچار، سڀني حالتن ۾ ساڳيو رهيو آهي، تنهنڪري اها ئي انهيءَ لفظ جي ”عام صورت“ چئبي.

۵۱. عام صورت سمجهڻ لاءِ ڪي مثال وٺو.
مثلاً: راجا، سيٺ، آڻ ۽ واگهو. هاڻ هنن لفظن جي پٺيان ڪهڙو به حرف چر ڪم آڻيو:
راجا کي سلام ڪر. سيٺ کي سڏ ڪر.
آڻ کي هڪل. واگهو کان پاسي ٿي ۽
هتي ”آڻ“ جو اچار ڦري ٿيو آهي ”آڻ“ ۽
”واگهو“ جو ”واگهو“ راجا انهن لفظن جي ”عام
صورت“ چئبي. ”راجا“ ۽ ”سيٺ“ لفظن جي پٺيان حرف
چر ڪم اچڻ ڪري، انهن لفظن جي صورت ۾ ڪا به
ڦير ڦار ڪانه ٿي ٿئي، تنهنڪري اها ئي سنڌين عام
صورت چئبي.

۵۲. اسم جي اها صورت، ڄا سڀني حالتن ۾، يا
هر مڪنهن حرف چر جي پٺيان اچڻ کان پوءِ ساڳي
(رهي) تنهن کي ”عام صورت“ چئجي ٿو.

حاصل مطلب

۵۳. (۱) سنڌي ۾ ڪن اسمن جي صورت، عدد
واحد ۾ هڪ ڦيرو کائي ٿي. مثلاً: ”ڇوڪرو“ جو
آچار ڦيري ٿئي ٿو ”ڇوڪري“. ”آڻ“ جو ”آڻ“
۽ ”واگهو“ جو ”واگهو“.

(۲) ڪن اسمن جي صورت، عدد واحد ۾، اهو
هڪ ڦيرو به نٿي کائي. مثلاً ڪٽ، راجا ۽ سيٺ لفظن
جو آچار، سڀني حالتن ۾ ساڳيو رهي ٿو.

(۳) ڇوڪرو جمع ڇوڪرا، پر عام صورت، جمع

چوڪرڻ، چوڪري جمع چوڪريون. پر عام صورت،
جمع چوڪرين. ڪٽ جمع ڪٽون، پر عام صورت،
جمع ڪٽن.

اهڙيءَ طرح، عام صورت جمع ۾ سڀ اسم، ڇا
مذڪر ڇا مؤنث، ”آن“، ”اِن“ يا ”اُن“ پڇاڙي وٺن ٿا.

ڀاڱو ٻيو

باب ستون ”اسمن جا قسم“

اسم خاص ۽ اسم عام

۵۴. (۱) اڪبر بادشاه سنڌ ۾ ڄائو هو.

”اڪبر“ هڪ بادشاه جو نالو آهي. ڪنهن به
بادشاه کي ”بادشاه“ ڪوئي سگهيو، پر سڀڪنهن
بادشاه کي ”اڪبر“ نه ڪوٺيو، ڇاڪاڻ ته ”اڪبر“
خاص ڪنهن هڪ بادشاه جو نالو آهي.

”سنڌ“ هڪ پرڳڻي جو نالو آهي. ڪنهن به پرڳڻي
کي ”پرڳڻو“ ڪوٺيو، پر سڀڪنهن پرڳڻي کي ”سنڌ“
نه ڪوٺيو، ڇاڪاڻ ته اهو نالو خاص ڪنهن هڪ
پرڳڻي تي رکيل آهي.

(۲) حضرت عليءَ جي خچر جو نالو، دلدل هو.

ڪنهن به خچر کي ”خچر“ ڪوٺيو، پر سڀڪنهن
خچر کي ”دلدل“ نه ڪوٺيو، ڇاڪاڻ ته اهو نالو
خاص ڪنهن هڪ خچر تي رکيل آهي.

(۳) هو ”گلشڪر“ پڙهي ٿو.
 ”گلشڪر“ هڪ ڪتاب جو نالو آهي. سڀڪنهن
 ڪتاب کي ”ڪتاب“ سڏبو، پر سڀڪنهن ڪتاب
 کي ”گلشڪر“ نه سڏبو، ڇاڪاڻ ته اهو نالو خاص
 ڪنهن هڪ ڪتاب تي رکيل آهي.
 هنن مثالن مان ڏسڻ ۾ ايندو ته ڪي ٽالا خاص
 ۽ ڪي عام آهن. مٿين مثالن مان پنهجي قسم جا نالا
 ڌار ڪري هيٺ ڏيکارجن ٿا:

عام نالو

بادشاه

پرڳڻو

خچر

ڪتاب

خاص نالو

اڪبر

سنڌ

دلدار

گلشڪر

۵۵. اهو لفظ، جو ڪنهن ماڻهوءَ يا ٻئي جاندار
 يا بيجان شئي يا مڪان جو خاص طرح ٺهرايل نالو
 هجي، تنهن کي ”اسم خاص“ چئجي ٿو.

۵۶. اهو نالو جو هڪڙي قسم جي جاندار يا بيجان
 شين لاءِ هڪ جهڙو هجي، يا هر هڪ سان لاڳو ٿئي
 سگهي، تنهن کي ”اسم عام“ چئجي ٿو.

۵۷. هيٺين جملن مان اسم خاص ۽ اسم عام چونڊيو:
 (۱) حيدرآباد. ڪي اڳي نيرڻ ڪوٽ چوندا هئا.

(۲) جيڪب آباد جو اصلوڪو نالو خان ڳڙھ آهي.

(۳) بدين جو شهر اصل مانول پور سڏبو هو.

(۴) ٿرپارڪر جي پاسي اڳي سمنڊ هو، جنهن جو منهن ڪڇ جي رڻ ڏي هو.

(۵) ڌرتيءَ ڏهن ڪري حالتون ڦيري ويون.

(۶) سمنڊ جي نشاني هاڻو ڪيون ٿر جون پٽون آهن.

اسم ذات

۵۸. (۱) اڃا، ساوڪ، پالائي ۽ صفائي خاصيتن جا نالا آهن.

(۲) گل، چرچو، ويڙھ ۽ جنگ، ڪمن جا نالا آهن.

(۳) ٻالاڻ، جواني، جهنگليپڻو ۽ ٻانهپ، حالتن جا نالا آهن.

انهن ٽنهي قسمن جي نالن کي گڏي ”اسم ذات“ چئبو آهي.

ڪنهن خاصيت، ڪم يا حالت جي نالي کي ”اسم ذات“ چئبو آهي.

۵۹. هيٺين جملن مان اسم-ذات چونڊيو:

(۱) سڀت هڪ وڏو گل آهي. (۲) نئٽ تسيڪ.

(۳) رحم ۽ ڀيڻي برڪت آهي. (۴) غريبن تي قياس ڪر.

(۵) آپ ۽ ڪاڙهان ڏس. (۶) ڏٺي ۽ جي وڏائي ڪاھ.

(۷) پڙهڻ، ترڻ، تير هڻڻ، چوڻين سواري، ننڍي هوندي

جو نه سگهي، وڏي خواري، هوندي

انشارو: پنچات، سپا، فوج، لشڪر، ٿڻ ۽ ٻيا.

اهڙا لفظ، جي ڪنهن ميڙ جي معنيٰ ڏيکارين ٿا، سي اسم جمع Collective آهن، پر اهي سنڌي گرامر موجب ”اسم عام“ ڪري ليکبا آهن.

چانور، اٿو، سون ۽ لوھ، اسم جنس Material Noun آهن، پر اهي به ”اسم عام“ ليکجن ٿا.

”صفاتِي ۽ ذاتِي اسمَن جو فرق“

۶۔ اسم خاص ۽ اسم عام، انهن ٻنهي کي گڏي ”صفاتِي اسم“ Concrete Noun چئبو آهي. اهي اکين سان ڏسي سگهجن ٿا ۽ انهن کي هٿ لائي سگهجي ٿو. مثلاً: برف اهڙي شيءِ آهي جا اکين سان ڏسي ۽ هٿ ۾ کڻي سگهجي ٿي. اهڙيءَ طرح، جيڪي صفاتي اسم (خاص ۽ عام) آهن تن سڀني کي جسم آهي، تنهنڪري اهي ظاهري حواسن (ڪن، هٿ، اک، چپ ۽ نڪ) سان معلوم ٿي سگهن ٿا. ڪنهن ماڻهوءَ ۾ جيڪڏهن سڀاڻپ هوندي ته ”سڀاڻپ“ اهڙي شيءِ نه آهي، جا هٿ ۾ کڻي يا چپ سان چڪي سگهجي. ساڳيءَ طرح، برف جي اڃا، ٿڌاڻ ۽ لسان يا لسائي اهڙيون شيون نه آهن، جي برف کان ٿار ڪري، هٿ ۾ کڻي سگهجن. انهن بابت رڳو دل ۾ ويچار ڪري چئجي ٿو ته ”برف“ ۾ هيءَ خاصيتون آهن. هاڻ چڱي طرح سمجهڻ ۾ ايندو ته، صفاتي ۽ ذاتي اسمَن جي وچ ۾ هيءَ تفاوت آهي.

جيڪي صفائي اسم (خاص ۽ عام) آهن، تن سڀني کي جسم آهي، تنهنڪري اهي ظاهري حواسن سان معلوم ڪري سگهجن ٿا. جيڪي ذاتي اسم آهن سي فقط خاصيتن، ڪمن ۽ حالتن جا نالا آهن. انهن کي جسم ڪونهي، تنهنڪري انهن جو رڳو پنهنجي من يا دل ۾ ويچار ڪجي ٿو.

باب اٺون — ضميرن جا قسم (۱) ”ضمير خالص“

۶۱. (۱) آءُ اڃان ٿو. مان وڃان ٿو. مون ڪاڏو.
(۲) تون آڇ. تو چا چيو؟

گلاب کي سڏيم، پر هو هليو ويو.
جڏهن ڪو ماڻهو پنهنجي ڪا ڳالهه ڪندو آهي، تڏهن پنهنجي نالي گنهڻ بدران ”آءُ“، ”مان“ يا ”مون“ لفظ ڪم آڻيندو آهي. اهي لفظ ضمير آهن، ڇاڪاڻ ته ڳالهه ڪندڙ ماڻهو جي نالي بدران ڪم اچن ٿا. اهڙن ضميرن کي ”ضمير متڪلم“ چئبو آهي. ”متڪلم“ معنيٰ جنهن جي وات مان ڪلام نڪري يعني جو ڳالهائي. آءُ، مان، مون ۽ اسين ”ضمير متڪلم“ جا مثال آهن.

حاضر ماڻهو، جنهن سان ڳالهائبو آهي، تنهن جي نالي بدران ”تون“ يا ”تو“ لفظ ڪم آڻبو آهي، تنهنڪري اهي لفظ به ضمير آهن. اهڙن ضميرن کي

”ضمير حاضر“ چئبو آهي، ڇاڪاڻ ته جنهن مان ڳالهائبو آهي، سو ضرور اکين اڳيان حاضر هوندو آهي. تون، تو، توهين ۽ اوهين، ”ضمير حاضر“ جا مثال آهن.

مٿي ٽئين جملي ۾ ”گلاب“، جنهن جي ڳالهه ڪجي ٿي، تنهن جي نالي بدوان ”هو“ لفظ ڪم آندو اٿئون، تنهنڪري ”هو“ لفظ ضمير آهي. اهڙن ضميرن کي ”ضمير غائب“ چئبو آهي، ڇاڪاڻ ته جنهن ٿياڪڙ جي ڳالهه ڪجي ٿي، سو يا ته غائب يعني گم يا غير حاضر آهي، يا جي حاضر آهي ته به ساڻس ڪونه ٿو ڳالهائجي، پر سندس رکي ڳالهه ڪجي ٿي. هو، او، هن ۽ انهن، ”ضمير غائب“ جا مثال آهن.

انهن ٽنهي ضميرن کي ”ضمير خالص“ چئبو آهي. خالص، معنيٰ نچ، اهي ٿي ٿي، نجي ۽ يا خاص طرح، فقط ماڻهن مان لاڳو ٿين ٿا، تنهنڪري اهو نالو پيو اٿن. ياد ڪريو ته ضمير خالص ٿي آهن:

(۱) متڪلم يعني ڳالهائيندڙ، (۲) حاضر يعني جنهن مان ڳالهائجي، (۳) غائب يعني اهو ٿياڪڙ جنهن جي ڳالهه ڪجي ٿي.

۰۶۲ ضمير خالص جا ڦيرا

جمع

واحد

آمین

فاعلي- آءُ، مان

آسان

عام صورت- مون

واحد	جمع
فاعلي-تون	توهين، اوعين
عام صورت-تو	توهان، اوهان

واحد	جمع
فاعلي-هُوَ (مونث هُوَ)	هُوَ، اُو
عام صورت-هن، اُن	هنن، اُنهن

ضميري ڀڃاڙيون

۶۲. واحد	جمع
----------	-----

—

پاڻم، پاڻم = منهنجو پاڻ
 پاڻهي، پاڻه = تنهنجو پاڻ
 پاڻس، پاڻس = هن جو پاڻ
 پاڻن = هنن جو پاڻ

هن طرح، ماڻهي ڏيکاريندڙ اسمن (پيءُ، ماءُ، ڌيءُ وغيره) جي پٺيان اهي ڀڃاڙيون عام طرح گڏيون آهن، ته اهي ”ضمير خالص“ جو ڪم ڏينديون آهن. ڪهڙو ڪهڙس يعني ڪو به (ڪڏ به) ٻيو هن جو گهر. اهڙيءَ طرح، ڪن ٻين اسمن جي پٺيان به ساڳئي مطلب لاءِ اهي ڀڃاڙيون ڪم اچن ٿيون.

۶۳. واحد	جمع
----------	-----

وٽم = مون وٽ	وٽهون يا وٽون = اسان وٽ
وٽه = تو وٽ	وٽو = توهان وٽ
وٽس = هن وٽ	وٽن = هنن وٽ

اهڙيءَ طرح، حرف جر جي پٺيان به اهي ڀڃاڙيون گڏيون آهن.

اٺاڻارو: ضمير متڪلم جمع واري ”هون، آون“
واري پڇاڙي، اسمن جي پٺيان نه گڏبي آهي.

۰۶۵. واحد جمع

اٺم = مون کي آهي اٺئون = اسان کي آهي
اٺيئي = توکي آهي اڏو = توهان کي آهي
اٺس = هن کي آهي اٺن = هنن کي آهي
اهڙيءَ طرح، ڪن فعلن جي پٺيان به اهي پڇاڙيون
گڏي سگهجن ٿيون. (ڏسو باب چوڏهون)

۰۶۶. ضميري پڇاڙيون، هيٺئين نقشي ۾ ڌار ڏيکارجن
ٿيون:

ضمير	واحد	جمع
متڪلم	م	هون، آون، ٿون
حاضر	ت (اي)	و
غائب	س	ن

۰۶۷. مٿي چيڪي چيو ويو آهي، تنهن مان ڏسڻ
۾ ايندو ته ضمير خالص ٻن قسمن جا آهن:

- (۱) سڃا لفظ، جهڙوڪ آڻ، تون ۽ هو.
- (۲) پڇاڙين وارا، جن کي ”متصل“ يا گڏيل ضمير
چئبو آهي.

متصل يا گڏيل ضمير آهي آهن جي ڪنهن اسم،
حرف جر يا فعل جي پٺيان؛ پڇاڙين يا نشانين وانگر ڪم
اچن ٿا.

۶۸. هيٺين جملن ۾ جن لفظن جي پٺيان ضميري
پڇاڙيون هجن، تن جي معنيٰ ٻڌايو. مثلاً: منجهس =
هن منجهه.

(۱) وٽس وڃ. (۲) چئینس ته سگهو اچ.
(۳) نه اچي ته خوشي سنڊيسز. (۴) هيٺروئن پئسو
ڪونهي. (۵) ماستر چيو اٿو، ته سبق ياد ڪريو.

(۲) ”ضمير اشارو“

۶۹. گوپال کي ماڻس ٻيو لڏون ڏيئي چيو ته ”هيءُ
تون ڪاءُ ۽ هو پاڻ لاءِ رک.“
هتي ”هيءُ“ لفظ، انهيءَ لڏون ڏي اشارو ٿيو
ڪري، جو ڀرسان يا ويجهو آهي ۽ ”هو“ لفظ ٻئي
لڏون ڏانهن اشارو ٿو ڪري، جو پري آهي.
آهڙا ضمير، جي ڪن اسمن ڏي اشارو ڪن، تن
کي ”ضمير اشارو“ چئبو آهي.

اهي ٻن قسمن جا آهن:

(۱) جيڪي ضمير ڪنهن ويجهي ماڻهوءَ يا شيءِ
وغيره ڏي اشارو ڪن، تن کي ”ضمير اشارو ويجهو“
چئبو آهي. مثلاً: هيءُ، اِيءُ.
(۲) جيڪي ضمير ڪنهن ڏورانهن ماڻهوءَ يا شيءِ

وغيره ڏانهن اشارو ڪن، تن کي ”ضمير اشارو ڏور“ چئبو آهي. مثلاً: هو آيو.

۷. ضمير اشارو ويجهو - ڦيرو

مذڪر مونث

واحد	جمع	واحد	جمع
فاعلي - هيءَ - هي، (اَهي)	هيءَ - هي، (اَهي)	هيءَ - هي، (اَهي)	هيءَ - هي، (اَهي)
عام صورت - هن	هنن	هن	هنن

اشارو: ضمير اشارو ڏور جو ڦيرو، ضمير غائب جهڙو آهي. سنڌيءَ ۾ ٻوليءَ مان ضمير غائب، گهرائي ويو آهي، تنهنڪري ”هو ۽ آهي“ لفظ جي ضمير ”اشارو ڏور“ آهن، سي ڪم آڻي، پورائي پيا ڪريون.

(۳) ضمير مشترڪ

۷.۱ (۱) ”گوپال، گوپال کي پڇايو.“ هن جي بهران چئبو ته گوپال پاڻ کي پڇايو. هن جملي ۾ فاعل آهي ”گوپال“ ۽ جنهن کي پڇايائين سو به ساڳيو پاڻ آهي، تنهنڪري چئبو ته جملي جو جيڪو فاعل آهي، سوئي ساڳيو مفعول آهي.

(۲) آءُ پاڻ يا خود ايندس. هن جي معنيٰ ته ٻيو ڪو نه ايندو، پر آءُ پاڻ (پنهنجي سر) ايندس. ائين ڪالهه کي زور ڀرائڻ لاءِ به ”پاڻ“ يا ”خود“ لفظ ڪم

آڻبو آهي. پاڻ، خود، پنڊ ۽ پنهنجو لفظ ضمير مشترڪ آهن. اهي ضمير، ٻن مطلبن لاءِ ڪم آڻبا آهن:
(۱) فائنل ڪي زور پرائڻ لاءِ. (۲) هن ڳالهه ڄاڻائڻ لاءِ ته جملي ۾ جيڪو فاعل آهي سوئي سا ڪيو مفعول آهي.

اهو ضمير، جو جملي ۾ فاعل جي بدران (مفعول ٿي) ڪم اچي، يا جو ضمير خالص ڪي زور پرائڻ لاءِ ڪم اچي، تنهن کي ”ضمير مشترڪ“ چئبو آهي.

مشترڪ معنيٰ شريڪ ٿيندڙ. اهو نالو ان تي هن ڪري رکيو اٿن جو پاڻ، خود ۽ پنڊ لفظ جي ضمير مشترڪ آهن، سي فاعل سان شريڪ يا لاڳو ٿين ٿا. ۷۲. هيٺين جملن مان ضمير مشترڪ چونڊيو ۽ ٻڌايو

ته اهي فاعل جي بدران ڪم آيا آهن يا رڳو ضمير خالص ڪي زور پرائڻ لاءِ ڪم آيا آهن:

- (۱) توهين پاڻ ۾ ٺهي وڃو ته چڱو.
- (۲) تون پاڻ ڇو ته مون ڇا چيس؟
- (۳) پنهنجو ڪم ايندو، ٿاڙيو ڪم نه ايندو.

۷۳. ”پنهنجو“ لفظ جو ڦيرو

مذڪر		مونث	
واحد	جمع	واحد	جمع
فاعلي- پنهنجو	پنهنجا	پنهنجي	پنهنجون
عام صورت- پنهنجي	پنهنجن	پنهنجي	پنهنجن

(۴) ”ضمير استفهام“

۸۴. ڪير آيو؟ ڪهڙو آهين؟ ڇا ڪپيڻي؟ ڪهڙو ٿو چوين؟ هتي ڪير، ڪهڙو، ڇا ۽ ڪهڙو لفظ سوال پڇڻ لاءِ ڪم آيا آهن. ڪير، معنيٰ ڪهڙو ماڻهو. ڪهڙو، معنيٰ ڪهڙو ماڻهو يا ڪم. ڇا، معنيٰ ڪهڙي شيءِ. مطلب ته اهڙا سوال پڇڻ جا لفظ، ڪن اسمن بدران ڪم اچن ٿا، تنهنڪري ضمير آهن. اهڙن ضميرن کي چئبو آهي ”ضمير استفهام“. فھر، معنيٰ سمجھ يا ڄاڻ. ضمير استفهام، معنيٰ اهو ضمير، جو ڄاڻڻ يا سمجھڻ گھري ٿو (سوالن پڇڻ سان). مطلب ته:

ضمير استفهام، اهو ضمير آهي، جو سوال پڇڻ يا پڇا ڪرڻ ۾ ڪم اچي ٿو.

۷۵. (۱) تون ڪير آهين؟ ”ڪير“ رکڻو ماڻهو سان لاڳو ٿئي ٿو.

(۲) ڪهڙو ماڻهو؟ ڪهڙو ڪتاب؟ ڪهڙو ڪم؟ ”ڪهڙو“ لفظ ماڻهن، شين ۽ ڪمن سان لاڳو ٿئي ٿو.
(۳) ڇا وٺان؟ ڇا چوان؟ ”ڇا“ شين ۽ ڪمن سان لاڳو ٿين ٿو.

(۴) ڪهڙو ڪپيڻي؟ ڪهڙي لاءِ بيٺو آهين؟ ”ڪهڙو“ شين ۽ ڪمن سان لاڳو ٿئي ٿو.

۷۶. ”ڪير“ جو ڦيرو

واحد جمع

فاعلي - ڪير (مونڌ: ڪير) ڪير

عام صورت - ڪنهن ڪن

”ڪهڙو“ جو ڦيرو ۰۷۷

مذڪر مونث

واحد جمع واحد جمع

فاعلي - ڪهڙو ڪهڙا ڪهڙي ڪهڙيون

عام صورت - ڪهڙي ڪهڙن ڪهڙيءَ ڪهڙين

۰۷۸. هيٺين ستن مان ضمير استفهام چونڊيو:

(۱) گلاب کي ٻاهر ڪير پيو سڏي؟

(۲) توکي ڇا ڪپي؟ (۳) ڪڇاڙو گهرجيئي؟

(۴) هنن رانديڪن مان توکي ڪهڙو ٿو وٺي؟

(۵) ”ضمير موصول“

۷۹. هيءُ اهو ڪتاب آهي. ڪتاب مون ڳوليو

پئي. هي پئي جملا ڳنڍي چئبو ته ”هيءُ اهو ڪتاب

آهي، جو مون ڳوليو پئي.“ هتي ”جو“ لفظ، ”ڪتاب“

جي بدران ڪنر آيو آهي، تنهنڪري ضمير آهي ۽ اهو

پن جملن کي ڳنڍي ٿو، تنهنڪري ”ضمير موصول“

آهي. موصول، معنيٰ ڳنڍيندڙ (وصل = ڳنڍ، ميلاپ). هيءُ

اهو ڪتاب آهي، جيڪو مون ڳوليو پئي. ”جيڪو“

ضمير موصول آهي.

هيءُ اهو ڪپ آهي. ڪپ جي تو پڇا ٿي ڪئي.

هيءَ پيئي جملا ڪنڊي چئبو ته ”هيءَ اهو ڪپ آهي، جنهن جي تو پڇا ٿي ڪئي.“ هتي ”جنهن“ لفظ ضمير موصول آهي.

اهو لفظ، جو ڪنهن اسم جي پدران جملي ۾ ڪم اچي ٿو ۽ ان کي پيئي جملي سان ڪنڊي ٿو، تنهن کي ضمير موصول چئبو آهي.

”جو“ جو ڦيرو

۸۰

مونث

مذڪر

جمع

واحد

جمع

واحد

جي

جا

جي

جو

جن

جنهن

جن

عام صورت-جنهن

”چيڪو“ جو ڦيرو

۸۱

فاعلي- چيڪو چيڪي چيڪا چيڪي عام صورت- جنهن ڪنهن جن ڪن جنهن ڪنهن جن ڪن

۸۲. هيٺين سڌن مان ضمير ”موصول“ چونڊيو.

(۱) ننگر پارڪر هڪ ۾ ٽڪري آهي، جا ”ڪارونجهر“ جي نالي سان سڏجي ٿي. (۲) ٽڪريءَ جون ڇهه قطارون آهن، جن جي وچ ۾ ڪيترن هنڌ واري آهي.

(۳) آني واريءَ سان گڏ پٿر آهن، جن مان ڪي روهيءَ جهڙا ڪارا ته ڪي داڍ جهڙا ڳاڙها آهن. (۴) سنڌ ۾ اهاڻي هڪ ٽڪري آهي، جنهن مان

بعضي بعضي خوفناڪ آواز ٻڌڻ ۾ ايندا آهن، ڇاڪاڻ جو اها ٻرندڙ جبل جو قسم آهي. (۵) ٽڪريءَ تي ڪيترا وڻ ۽ ٻوٽا آهن، جن مان ججهي پيدائش ٿئي ٿي.

(۶) ”ضمير جواب موصول“

۸۳. جو ٻئي جي لاءِ ڪڏ ڪڏندو، سو پاڻ ڪڏ ۾ ڪرندو. هتي ”سو“ لفظ جو لاڳاپو ”جو“ لفظ سان آهي يعني اُن جي جواب ۾ ڪم آيو آهي. ”جنهن چيو تنهن ڪيو“. هتي ”تنهن“ لفظ جو لاڳاپو ”جنهن“ لفظ سان آهي يعني اُن جي جواب ۾ ڪم آيو آهي. ”جو“ ۽ ”جنهن“ لفظ ضمير موصول آهن ۽ ”سو“ ۽ ”تنهن“ لفظ جي انهن جي جواب ۾ آيا آهن، سي ضمير جواب موصول آهن.

ضمير جواب موصول آهو آهي، جو ضمير موصول جي جواب ۾ (لاڳاپو رکي) ڪم اچي ٿو.

”سو“ جو ڦيرو

۸۴

جمع

واحد

فاعلي-سو، موٽ: سا

سي

تن، تنن، تنهن

عام صورت-تنهن

۸۵. هيٺين ڄمائن مان ضمير جواب موصول

ڪڍائي ٻڌايو:

(۱) جيڪي اوهان ڪيو سو چڱو.

(۲) مون کي جيڪا ڳالهه چوندا، مان مڃيندس.

- (۳) جنهن کوٽو خيال ڪيو، تنهن ڇڻ ته کوٽو ڪم ڪيو.
 (۴) جن سان صحبت رکجي، تن سان نڀاهجي.
 (۵) جي نه سنڀاليندا، سي پڇتائيندا.
 (۶) چڱا سي، جن جا پويان به چڱا.

(۷) ضمير مبهم

۸۶. (۱) منهنجو رهيو ڪو ڪٿي ويو. ”ڪو“
 معنيٰ ڪو ماڻهو، تنهنڪري ”ڪو“ لفظ ضمير آهي،
 پر اهو ضمير ڪهڙي اسم بدران ڪم آيو آهي، سو
 نٿو ڄاڻائجي..

(۲) ڪا چوي ته، گویند سڳيو ۽ ڪا چوي ته
 پرڻيو. هتي ”ڪا“ معنيٰ ڪا زال، تنهنڪري ”ڪا“
 لفظ ضمير آهي، پر اهو ضمير، ڪهڙي اسم جي بدران
 ڪم آيو آهي، سو نٿو ڄاڻائجي.

(۳) هن ڀيتي ۽ هيٺان ڪي لڪل آهي، هتي
 ”ڪي“ لفظ، انهيءَ اسم جي بدران ڪم آيو آهي،
 جنهن جي پوريءَ طرح خبر ڪانهي.

اهو ضمير، جنهن مان اها خبر ڪانه ٿي پوي ته
 ڪهڙي اسم جي بدران ڪم آيو آهي، تنهن کي ضمير
 ”مبهم“ چئبو آهي. مبهم معنيٰ ڳجهو يا نامعلوم يعني
 جنهن جي لڪ يا ڇاڻ نه پوي. ”ڪو“، ”ڪي“،
 ”ڪنهن“ ۽ ”ڪجهه“، ضمير مبهم جا مثال آهن.

۸۷. ڪو ماڻهو، ڪو جانور، ڪو رانديڪو،
 ڪو ڪنڙو، اهڙيءَ طرح، ”ڪو“ لفظ، جاندار، توڙي

بيجان شين ۽ ڪمن سان لاڳو ڪبو آهي. ڪي ڪپڻي؟
ڪجهه ڏيان؟ اهڙي طرح، ”ڪي“ ۽ ”ڪجهه“ لفظ،
رڳو شين سان لاڳو ٿين ٿا. ”ڪي“ ۽ ”ڪجهه“ جو
ڦيرو نه ٿيندو آهي.

”ڪو“ جو ڦيرو

۰۸۸

جمع

واحد

ڪي

فاعلي - ڪو، مونث: ڪا

ڪن

عام صورت - ڪنهن

اٽلارو: گوبند ڪي ڪنهن ماريو؟ ”ڪنهن“ ضمير
استفهام، گوبند ڪي ڪنهن ماريو ٿو ڏسجي. ”ڪنهن“
ضمير مبهم.

سنڌي باب جو مطلب

۰۸۹. سنڌيءَ ۾ ضمير ستن قسمن جا آهن:

- (۱) ضمير خالص، اهي ٻن قسمن جا آهن. هڪڙا
سڄا لفظ جن ۾ متڪلم، حاضر ۽ غائب اچي ٿا وڃن؛
ٻيا پڇاڙين سان جن کي متصل يا گڏيل ضمير چئبو آهي.
- (۲) ضمير اشارو، جنهن ۾ ضمير اشارو ويجهو ۽ ضمير
اشارو ڏور اچي ٿا وڃن.

- (۳) ضمير مشترڪ. (۴) ضمير استفهام. (۵) ضمير
موصول. (۶) ضمير جواب موصول. (۷) ضمير مبهم.

باب ٽائون - ”صفت جا قسم“

۰۹۱. مون، وڏو، مٿو، ڦٽاري ڏاڙهون ڪاٿو. وڏو

مٿو ۽ قنڌاري لفظ، صفت آهن ۽ اسم ”ڏاڙهونءَ“ مان لاڳو ٿي، ان جي خاصيت (خاص ڳالهه)، يا وڌيڪ حقيقت ڄاڻائين ٿا، جنهنڪري خبر پوي ٿي، ته مون ڪهڙي قسم جو ڏاڙهون ڪاڌو. هن قسم جي صفتي لفظن کي چئبو آهي ”وصفي“ (Qualitative)، ڇاڪاڻ ته اهي وصف يا بيان ڪن ٿا.

ٻه ڏاڙهون. پهريون ڏاڙهون. اڌ ڏاڙهون. چار چار ڏاڙهون. ٻه، پهريون، اڌ ۽ چار چار لفظ، صفت آهن ۽ اسم ”ڏاڙهونءَ“ مان لاڳو ٿي، انهن جو عدد يا انداز ڄاڻائين ٿا. هن قسم جي صفتي لفظن کي چئبو آهي ”عددي“ (Quantitative) ڇاڪاڻ ته اهي عدد يا انداز ڏيکارين ٿا.

۹۲. هڪ، ٻه، ٽي، چار ۽ ٻيا اهڙا انگ، جي ماڻهن يا شين وغيره جي شمار ڪرڻ ۾ ڪم اچن ٿا، تن کي ”عدد شماري“ چئبو آهي، ڇاڪاڻ ته اهي شمار ڪرڻ يا ڳڻڻ لاءِ ڪم اچن ٿا.

۹۳. پهريون، ٻيو، ٽيون، چوٿون ۽ ٻيا اهڙا انگ، تن کي ”عدد قطاري“ چئبو آهي، ڇاڪاڻ ته اهي ڏيکارين ٿا ته قطار ۾ ڪٿڻون (ڪهڙو نمبر) آهي يعني اهي گهڻن ۾، هر هڪ جي جاءِ ڏيکارين ٿا.

۹۴. مٿين ٻن مکيه قسمن کان سواءِ ٻين قسمن جا به عدد آهن. مثلاً: ايڪو، ٻڪو، ٽڪو، هيڪار، بهار، ٽهار، ڏهاڪو، ويهارو، ٽيهارو، چوٿو، اڌ،

منو، پاڻڪي، سوابو، ڏيڏيو ۽ اڍايو. انهن کان سواءِ،
ٿورو، گهڻو، سڀ، ججهو ۽ ٻيا اهڙا لفظ به عدد يا
انداز جي معنيٰ ڏيکارين ٿا.

۹۵. (الف) مٿيان سڀني قسمن جا عدد، صفت ٿي
ڪم اچن ٿا.

مثلاً: (۱) هو ٽي ٽي ڏاڙهون کائي ٿو. (۲) ٻيو
چوڪر ويهي ۽ ٽيون اٿسي بيهي. (۳) تو ٻيڻو خرچ
ڪيو. (۴) مجلس ۾ ويهارو ماڻهو آيا. (۵) مون سوا
رپيو خرچيو. (۶) مون سمورو ڪم لاٿو.

هنن جملن ۾ ٽي ٽي، ٻيو، ٽيون، ٻيڻو، ويهارو،
سوا ۽ سمورو لفظ، صفت آهن.

(ب) (۱) مون اڌ ماني کائي. ”اڌ“ صفت.

(۲) مون اڌ کائڻ ۽ اڌ ٻچايو. ”اڌ“ اسم.

(۳) هڪڙو ماڻهو آيو. ”هڪڙو“ صفت.

(۴) هڪڙو آيو ۽ ٻيو ويو. ”هڪڙو“ ۽ ”ٻيو“ اسم.

مطلب ته اهي عدد جڏهن پائمرادو ڪم اچن ٿا،

تڏهن اسم آهن. پر جڏهن ڪنهن اسم سان لاڳو ٿي،

ان جو عدد يا انداز ڄاڻائين ٿا، تڏهن صفت آهن.

۹۶

(۱) هو آيو. ”هو“ ضمير. هو ماڻهو آيو. ”هو“ صفت.

(۲) ڪو آيو. ”ڪو“ ضمير. ڪو ماڻهو آيو. ”ڪو“ صفت.

(۳) ڪهڙو آهين؟ ڪهڙو ”ضمير“. ڪهڙو ماڻهو.

”ڪهڙو“ صفت.

(۴) پنهنجو ڪم ايندو، ڌاريو ڪم نه ايندو. ”پنهنجو“

ضمير.

(۵) پنهنجو نوڪر اڏم. ”پنهنجو“ صفت.

جيڪي ضمير، صفت ٿي ڪم اچن ٿا تن کي ”ضميري صفت“ (Pronominals) چئبو آهي.

۹۷. صفت جو ڦيرو ”پلو“

(جيئن، پلو گهوڙو)

مونث

مذڪر

جمع

واحد

جمع

واحد

پليُون

پلي

پلا

فاعلي- پلو

پلين

پليءَ

پلان

عام صورت- پلي

پلو گهوڙو- پلي گهوڙي، پلا گهوڙا- پليُون گهوڙيون. اهڙيءَ طرح، صفت، جنهن اسم سان لاڳو ٿئي ٿي، تنهن پٽاندڙ عدد ۽ جنس ۾ مٽجي ٿي.

اشارو: عدد ۽ جنس ۾ ڦرندڙ صفتون، نج سنڌيءَ ۽ ٻوليءَ ۾ آهن، مگر فارسي ۽ عربي ٻولين جا صفتي لفظ، جنس ۽ عدد ۾ ٿا ڦرن. جيئن خوبصورت، خوش وغيره.

۹۸. (۱) وڌيڪ ٺٽسو، وڌيڪ پٺسا، وڌيڪ پٺسن ۽

(۲) جدا ڪارخانو، جدا ڪارخانا، جدا ڪارخانن ۽

(۳) برابر حساب، برابر حساب، برابر حسابن ۾.

”وڌيڪ“، ”جدا“ ۽ ”برابر“ لفظ، صفت آهن.

آهي، جن اسمن سان لاڳو ٿين ٿا، ٽن پٿاندڙ عدد ۽ جنس ۾ ٿا مڃڻ. مطلب ته ”او“ پڇاڙيءَ وارين صفتن کان سواءِ، ٻين صفتي لفظن جو ڦيرو اڪثر ڪونه ٿيندو آهي.

دؤر

۹۹. (الف) ٻوليءَ ۾ جيڪي به لفظ صفت ٿي ڪم

اچن ٿا، سي ٽن قسمن جا آهن:

(۱) وصفي، جي وصف يا بيان ڪن ٿا.

(۲) عددي، جي عدد يا انداز ڄاڻائين ٿا.

(۳) ضميري، جي ضمير آهن، پر صفت ٿي ڪم اچن ٿا.

(ب) اسمن ۽ ضميرن جي عدد ۽ جنس پٿاندڙ، صفتي

لفظ مڃن ٿا، پر ڪي نه به ٿا مڃن.

۱۰۰. هيٺين چمن مان صفت چونڊيو، ۽ ٻڌايو ته

هرڪ ڪهڙي قسم جي صفت آهي ۽ جنهن لفظ سان

لاڳو ٿي ٿي تنهن پٿاندڙ عدد ۽ جنس ۾ مڃي ٿي

يا نه؟

(۱) هڪڙي راجا کي پنج پٽ هئا.

(۲) انهيءَ پڪل دلي ۾ پاڻي نه وجهو.

(۳) جيڪا شيءِ گهرين سان ڏيان.

(۴) منهنجي صلاح مڃ.

(۵) اهو ڪم نه ڪر.

صفت جي ڀيٽ جا درجا

۱۰۱. (۱). هاڻي وڏو جانور آهي.

(۲) هاڻي گهوڙي کان وڌو آهي.
 (۳) هاڻي سڀني چوٻاين کان (۸) وڌو آهي.
 پهرئين جملي ۾، هاڻيءَ جي وڌائيءَ جي، ڪنهن سان به ڀيٽ ڪيل ڪانهي. ٻئي جملي ۾، هاڻيءَ جي، گهوڙي سان ڀيٽ ڪيل آهي. ٽئين جملي ۾، هاڻيءَ جي وڌائيءَ جي، سڀني چوٻاين سان ڀيٽ ٿيل آهي.

۱۰۲. صفت جا ٽي درجا آهن:

(۲) آهو، جنهن ۾ ڀيٽ ٿئي ڪجهي. تنهن کي ”صفت خالص“ چئجي ٿو. (۲) جنهن ۾ هڪ جي ٻئي يا ٻين سان ڀيٽ ڪجهي ٿي، تنهن کي ”صفت تفصيل“ چون ٿا. تفصيل، معنيٰ بيان (هڪ جو، ٻئي جي ڀيٽ ۾). (۳) جنهن ۾ هڪڙي کي ٻين سڀني ساڳيءَ جنس يا قسم وارن مان ڀيٽجي ٿو، تنهن کي ”صفت مبالغو“ چون ٿا. مبالغو، معنيٰ وڌاءُ. صفت مبالغوي ۾ ”سڀني“ لفظ ڪم آڻيو آهي، پر ڪٿي نه ٿو آڻجي. مثلاً: ”آهي ۾ آڇو وڳو“، معنيٰ، سڀني ۾ آڇو وڳو.

۱۰۳. هيٺين جملن مان صفت چونڊيو ۽ ٻڌايو ته مٿين ٽن درجن مان هر هڪ ڪهڙي درجي جي صفت آهي:
 (۱) احمد هوشيار آهي. (۲) هو توکان سياڻو آهي.
 (۳) هنن ٻن ۾ گوپند چالاڪ آهي. (۴) ميون ۾ ميوانب.

انشارو: موڳو - موڳشت، معنيٰ بلڪل موڳو.

(”شت“ ڀڄڙي). اڳي ڀيٽ ڪرڻ لاءِ اهڙيون ڀڄڙيون -

هيون، جي هاڻ گم ٿي ويون آهن.

باب ڏهون۔ ”فعلن جا قسم“

۱۰۴. (۱) ’سج آڀريو. هتي فعل آهي ”آڀريو“ ۽ فاعل آهي ”سج“. آڀرڻ جو ڪم سج ڪري ٿو ۽ اهو ڪم ڪنهن ٻئي تي نٿو ٿئي. (۲) مثال. ”نوڪر آيو“. هتي فاعل آهي ”نوڪر“ ۽ فعل آهي ”آيو“. هتي فعل رکڻ پنهنجي فاعل بابت ڪجهه چئي ٿو ۽ اچڻ جي ڪم جو اثر ڪنهن ٻئي تي نٿو ٿئي. ”آڀريو“، ”آيو“ ۽ ٻيا اهڙا فعل جي رکڻ پنهنجي فاعل سان لاڳاپو ڏيکارين ٿا، تن کي ”فعل لازمي“ چئبو آهي.

”فعل لازمي، اهو ڪم يا حالت ٿو ڏيکاري، جنهن جو لاڳاپو رکڻ فاعل سان آهي.“
لازمي معنيٰ لزوم ٿيل يعني لڳل يا چنبڙيل. مطلب ته فعل لازميءَ کي مفعول ڪونه ٿيندو آهي، تنهنڪري اهو سدائين پنهنجي فاعل سان لڳل رهي ٿو [لاڳاپو ڏيکاري ٿو].

۱۰۵. [۱] کڻي چادر ڌوئي ٿو. هتي فعل آهي ”ڌوئي ٿو“ ”کڻي“ آهي فاعل، ۽ ڌوئڻ جي ڪم جو اثر جنهن شيء تي ٿئي ٿو سا آهي ”چادر“.
(۲) گوپال لڏون کائڻ هتي فعل آهي ”کائڻ“، گوپال آهي ”فاعل“ ۽ کائڻ جي ڪم جو اثر جنهن شيء تي ٿئي ٿو، سا آهي ”لڏون“.

جيڪو فعل، اهڙو ڪم ڪو ڏيکاري، جو فاعل ڪري ٿو، ۽ جنهن جو اثر ٻئي ڪنهن تائين پهچي ٿو، تنهن کي ”فعل متعدي“ چئبو آهي. ”متعدي“ معنيٰ ٻئي تائين لنگهي ويندڙ يعني، اهو، جو فاعل کان لنگهي، ٻئي ڪنهن تي وڃي اثر ڪري. فعل لازمي ۽ فعل متعديءَ جي وچ ۾ تفاوت ۱۰۶. (۱) فعل لازميءَ کي رکڻو فاعل آهي ۽ مفعول ڪونهيس.

(۲) فعل متعديءَ کي فاعل توڙي مفعول ٻئي آهن. انٽارو: ڪن جملن ۾ مفعول ڪجهو رهي ٿو. مثلاً: چوڪر پڙهي ٿو. هتي ”ڪتاب“ يا ”خط“ وغيره لفظ مفعول آهي، جو ڪجهو رهيو آهي.

”فعل معاون“

۱۰۷. (۱) گلاب هتي آهي. (۲) گلاب ڪالهه هتي هو. (۳) گلاب منهنجو سؤٽ ٿئي. ”آهي“ ۽ ”هو“ فعل ”هئڻ“ مان ٺهيا آهن، ۽ ”ٿئي“ فعل ”ٿيڻ“ مان ٺهيو آهي. هئڻ ۽ ٿيڻ، فعل لازمي آهن. اهي فعل، مٿين ريت، ڪڏهن ٻانئرادو ڪم اچن ٿا، ۽ ڪڏهن ٻين فعلن سان گڏ ڪم اچن ٿا، جيئن هيٺ ڄاڻائجي ٿو:

(۱) گلاب خط لکيو. (ڪنهن گذريل وقت ۾، ڪم پوري ٿيڻ جي ڪالهه)

(۲) گلاب خط لکيو آهي. (ويجهڙائيءَ ۾ ڪم پوري ٿيڻ جي ڳالهه).

(۳) گلاب خط لکيو هو. (گهڻو اڳي، گذريل وقت ۾ ڪم پوري ٿيڻ جي ڳالهه).

(۴) گلاب خط لکيو ٿي. (گذريل وقت ۾ ڪم چالو رهڻ جي ڳالهه).

هنن مثالن مان ڏسڻ ۾ ايندو ته ”هئڻ“ ۽ ”ٿيڻ“ جي فعل لازمي آهن، سي پيئي فعل ”لکيو“ مان گڏ ڪم آيا آهن، ۽ اهڙيءَ طرح، جدا جدا زمانن (وقت) جي معنيٰ ظاهر ڪرڻ ۾ مدد ڪئي اٿن. اهڙيءَ مدد ڏيڻ ڪري انهن کي ”فعل معاون“ سڏبو آهي. معاون، معنيٰ مددگار.

”فعل معاون“ آهو فعل آهي، جو ٻين فعالن جي زمانن جوڙڻ ۾ مدد ڪري ٿو.

فعل متعديءَ جون صورتون

۱۰۸. (۱) سوار، گهوڙو ماري ٿو يا گهوڙي کي ماري ٿو. (۲) گهوڙو مارجي ٿو. (۳) سوار، گهوڙو مارائي ٿو.

پهرئين جملي ۾ فعل آهي ”ماري ٿو“. ڪير ماري ٿو؟ ”سوار“. هتي فعل پنهنجي فاعل جي ڳالهه ڪري ٿو، ته هو گهوڙي کي مارڻ جو ڪم ڪري ٿو. هتي فاعل ”سوار“ چاڻايل آهي.

پئي جملي ۾ فعل آهي ”مارجي ٿو“. ڪير مارجي ٿو؟ ”گهوڙو“. هتي ”گهوڙو“ فاعل آهي، جو درحقيقت پهرئين جملي جو مفعول آهي. هتي فعل، انهيءَ سڄي ٻچي مفعول (گهوڙي) جي ڪالهه ڪري ٿو ته هن تي مار جو ڪم ٿئي ٿو. گهوڙو ڪنهن جي هٿان مارجي ٿو، سو اصلوڪو يا سچو ٻچو فاعل هتي ڇٽايل ئي ڪونهي.

ٻئين جملي ۾ فعل آهي ”مارائي ٿو“، جنهن جي معنيٰ آهي ته پئي کان مارائي ٿو. هتي فعل، پنهنجي فاعل ”سوار“ جي ڪالهه ڪري ٿو- ته هو (فاعل) پاڻ مارڻ جو ڪم نٿو ڪري، پر پئي کان ڪرائي ٿو. ”مارڻ“ فعل متعدي آهي، ڇاڪاڻ ته فاعل ۽ مفعول ٻيئي اٿس. انهيءَ فعل مان، ماري ٿو، مارجي ٿو، مارجي ٿو ۽ مارائي ٿو، فعل ٺهيا آهن. اهڙيءَ طرح، فعل متعدي، ٽي صورتون وٺن ٿا:

(۱) ماري ٿو: فعل متعدي معروف.

(۲) مارجي ٿو: فعل متعدي مجهول.

(۳) مارائي ٿو: فعل متعدي بالواسطه.

فعل جي صورت (Voice) مان اها خبر پوي ٿي ته فعل جيڪا ڪالهه ڇاڻائي ٿو، سا فاعل جي آهي يا مفعول جي.

[۱] فعل متعدي معروف، آهو فعل آهي، جو پنهنجي فاعل جي ڪالهه ڪري ٿو، ته هو (فاعل) ڪو ڪم

ڪري ٿو ۽ سندس فاعل جملي ۾ ظاهر ڄاڻائجي ٿو.
عرف معنيٰ ڄاڻڻ. معروف معنيٰ ڄاتل يا سڃاتل.
معروف صورت واري فعل جو فاعل، ڄاتل هوندو آهي،
يعنيٰ جملي ۾ ظاهر يا پٿرو بيٺو هوندو آهي، تنهنڪري
مٿس اهو نالو رکيو اٿن.

[۲] فعل ”متعدي مجهول“ آهو. فعل آهي، جنهن
جو اصلوڪو فاعل، اڪثر ڪونه ڄاڻائبو آهي تنهنڪري
”مفعول“، ڦيري ”فاعل“ ٿيندو آهي، ۽ فعل، انهيءَ
سڄي پڇي مفعول بابت ڄاڻائيندو آهي ته هن (مفعول)
تي ڪو ڪم ٿئي ٿو.

جهڙل، معنيٰ اڻڄاڻائي. جاهل، معنيٰ اڻڄاڻ. مڃڻهول،
معنيٰ اڻڄاتل يا نامعلوم. مڃڻهول صورت واري فعل جو
اصلوڪو يا سڄو پڇو فاعل، اڪثر نه ڄاڻائبو آهي،
تنهنڪري مٿس اهو نالو رکيو اٿن.

[نٿارو: ”گهوڙو سوار کان مارجي ٿو.“ هتي، فاعل
[سوار] ڄاڻايو ويو آهي. ائين جيڪڏهن سڄو پڇو فاعل
ڄاڻائبو ته حالت فاعليءَ جي بدران، حالت جريءَ ۾
بيهندو. [”سوار“ حالت جري] هتي ”گهوڙو“ فاعل آهي.

[۳] فعل ”متعدي بالواسطه“، اهو ڪم ڄاڻائي ٿو
جو ”فاعل“ پاڻ نٿو ڪري، پر ٻئي کان ڪرائي ٿو.
واسطه، معنيٰ وچ وارو. بالواسطه، معنيٰ وچ واري کان.
[الف] سوار گهوڙو ”مارائائي“ ٿو. هن جي معنيٰ

تم سوار ڪنهن ٻئي کي مارڻ لاءِ چوي ٿو ۽ اهو وري ٻئي ڪنهن کان گهوڙي کي مارائڻ جو ڪم ڪرائي ٿو. هي ٻڌو بالواسطه (Double Causal) آهي؛ پر اهو به ”فعل متعدي بالواسطه“ چئبو.

(ب) (۱) استاد شاگرد ڏي پٺيوالو ڊوڙايو.

(۲) شاگرد ڏي پٺيوالو ڊوڙايو ويو.

اهڙيءَ طرح، فعل ”متعدّي بالواسطه“ جو فاعل، ڪڏهن ڪجهه ۽ ڪڏهن پٿرو رهي ٿو.

۱۱۰. هيٺين فعلن مان هر هڪ جي صورت ٻڌايو:

(۱) ميان غلام شاهه ڪلهوڙي، پُڄ تي ڪاهه ڪئي،

(۲) لڙائيءَ لاءِ وڏو لشڪر ڪٺو ڪيو ويو.

(۳) ڪي ڌاريا ماڻهو پاڻ کي لشڪر ۾ داخل ڪرائڻ لڳا.

(۴) ڪڇ جي رڻ مان لنگهندي، لشڪر کي آڇ لڳي.

(۵) ٻاڻيءَ جي هڪ گلاس لاءِ هڪ رپيو ڏيڻو ڪيائون.

(۶) ڪي ڪنڇي، ڪوهن ۾ مٽي ۽ پترو جهي پجي ويا.

فعل لازميءَ جون صورتون

۱۱۱. (۱) آڻ پينگهي ۾ لڏان ٿو.

(۲) پينگهي ۾ لڏجي ٿو يا لڏبو آهي.

پهرئين مثال ۾ ”لڏان ٿو“ فعل لازمي آهي ۽ ان جو فاعل ”آڻ“، معروف يعني ظاهر يا پٿرو پيشو آهي، تنهنڪري چئبو ته ”لڏان ٿو“ فعل لازمي معروف صورت وارو آهي. ٻئي مثال ۾ ”لڏجي ٿو“ ۽ ”لڏبو آهي“

فعل لازمي آهن، پر انهن جو ڪوبه فاعل ڪونهي، تنهنڪري اهي مجهول صورت وارا فعل آهن ۽ اهي ”اڪر ترڪ“ سڏجن ٿا. ”آ“ معنيٰ ٿي ۽ ”ڪر تر“ يا ”ڪر تا“ معنيٰ فاعل (ڪم ڪندڙ).

اڪر ترڪ يا فعل بيفاعل، اهو فعل آهي، جنهن کي ڪوبه فاعل ڪونهي.

۱۱۲. (۱) ڪم ڪجي ٿو، ته ٿڪ ٿئي ٿو.
- (۲) ڪم ڪبو آهي ته ٿڪ ٿيندو آهي.

هنن سڌن تي پوريءَ طرح وڀار ڪبو ته معلوم ٿيندو ته ”ڪم“ لفظ اصل مفعول آهي، ڇاڪاڻ ته ڪم ڪرڻ وارو ضرور ڪو ٻيو هوندو ۽ اهو ڪم ڪندڙ سڄو ٻڄو فاعل چئبو، پر اهو ڄاڻايل ڪونهي. تنهنڪري اهي مجهول صورت وارا فعل چئبا. هن قسم جي مجهول فعلن ۾، اصلوڪو فاعل (ڪم ڪرڻ وارو) ڪتب نه آيو آهي، تنهنڪري سدائين، مفعول کي فاعل ڪري ڪم آڻيو آهي. مطلب ته هيءُ مجهول صورت نرالي قسم جي آهي.

۱۱۳. هيٺين سڌن مان معروف ۽ مجهول صورت وارا فعل لازمي چونڊيو ۽ ٻڌايو ته انهن مان ڪهڙا اڪر ترڪ فعل آهن:

- (۱) ڊوڙ ٻو ته پگهر ٿيندو. (۲) راند ڪبي ته بت ورنڊو.
- (۳) آرام وٺبو آهي، ته ٿڪ پيچندو آهي.

- (۴) باغ ۾ گهمجي ٿو، ته فرحت اچي ٿي.
(۵) گهوڙو ڊوڙيو.

مختصر مطالب

۱۱۴. (۱) سنڌي ٻوليءَ ۾ جيڪي به فعل ڪم اچن ٿا، سي يا لازمي يا متعدي آهن، تنهنڪري اهي ئي به مڪمل فعل آهن. انهن کي بنيادي فعل به چئبو آهي، ڇاڪاڻ ته جيڪي معاون ۽ اڪر ترڪ فعل آهن، سي اصل فعل لازمي آهن؛ جيڪي بالواسطه فعل آهن، سي اصل متعدي فعل آهن، تنهنڪري چئبو ته سڀئي فعلن جو بنياد اهي ئي به فعل آهن.

۱۱۵. لازمي ۽ متعدي فعل جدا جدا صورتون

وٺن ٿا:

[الف] فعل لازمي ۽ صورتون وٺي ٿو *.

(۱) معروف، جنهن ۾ فاعل ڄاڻجي ٿو، مثلاً:
”گهوڙو ڊوڙيو“.

(۲) مجهول، جنهن جا ٻه قسم آهن:

هڪڙي اها مجهول صورت، جنهن ۾ هڪويه فاعل

* انگريزيءَ ۾ هاڻوڪي سنسڪرت ۽ ٻين ڏيهي

ٻولين ۾ رڳو فعل متعديءَ جون معروف ۽ مجهول صورتون ٿين ٿيون. فقط سنڌي ٻولي ئي آهي، جنهن ۾ لازمي فعل به اهي ٻئي صورتون وٺن ٿا. اهو نمونو بلڪل قديم سنسڪرت مان ورتل آهي.

ٿيڻو ڄاڻائجي، جنهنڪري، اهڙن لازمي فعلن کي، ”اڪرتڪ“ فعل سڏبو آهي. مثلاً: رستي تي هليو آهي يا هاجي ٿو. هي اها مجهول صورت، جنهن ۾ سدائين مفعول کي فاعل ڪري ڪم آڻجي ٿو. مثال: راند ڪبي آهي.

[ب] فعل متعدي، ٽي نراليون صورتون وٺي ٿو:

[۱] معروف مثال: آءُ ماريان ٿو.

[۲] مجهول ” آءُ مارجان ٿو.

[۳] بالواسطه ” آءُ ماريان ٿو يا ماراريان ٿو.

اشارو: وڌيڪ مبهمائيءَ لاءِ ڏسو اڳتي هلي

قلم ۱۲۱ ۽ ۱۲۲-

باب يارهون - ”فعل جو ڌاتو يا بنياد“

(مصدر)

۱۱۶. اسين سکيا آهيون ته فعل مان هئڻ، ڪرڻ،

سهڻ يا ڪنهن تي ڪنهن ڪم ٿيڻ جي معنيٰ نڪري

ٿي. لکن، پڙهڻ، هئڻ، ٿيڻ ۽ ٻيا اهڙا لفظ، جن جي

پڇاڙيءَ ۾ آڻ يا لڻ جو آچار آهي، تن کي چئبو

آهي مصدر.

۱۱۷. فعل جي اها سادي صورت، جا ڪو ڪم

يا حالت ڏيکاري، تنهن کي چئبو آهي ”مصدر“.

۱۱۸. ”مصدر“ معنيٰ جنهن مان ٻيا لفظ ”صادر“

ٿين ٿا يا ٿيڻ ٿا. مطلب ته مصدر، معنيٰ ڌاتو يا

بنياد. عربي ۽ فارسي ٻولين جا لفظ، مصدر مان ٺهن

ٿا، تنهنڪري ان تي اهو نالو رکيو اٿن. سنڌي ٻوليءَ ۾ فعلن جو بنياد مصدر نه آهي، تنهنڪري مصدر کي ذاتو يا بنياد ڪري ليڪڻ غلط آهي.

”ذاتو يا بنياد“

۱۱۹. ”لڪڻ“ لفظ جي پڇاڙيءَ ۾ ”آن“ جو آچار آهي. ”ڪاٺڻ“ لفظ جي پڇاڙيءَ ۾ ”اڻ“ جو آچار آهي. مصدر جي پڇاڙيءَ مان ”آن“ يا ”اڻ“ جو آچار ڪڍي ڇڏبو ته باقي جيڪو ڇڏو سو ٿيندو ذاتو يا بنياد.

۱۲۰. ڪٽ، ڪٽڻ، ڪٽڻ. هتي ذاتو ”ڪٽ“ جي پٺيان ”آن“ پڇاڙي گڏي چئون ٿا ”ڪٽڻ“. ششڪرت ۾ ذاتوءَ مان اسمن جوڙڻ لاءِ هڪڙي واٽ رها آهي.

”ڪري ڪير ڪٽڻ، آگي جي اسرار جو“.

هتي ”ڪٽڻ“ اسم آهي.

ذاتوءَ مان جڙيل اسم ”ڪٽڻ“ جو آچار ڦيرائي ”ڪٽڻ“ ڪجي ٿو ۽ اهو سنڌيءَ ۾ مصدر سڏجي ٿو. مطلب ته مصدر اصل اسم آهي، تنهنڪري ان کي عام طرح ”اسم، مصدر“ سڏبو آهي.

[۱] پڙهڻ چڱو آهي. ”پڙهڻ“ اسم.

[۲] مان ترڻ سکيس. ”ترڻ“ اسم.

اهڙيءَ طرح، سنڌيءَ ۾ مصدر، عام طرح اسم ٿئي ڪم آڻن ٿا.

۱۲۱. مٿي جيڪي چيو ويو آهي، تنهن مان ڏسڻ ۾ ايندو ته فعل جي ڌاتوءَ جي پٺيان ”آڻ“ يا ”اڻ“ پڇاڙي گڏڻ سان مصدر ٺهي ٿو. مثلاً:

هل = هل + آڻ. ڌاتو ”هل“، جنهن مان هلت، هلائي، هلائڻ، هلندو، هليو ۽ هليل لفظ ٺهيا آهن.
ڪاڻ = ڪا + اڻ. ڌاتو ”ڪا“ جنهن مان ڪارائڻ، ڪائيندو ۽ ڪائڻي [پيڻي] لفظ ٺهيا آهن.

مطلب ته مصدر، خود ڌاتوءَ مان ٺهيل آهي.
[الف] ماڙڻ - مارڻ. گهٽڻ - گهٽجڻ. پورڻ - پورجڻ.
اهڙيءَ طرح، مجهول فعلن جوڙڻ لاءِ ”ج.“ جو آچار بالائي وجهجي ٿو يعني ”جڻ“ پڇاڙي گڏجي ٿي.
”آڻ مارڻ ٿو.“ ”مارڻ“ معروف.
”آڻ مارجان ٿو.“ ”مارجان“ مجهول.

”جڻ“ پڇاڙي، سڀڪنهن فعل جي پٺيان نه گڏبي آهي، جيئن هيٺ ڏيکارجي ٿو.

۱۲۲. سنڌيءَ ۾ ڪيترا فعل آهن جي مجهول صورت وارا آهن ۽ انهن ساڳين فعلن جي ڌاتن مان معروف صورت وارا فعل اسان وٽ موجود آهن. اهي مجهول فعل اڪثر لازمي آهن ۽ معروف فعل اڪثر متعدي آهن، تنهنڪري هيٺ انهن کي لازمي ۽ متعدي ڪري ڄاڻائجي ٿو.

لازمي	متعدي	لازمي	متعدي	لازمي	متعدي
آجهائڻ	آجهاسڻ	آڏائڻ	آڏائڻ	آڪائڻ	آڪائڻ
پڄهڻ	پڄڻ	ڦاڙڻ	ڦاڙڻ	ڦڙڻ	ڦڙڻ
جڙڻ	جڙڻ	ڇڻ	ڇڻ	ڇوڙڻ	ڇوڙڻ
ڏلڻ	ڏولڻ	ڏيڻ	ڏيڻ	ڏاهڻ	ڏاهڻ
ڪامڻ	ڪائڻ	ڪڙڻ	ڪڙڻ	ڪسڻ	ڪسڻ
لهڻ	لاهن	لهڻ	لهڻ	موڙڻ	موڙڻ

”باه، آجهامي ويٺي“ نه چئبو، پر چئبو ته ”باه، آجهامي ويٺي“. ”مون کان لغو ٿيو آدامجي“ نه چئبو، پر چئبو ته ”مون کان لغو ٿيو آڏامي“. ”مون کان ڪتاب نٿو ليڃي“ نه چئبو پر چئبو ته ”مون کان ڪتاب نه ٿو ليڃي“. هاڻ ياد ڪريو ته مٿي جن فعلن کي لازمي سڏيو اٿئون، تن ۾ مجهول صورت جي نشاني ”ج“ ڪڏن غلط ٻالهه آهي. اهي اڳيئي مجهول صورت وارا فعل آهن، تنهنڪري ”ج“ ڪڏي انهن کي ٻيو ڀيرو مجهول ڪرڻ بيهودي ٻالهه آهي.

اڻٿارو: ڪي ”ليجن“ وغيره لفظ ڪم آڻين ٿا، تنهنڪري پاڙهيڏڻ جو هن غلطيءَ ڏي ڌيان ڇڪائجي ٿو.

(آءِ)

۱۲۳. آڙي، آت هيڏانهن اچ. پاڻي پيار. هاڻ ماڻ ڪر. ”آت“، ”اچ“، ”پيار“ ۽ ”ڪر“ لفظ، فعل آهن. اهڙا فعل اڪثر حڪم ڏيڻ مهل ڪم آڻبا

آهن، تنهنڪري انهن کي ”امر“ چئجي ٿو. ابر،
معنيٰ حڪم.

ڏٺي! اسان تي ٻاجه ڪر. سائين! مون تي ٿورو
لاءِ. اهڙيءَ طرح، منٽ يا نيزاريءَ ڪرڻ مهل به
ڪر، لاءِ ۽ ٻيا اهڙا ”امر“ ڪم آڻجن ٿا.

(امر نيازي)

۱۲۴. ڪاءِ، ڪاڻچ، ڪالهاڻ، ڪالهاڻچ. اهي سڀ
امر آهن. انهن ٻن قسمن جي لفظن جي وچ ۾ ڪهڙو
تفاوت آهي؟ نموني لاءِ ”ڪر“ ۽ ”ڪڇ“ جي وچ
۾ تفاوت ڄاڻائجي ٿو. جيڪڏهن ڪنهن کي چئبو
”ڪر“ ته اهو چڻ ته حڪم ڪيوسين. جيڪڏهن
ڪنهن کي چئبو ”ڪڇ“ ته اهو وڌيڪ شان ڀريو.
ڪالهاڻ اهي، تنهنڪري ان جي هيءَ معنيٰ آهي ته
”مهرباني يا ڀلائي ڪري ڪڇ“. پر اها معنيٰ سڀڪنهن
هنڌ نه وئي. مثلاً: ٻيءَ جيڪڏهن پنهنجي پٽ کي چوندو
ته ”هي ڪم ڪڇ“ ته ان جي اها معنيٰ نه وئي ته
يادگيري ڪري ڪڇ. اهڙيءَ طرح، ”ڪڇ“ لفظ مان
يادگيري يا آئيندي جي تڪيد جي معنيٰ نڪري ٿي
۽ ساڳئي وقت، چونڊڻ جي دل جي تمنا يا خواهش ظاهر
ٿئي ٿي. ”ڪڇ“ ۽ ٻين اهڙن لفظن مان تمنا جي معنيٰ
ته گهڻو ڪري سڀڪنهن حالت ۾ ظاهر ٿئي ٿي،
تنهنڪري اهڙن لفظن کي امر تمنا سڏي سگهجي

ٿو. پر اهو اصل عزت يا نياز جو ڳالهه آهي، تنهنڪري ”ڪڇ“ ۽ ٻين اهڙن لفظن کي انگريزيءَ ۾ ”Precative“ يعني ”امر نيازي“ سڏجي ٿو. مطلب ته ”ڪر“ امر (Imperative) آهي ۽ ”ڪڇ“ امر نيازي (Precative) آهي.*

(امر نفی)

١٢٥. هيءُ ڪم نه ڪر. هيءُ ڪم نه ڪڇ.
ڪر ۽ ڪڇ لفظ امر آهن. انهن جي اڳيان ”نه“ وجهڻ ڪري ناڪار جي معنيٰ نڪري ٿي. اهڙيءَ طرح، ڪنهن امر جي اڳيان، ڪو ناڪار جو لفظ وجهبو ته ”امر نهي“ يا ”نفي“ سڏبو.

”امر جوڙڻ جون واٽون“

١٢٦. اچڻ مان امر واحد، آڃ. ”آ“ پڇاڙي.
مارڻ مان امر واحد، مار. ”ا“ پڇاڙي.

* ڪي چون ته ”ڪر“ معنيٰ هينئر ڪر (امر حال) ۽ ”ڪڇ“ معنيٰ پوءِ ڪڇ. (امر استقبال)
اها وقت جي ڳالهه خيال ۾ رکي، هن طرح سمجهائي ڏيڻ غلط آهي. مثلاً:

اسان جي سدا رب! وطن کي بچائج!
هتي ائين چون ٿي بيوقوفي ٿيندي ته ”بچاڻ“ معنيٰ هينئر بچاڻ ۽ ”بچائج“ معنيٰ پوءِ بچائج (هينئر نه).

سڀڪنهن امر واحد جي پڇاڙيءَ ۾ ”ا“ يا ”اِ“ جو آچار آهي، اهو ڪڍبو ته باقي فعل جو ڌاتو بچندو. ڌاتوءَ جي پٺيان ”ا“ يا ”اِ“ گذرڻ سان امر واحد چڙهي ٿو.

اڻڌارو: ڏيسن، ڏي. نين، نسي. بيقاعدي ٺهيل امر آهن.

(الف) اڄ، جمع اچو. مار، جمع ماريو. ”او“ پڇاڙي. امر واحد جي جمع جوڙڻ لاءِ ”او“ پڇاڙي ڪم اچي ٿي.

اڻڌارو: ڪالهه + او = ڪالهايو. ”ه“ + ”او“ = ”يو“ (ب) لهڻ، لهج. شعر ۾ ”لهج“ ۽ ”لهيجا“ به چئبو. (ڌاتو ”له“). ڌاتوءَ جي پٺيان اڄ (ايڄ، ايجا) پڇڙي * گذرڻ سان ”امر نيازي“ يا ”امر تمنا“ ٺهي ٿو. لهج، جمع لهجو. هتي به جمع ۾ ساڳئي ”او“ پڇاڙي ڪم اچي ٿي.

* اصل پراڪرت ٻوليءَ ۾ ”اڃا“ پڇاڙي آهي، ڇا هندستانيءَ ۾ به ڪم اچي ٿي. مثلاً: ديئو، ليئو امر Imperative ۽ ديئڻ، ليئڻ امر نيازي Precative آهن. هندستانيءَ ۾ ”ج“ مٿي ”ه“ يا ”ه“ به ڪندا آهن. مثلاً: آئيم، تشریف لائيم. هي يا عزت جو ڪالهه آهي.

(ب) امر جي اڳيان نه ڪين يا ٻئي انڪاري لفظ آڻڻ سان ”امر نفی“ چڙهي ٿو.

باب ٻارهون۔ ”اسم مشتق يا ڪردنت“

۱۲۷. هو اڄ ايندو ۽ سڀان ويندو. ايندو ۽ ويندو فعل. ايندو سڀڪو ڏسي، ويندو ڪوئي نه ڏسي. ايندو ۽ ويندو اسم. ايندڙ وقت جي ڳالهه ڪر. ”ايندڙ“ صفت. مطلب ته هن قسم جا لفظ، جي فعلن مان ٺهيل آهن، ۽ فعل توڙي اسم يا صفت ٿي ڪم اچن ٿا، تن کي چئبو آهي اسم مشتق. شق، معنيٰ چيرڻ. اسم مشتق اهي لفظ آهن، جي فعلن جي ڌاتوءَ يا بنياد مان چيرجي نڪرن ٿا يا ڇڏن ٿيا. سنسڪرت ۾ انهن کي ”ڪردنت“ ۽ انگريزيءَ ۾ ”پارٽيسپل“ چئبو آهي.

اڻڌارو: اسم مشتق (ڪردنت)، ڳالهائڻ جي لفظن ۾ شمار ٿيل نه آهن، ڇو ته جڏهن اهي فعل ٿي ڪم اچن ٿا تڏهن فعل، ۽ جڏهن اسم يا صفت ٿي ڪم اچن ٿا، تڏهن اسم يا صفت ليکجن ٿا.

”اسم حاليم“

۱۲۸. هو باغ گهمندو گهر موٽيو. هن جي معنيٰ ته باغ گهمڻ جو ڪم ڪندو، ٻئي ڪم (موٽڻ) کي لڳو. هتي ”گهمندو“ اسم حاليم آهي.

آڻ سڀاڻي تو وٽان ٿيندو ويندس، هتي ”ٿيندو“

اسم حاله آهي، ڇو ڏيکاري ٿو ته هڪڙي ڪم هلندي يا جاري رهندي، ٻيو ڪم ٿيندو.

جيڪي لفظ، فعلن جي ڌاتن مان ٺهيل آهن ۽ اسم مان لاڳو ٿي ڏيکارين ٿا ته اهو ماڻهو وغيره ڪو ڪم ڪندي پئي ڪم ڪي لسڳو، تن کي ”اسم حاله“ چون ٿا.

”اسم حاله“ ڪنهن جاري رهندڙ ڪم جي معنيٰ ڏيکاري ٿو.

۱۲۹. گهمندو = گهم + آندو. ماريندو = مار + آندو. مطلب ته فعل جي ڌاتوءَ پٺيان ”آندو“ يا ”آندو“ پڇاڙي گڏڻ مان ”اسم حاله“ ٺهي ٿو.

گهمندي گهمندي اتي ويس. لنگهندي ڏٺو مائس. اهڙيءَ طرح، پڇاڙيءَ ۾ ”او“ پدران ”اي“ به ڪم ايندو آهي.

اشارو: اچڻ مان ايندو، وڃڻ مان ويندو ۽ ڪرڻ مان ڪندو. اهڙيءَ طرح، ڪي لفظ بيقاعدي ٺهيل آهن.

”مجهول فعلن جو اسم حاله“

۱۳۰. ”پينگهي ۾ لڏبو آهي“. مٿي چيو ويو آهي ته ”لڏبو آهي“ اڪرتوڪ فعل آهي ۽ اهو فعل مجهول صورت وارو آهي. ”لڏڻ“ مان اسم حاله معروف آهي ”لڏندو“ ۽ اسم حاله مجهول آهي ”لڏبو“.

(الف) پينگهي ۾ لڏبو۔ (ايندڙ وقت ۾)
 اسم حال، جڏهن هيءَ مجهول صورت وٺي ٿو،
 تڏهن ان مان ايندڙ وقت جي معنيٰ نڪري ٿي۔
 ۱۳۱۔ لڏبو = لڏ + ايو۔ ڏسبو = ڏس + ايو۔
 ڌاتوءَ جي پٺيان ”ايو“ ڪڍڻ سان حال، مجهول
 ٿهي ٿو۔

(۲) ”اسم مفعول“

۱۳۲۔ مون ڊاڪ ڪٽيو۔ ڪٽيو۔ فعل
 ڪٽيو تنهنجو گهوريو۔ ڪٽيو۔ اسم
 ڪٽيل ڊاڪ ڪير موٽائي ڏيندو۔ ڪٽيل۔ صفت
 پهرئين مثال ۾ ”ڪٽيو“ لفظ ڄاڻائي ٿو ته ڊاڪ ڪٽڻ
 جو ڪم پورو ٿي چڪو۔ اهو ساڳيو ”ڪٽيو“ لفظ
 جنهن جو ”ڪٽڻ“ مصدر آهي، سو اسم توڙي صفت
 ٿي ڪم اچي ٿو۔ هن قسم جي ”ڪردنت“ کي چئبو
 آهي ”اسم مفعول“۔

۱۳۳۔ اهو ڪردنت، جو ڄاڻائي ته فعل وارو ڪم
 پورو ٿي چڪو، تنهن کي ”اسم مفعول“ چئبو آهي۔

۱۳۴

مصدر اسم مفعول مصدر اسم مفعول
 هلڻ هليو = هل + يو مارڻ ماريو = مار + ايو
 لڪڻ لڪو = لڪ + او ڦاٽڻ ڦاٽو = ڦاٽ + او
 ڌاتوءَ جي پٺيان ”او“، ”يو“ يا ”ايو“ ڪڍڻ
 سان اسم مفعول ٺهي ٿو۔ ڦاٽڻ مان ڦاٽو يا ڦاٽل ۽

لکڻ مان لکيو يا لکيل. اهڙيءَ طرح، ڏاتوءَ جي پٺيان ”آل“ يا ”بل“ پڇڙيءَ گذڻ سان به اسم مفعول ٺهي ٿو.

لکيل خط، کليل خط، پٺيل دروازو. اهڙيءَ طرح، اهي لفظ صفت ٿي ڪم آڻن ٿا.

(الف) منهنجو سڱ سرتيون! ڀلي ڪيچ ٿيڙو.

پياري پنهل سان منهنجو پيچ پيڙو.

”ٿيو“ بدران ”ٿيڙو“ ۽ ”پيو“ بدران ”پيڙو“.

اهڙيءَ طرح، شعر ۾ اسم مفعول جي پٺيان ”ڙو“ پڇڙيءَ گڏبي آهي.

(ب) ڏسڻ، ڏٺل، ڏٺو. ڦاسڻ، ڦاٽل ڦاٽو، ٺٺڻ، اٽل

يا لٽو. اهڙيءَ طرح ڪيترا اسم مفعول، بيقاعدي ٺهيل

آهن، تنهنڪري اهي ”بيقاعدي فعل“ سڏجن ٿا. لکڻ

مان لکيل يا لکيل ۽ کليل مان کليل يا کليو

باقاعدي ٺهيل آهن، تنهنڪري اهي ”باقاعدي فعل“

سڏجن ٿا.

(۳) ”اسم استقبال“

۱۳۵. (۱) رام ڪراچيءَ وڃڻو آهي.

(۲) رام کي ڪراچيءَ وڃڻو آهي.

هنن ٻنهي جملن مان ساڳيو مطلب نڪري ٿو، پر

حقيقت ۾ انهن منجهه گهڻو تفاوت آهي. پهرئين جملي

۾ ”وڃڻو“ معنيٰ وڃڻ وارو. هتي ”وڃڻو“ لفظ، صفت

آهي ۽ اسم ”رام“ سان لاڳو ٿئي ٿو. اسان سکيا

آهيون ته صفت، جنهن اسم سان لاڳو ٿئي ٿي، تنهن پٽاندرد عدد ۽ جنس ۾ منڃي ٿي هتي به ائين آهي.
 رام ڪراچي ۽ وڃڻو آهي. راما ڪراچي ۽ وڃڻا آهي.
 رامي ڪراچي ۽ وڃڻي آهي. راميون ڪراچي ۽ وڃڻيون آهن.
 بي ڪالهر ته پهرئين جملي ۾ ”رام“ فاعل آهي ۽
 ان جي حالت، فاعلي آهي، ٻئي جملي ۾ ”رام“ پٽيان
 ”ڪي“ حرف جر آيو آهي، تنهنڪري ”رام“ جي حالت،
 جري آهي. رام کي چيڪو ڪم ڪرڻو آهي، سو آهي
 ”وڃڻو“ يعني وڃڻ جو ڪم. ٻئي جملي ۾ ”وڃڻو“
 اسم آهي ۽ فعل ”آهي“ جو فاعل ”وڃڻو“ آهي (نه
 ”رام“). مطلب ته پهرئين جملي ۾ وڃڻو، صفت آهي
 ۽ ٻئي ۾، اسم آهي. پهرئين جملي ۾ فاعل ”رام“ آهي
 ۽ ٻئي جملي ۾ فاعل ”وڃڻو“ آهي، اهو آهي ٻنهي جملن
 جي وچ ۾ تفاوت.

(الف) رام ڪراچي ۽ وڃڻو آهي. (ايندڙ وقت ۾).
 ”وڃڻو“ لفظ، فعل جي ڌاتوءَ ”وڃ“ مان ٺهيو
 آهي ۽ ايندڙ وقت جي معنيٰ ڏيکاري ٿو.

اهڙا لفظ، جي فعلن جي ڌاتن مان ٺهيل هجن ۽
 صفت توڙي اسم ٿي ڪم اچن ۽ ڏيکارين ته ڪم
 ايندڙ وقت ۾ ٿيڻو آهي، تن کي ”اسم استقبال“ چئجي ٿو.
 ۱۳۶. مصدر اهو واحد اسم استقبال

پيئڻ ۽ پيئڻ ڪاڻ
 پي ڪاڻ
 پيئڻو = پي + اٿو
 ڪاڻڻو = ڪا + اٿو

مطلب ته ذاتوءَ جي پٺيان ”آڏو“ يا ”اڏر“ ٻڌاڙي
گڏڻ سان استقبال ٺهي ٿو.

(۴) ماضي معطوفي

۱۳۷. استاد شاگرد کي پاڙهيو.

استاد پنهنجي گهر ويو.

هيءَ ٻيئي ڪالهيون ڪڍي چئبو ته ”استاد شاگرد
کي پاڙهي، پنهنجي گهر ويو.“ هتي وڳو ”پاڙهيو“ لفظ
جو آچار ڦيرائي ”پاڙهي“ ڪيو اٿئون، ته ٻن جملن مان
هڪ ڪو ڪم جو ڪم ٺهيو آهي ۽ ساڳئي وقت، ”پاڙهي“
لفظ ڏيکاري ٿو، ته استاد پاڙهن جو ڪم پورو ڪري،
پوءِ ٻئي ڪم کي (گهر وڃڻ جي ڪم کي) لڳو.
هتي ”پاڙهي“ لفظ، ماضي معطوفي آهي. عربيءَ ۾ ”عطف“
معنيٰ ڪنڊ يا ميلاب. ”ماضي معطوفي“ معنيٰ ماضي
ميلابي يا ڪنڊبنڊڙ ماضي، جو ڪنڊيل ڪم جي معنيٰ
ڏيکاري ٿو.

اهو ڪردنت، جو ٻن جملن کي ڪنڊي، هڪ
ڪري ٿو ۽ فاعل سان لاڳو ٿي، ڏيکاري ٿو ته فاعل
هڪ ڪم پورو ڪري، پوءِ ٻئي ڪم کي لڳو (لڳي
ٿو)، تنهن کي ”ماضي معطوفي“ چئبو آهي.

۱۳۸. ڪٿا اچي، ڪپڙا ٽڪي، چٽ ڪري،

وڃن ٿا.

ڪٿا اچي، ڪپڙا ٽڪيو، چٽ ڪيو،

وڃن ٿا.

اچي، ٽڪي ۽ ڪري، ماضي معطوفي آهن.
 * اچين، ٽڪيون ۽ ڪيون، ماضي معطوفي آهن.
 ”ڪرڻ“ مان ”ڪيو“ لفظ بيقاعدِي ٺهيو آهي،
 باقي ٻيا باقاعدي ٺهيل آهن، جيئن هيٺ ڏيکارجي ٿو:
 اچي = آڇ + اي ٽڪي = ٽڪ + اي
 اچيو = آڇ + يو ٽڪيو = ٽڪ + ايو
 مطابقت، ذاتوءَ جي پٺيان اي- اي يا يو- ايو
 پڇاڙين کڏن مان ”ماضي معطوفي“ ٺهي ٿي.
 ڪٿا اچي ڪري، ڪهڙا ٽڪي وڃن ٿا. اهڙيءَ
 طرح، ماضي معطوفيءَ جي پٺيان ”ڪري“ لفظ کڏن
 جو به رواج آهي. ”ٽڪيو“ بدران ”ٽڪيون“ به
 چوندا آهن.

ڪردنتن بابت مشق جا سوال

۱۳۹. هيٺين مثالن مان اسم مشتق (ڪردنت) چونڊيو
 ۽ ٻڌايو ته هر هڪ ڪهڙي قسم جو ڪردنت آهي.
 (۱) هن کي اصل پڙهڻو ڪونهي.
 (۲) جو نه پڙهندو، سو ٽڪا کائيندو.
 (۳) اسان کي جيڪي چوڻو هو، سو چيو سين.
 (۴) آڻ هن جون ڪيتريون ڳالهون ٻڌي ڪيتريون
 ڳڻيان؟
 (۵) هيتري چوڻ کان پوءِ به هو وڃيو خراب ڪم ڪري.
 (۵) ”اسم فاعل“
 ۱۴۰. پڇندڙن جي اڳ ۾، لڪندڙن جي پٺ ۾.

(ٻهاڪو) هتي پڇندڙن ۾ ”لڪندڙ“ لفظ، اسم آهن. اهي ”پڇڻ“ ۽ ”لڪڻ“ فعلن مان ٺهيا آهن ۽ ”فاعل“ يعني ڪم ڪندڙ جي معنيٰ ڏيکارين ٿا، تنهنڪري، اسم فاعل سڏجن ٿا. مطلب ته، ”اسم فاعل“ ڪم ڪندڙ کي چون ٿا.

۱۴۱. ڪرندڙ تارا، ڪڏهن ڪڏهن زمين تان لپندا آهن. هتي ”ڪرندڙ“ لفظ، صفت آهي. ڪراچيءَ جي وڻندڙ هوا سون کي وسرڻ جي نه آهي. هتي ”وڻندڙ“، صفت آهي. اهڙيءَ طرح، اهي لفظ صفت به ٿئي ڪم اچن ٿا.

۱۴۲. هيٺين مثالن مان اسم فاعل چونڊيو ۽ ٻڌايو ته ڪهڙا اسم ۽ ڪهڙا صفت ٿي ڪم آيا آهن:

- (۱) ميهار، درياھ جي پار وهندڙ هو.
- (۲) سهڻي، وهندڙ درياھ ٿري، پار ويندي هئي.
- (۳) سهڻي ٻڏي، ته واڳهو ۽ ٻيا ڦاڙيندڙ جانور اچي لڳس.

- (۴) هن ٻڌندڙ جي، سدڊ ڪرڻ وارو ڪو ڪونه هو.
- (۵) هن جو احوال، دل کي گهاٽيندڙ آهي.
- (۶) شاعرن، سهڻيءَ بابت، نهايت وڻندڙ بيت چيا آهن.

”اسم فاعل جوڙڻ جون واٽون“

۱۴۳. لڪڻ مان اسمِ حاله ”لڪندو“، پر اسم فاعل ”لڪندڙ“. مطلب ته، اسم فاعل جي صورت گهڻي قدر

اسمِ حاله جهڙي آهي، تفاوت هيءُ آهي ته ذاتوءَ جي پٺيان ”آندو“، ”آندو“ ٻچاڙيءَ گذڻ سان اسمِ حاله ٺهي ٿو ۽ اسمِ فاعل جوڙڻ لاءِ ”ڌڙ“ ٻچاڙيءَ ڪم اچي ٿي. هن قسم جا اسمِ فاعل، ذاتوءَ مان ٺهيل آهن. (الف) هلڻ هار يا هلڻ وارو، معنيٰ وڃڻ وارو. آڏائڻهار، معنيٰ آڏائڻ وارو يا آڏائيندڙ. اهڙيءَ طرح، مصدر جي پٺيان ”هار“ يا ”وارو“ لفظ گذڻ سان ۽ ”اسمِ فاعل“ ٺهن ٿا. اشارو: ڪرتار، داتار، دربان، نگهبان، خزانچي، سوداگر، جادوگر ۽ پيلوان، ”اسمِ فاعل“ آهن پر سنڌي ۾ عام طرح انهن کي اسمِ سڏيو آهي.

باب ٽيوهون- ”زمان“

۱۴۴. آڏو خط لکان ٿو. هلندڙ وقت ۾.
مون خط لکيو. گذريل وقت ۾.
هو خط لکندو. ايندڙ وقت ۾.
لکان، لکيو ۽ لکندو، انهن ٽنهي جو مصدر آهي ”لکڻ“ ۽ اهي ٽن جدا جدا وقتن جي معنيٰ ڏيکارين ٿا.
(۱) آڏو آهيان. (۲) آڏو هوس. (۳) آڏو هوندس.
”آهيان“، ”هوس“ ۽ ”هوندس“. انهن ٽنهي جو مصدر آهي ”هئڻ“ ۽ اهي ٽن جدا جدا وقتن جي معنيٰ ڏيکارين ٿا. اهڙيءَ طرح، سڀڪنهن فعل مان، مٿين ٽن وقتن جي معنيٰ ظاهر ٿي سگهي ٿي.

”وقت“ لاءِ گرامر ۾ ٺهرايل لفظ آهي ”زمان“
زمان، معنيٰ وقت. انهن ٽن مکيه زمانن جا هيٺيان
نالا آهن:

(۱) زمانِ احوال، يعني هلندڙ وقت. مثال: لکان ٿو،
پڙهان ٿو.

(۲) زمانِ ماضي، يعني گذريل وقت. مثال: لکيو، پڙهيو.

(۳) زمانِ مستقبل، يعني ايندڙ وقت. مثال: لکندو،
پڙهندو.

۱۴۵. آءٌ لکندس. هتي ”لکندس“ لفظ، ۾ ڳالهين
ڄاڻائي ٿو:

(۱) وقت، ته لکن جو ڪم ايندڙ وقت ۾ ٿيندو.

(۲) ڪم جي حالت، ته لکن جو ڪم شروع ٿي

ڪونه ٿيو آهي؛ پر اڃا هن کان پوءِ ٿيندو. اهڙيءَ

طرح، هر هڪ زمان ۾ ڳالهين ڄاڻائي ٿو:

(۱) ڪم جو وقت، ته حال آهي، يا ماضي آهي يا
مستقبل آهي.

(۲) ڪم جي حالت، ته ڪو ڪم ٿي ٿو يا ٿيو،

يا اڃا هن کان پوءِ ٿيو آهي.

۱۴۶. هيٺين جملن جي فعلن جا زمان ٻڌايو:

(۱) هن، مائٽن جو چيو ويو.

(۲) جيڪو پي ادب ٿيندو، سو انسان نه ليکبو.

(۳) وڏن کي عزت ڏيڻ، سو پاڻ کي عزت ڏيڻ آهي.

(۴) مائٽن کي عزت ڏي، ته توکي عزت ملي.

- (۵) جن ماڻهن جي دعا ڪئي، سي بختاور چڻيا.
 (۶) ڌڻي ڪندو ته سدائين ماڻهن جي چوڻ تي هلندس!
 ”زمان مضايع“

۱۴۷. دل ٿي چوڻي ته ڪراچي ۽ وڇان!
 ”وڇان“، معنيٰ هينئر يا پوءِ وڇان. (ايندڙ وقت ۾).
 آهڙي طرح، پنهنجي دل جي ڪنهن خواهش ظاهر ڪرڻ لاءِ وڇان، هلاڻ ۽ ٻيا اهڙا لفظ ڪم آڻبا ته انهن مان هلندڙ توڙي ايندڙ وقت جي معنيٰ نڪرندي.

جنهن زمان مان، هلندڙ توڙي ايندڙ وقت جي معنيٰ نڪري، تنهن کي ”زمان مضايع“ چئبو آهي.
 ”مضايع“ معنيٰ، ٻن جو پاڻ ۾ شريڪ يا ڀائيواري ٿيڻ. هيءَ زمان، حال توڙي مستقبل جي معنيٰ ظاهر ڪرڻ ۾ شريڪ ٿئي ٿو يعني ٻنهي زمانن جي منجهانئس معنيٰ نڪري ٿي، تنهنڪري مٿس اهو نالو رکيو اٿن.

۱۴۸. (۱) نان ۽ چڙهيو واپاري ڪٺيو ڪاڻي، نان ۽ چڙهيو چور ٿاهي ۽ چڙهي (پهاڪو). هتي ”ڪاڻي“ معنيٰ ڪاڻي ٿو ۽ ”چڙهي“ معنيٰ، ”چڙهي ٿو“ (زمان حال).

(۲) سوري سينگاري اصل عاشقن کي. (شاهه)
 هتي ”سينگاري“ معنيٰ ”سينگاري ٿي“ (زمان حال).
 پهاڪن ۽ شعر ۾، زمان مضايع، پوري ۽ پوريءَ ريت رڳو زمان حال جي معنيٰ ڏيکاري ٿو.

(۲) ڪو چوي ته اٺ مينهن پيو ۽ ڪو چوي ته ڪونه پيو. هتي ”چوي“ معنيٰ ”چوي ٿو“ (زمان حال). اهڙيءَ طرح، بعضي رواجي ڪالها ٻولهي ۾ به مضارع، رڳو زمان حال جي معنيٰ ظاهر ڪري ٿو، تنهنڪري چئبو ته هي زمان، ”زمان حال“ جو هڪ قسم آهي.

”زمان مضارع جو گردان يا قيرو“

۱۱۴۹. واحد . جمع

آءُ هلان (هل + آن) اسين هلون (هل + اون)
تو هلين (هل + اين) توهين هلو (هل + او)
هو هلي (هل + اي) آهي هلن (هل + آن)
مطلب ته فعل جي ڌاتوءَ پٺيان، مٿين ڇڙين (آن، اون وغيره) گڏن سان، زمان مضارع ٺهي ٿو.

”زمان حال ۽ ان جا قسم“

(۱) آءُ لکان ٿو. (۲) آءُ لکان پيو. (۳) آءُ لکندو آهيان. (۴) آءُ لکندو هوس.

هنن چئني فعلن مان هلندڙ وقت ۾، لڪڻ جي ڪم ٿيڻ جي معنيٰ نڪري ٿي، پر هر هڪ فعل، هلندڙ وقت جو جدا جدا قسم ڏيکاري ٿو، تنهنڪري هر هڪ قسم تي ڌار ڌار نالو رکيل آهي:

(۱) آءُ لکان ٿو، هن جي معنيٰ ته لڪڻ جو ڪم شروع ٿيو آهي يا هينئر شروع ٿيو آهي. هيءَ ”زمان حال“ سڏجي ٿو.

”زمان حال“، اهو آهي جو هلندڙ وقت ۾ ڪنهن ڪم ٿيڻ جي معنيٰ ڏيکاري ٿو.

(۲) جيڪڏهن ”آڻ لکان ٿو“ جي بدران چئبو ”آڻ لکان پيو“ ته ان جي معنيٰ ٿيندي ته لڪڻ جو ڪم ڪيتري وقت کان جاري آهي ۽ هينئر به هلي پيو. هن کي ”زمان حال استمراري“ چئبو آهي. استمراري، معنيٰ جاري.

هيءَ زمان، ڏيکاري ٿو ته شروع ٿيل ڪم اڃا هلندو اچي يعني جنهن وقت جي ڪالهم ڪجي ٿي تنهن وقت به جاري يا چالو آهي.

(۳) آڻ لکندو آهيان. هن جي معنيٰ ته نه رڳو هينئر، پر اڳي به هميشه لکندو آهيان. هن کي ”زمان حال مدامي“ چئبو آهي. مدامي، معنيٰ دائمي يا هميشه. هن زمان تي اهو نالو هن ڪري رکيو اٿن، جو هن مان ڪنهن ڪم جي دائمي يا هميشه ٿيڻ جي معنيٰ نڪري ٿي.

هيءَ زمان، گذريل ۽ هلندڙ وقت گڏي ڏيکاري ٿو ۽ ائين ڄاڻائي ٿو ته ڪو ڪم گذريل وقت کان چالو آهي ۽ اڃا پيو ٿئي يا هميشه ٿيندو آهي.

(۱) آڻ جو پڇ نڍو ٿئي ٿو. ”ٿئي ٿو“ زمان حال. (۲) آڻ جو پڇ نڍو ٿيندو آهي. ”ٿيندو آهي“ زمان حال مدامي.

اهڙيءَ طرح، حقيقتن ڄاڻائڻ مهل، ”زمان حال“

چي پدران ”زمان حال مداسي“ عام طرز ڪم آڻيو آهي.
 (۴) آڏو لکندو هوندس، آڏو لکندو هئان (هجان).
 هتي پڪ سان نه پر شڪي ڳالهه ڪجي ٿي، تنهنڪري
 ”لکندو هوندس“، ”لکندو هئان“ ۽ ”لکندو هجان“
 ”زمان حال متشڪي“ آهن. متشڪي، معنيٰ جنهن ۾
 شڪ هجي.

هيءَ زمان، هلندڙ وقت جي ڪم بابت شڪ ڏيکاري
 ٿو. يعني هن زمان ۾ پڪ سان چئي نه سگهيو آهي ته
 ڪم ٿي ٿو يا نه.

۱۵۱. هيٺين چمن مان ”زمان حال“ چونڊيو ۽
 ٻڌايو ته هر هڪ ڪهڙي قسم جو زمان حال آهي:

- (۱) ٿر ۾ ڪيترا غريب ماڻهو رهن ٿا.
- (۲) ڪي ڄاڻي وڻي پنهنجن ٻارن کي بڪون ڪڍائين ٿا.
- (۳) ٻار بڪن ڪڍڻ تي هرن ٿا، تنهنڪري ڏڪار ۾
 ڪو وقت بڪ سهي سگهندا آهن.

(۴) ننڍا ٻار، ٻه ٻه ڏينهن نه کائڻ، سا ڏاڍي ڏک جهڙي
 ڳالهه آهي.

(۵) ڏڪار ۾ ڪي پنهنجا ٻار ٻه وڪڻندا هوندا.

(۶) آڏو چوان ته ٿر ۾ شل ڏڪار اصل نه پوي!

۱۵۲. ”زمان ماضي ۽ ان جا قسم“

- (۱) مون لکيو. (۲) مون لکيو پئي يا لکيو ٿي.
- (۳) مان لکندو هوس. (۴) مون لکيو آهي.

(۵) مون، لکيو هو. (۶) مان لکان ها.

(۷) مون لکيو هوندو.

هنن ستن ئي فعلن مان، گذريل وقت ۾، لکڻ جي ڪم ٿيڻ جي معنيٰ نڪري ٿي، پر هر هڪ فعل، گذريل وقت جو جدا جدا قسم ڏيکاري ٿو، تنهنڪري هر هڪ قسم تي ڌار ڌار نالو رکيل آهي:

(۱) مون لکيو، هتي فعل ”لکيو“ ڏيکاري ٿو ته

لکڻ جو ڪم پورو ٿي، ڇڪو. هن کي ”زمان ماضي مطلق“ چون ٿا. زمان ماضي مطلق، معنيٰ بنهه گذريل وقت. ”مطلق“، معنيٰ بنهه.

هيءَ زمان، آهو وقت ڏيکاري ٿو، جو بنهه گذري ويو هجي ۽ جنهن ۾ ڪو ڪم ٿي چڪو هجي.

(۲) مون لکيو پئي. فعل ”لکيو پئي“ ڏيکاري ٿو ته لکڻ جو ڪم گذريل وقت ۾ پورو ٿي نه چڪو هو، پر جاري هو. هن کي ”زمان ماضي استمراري“ چون ٿا. استمراري، معنيٰ چالو يا جاري.

هيءَ زمان، ڏيکاري ٿو ته گذريل وقت ۾ ڪو ڪم جاري هو يا هليو پئي.

اشارو (۱): ”لکيو ٿي“ به زمان ماضي استمراري آهي. ”لکيو ٿي“ ۽ ”لکيو پئي“ ۾ هيءَ تفاوت آهي: ”لکيو ٿي“ ڏيکاري ٿو ته گذريل وقت ۾ لکڻ جو ڪم اڃا شروع ٿي ٿيو.

”لکيو پئي“ ڏيکاري ٿو ته گذريل وقت ۾ لکڻ جو ڪم شروع ٿيو ۽ هليو پئي.

اڻڻارو (۲): گلاب خط لکي سگهيو ٿي. ”سگهي ٿي“ مان ڪم جاري رهڻ جي معنيٰ ڪانه ٿي نڪري، پر ”ٿي“ لفظ ڪم آيو آهي، تنهنڪري اهو به ”زمان ماضي استمراري“ جي دفعي ۾ ليکبو آهي.

(۳) مان لکندو هوس يا پيو لکندو هوس. هن جي معنيٰ ته آڄ هميشه لکندو هوس. هن مان ڪنهن ڪم جي دائمي يا هميشه ٿيڻ جي معنيٰ نڪري ٿي، تنهنڪري انهيءَ فعل جو زمان چئبو ”زمان ماضي مداسي“.

هيءَ زمان، گذريل وقت جي عادت، رواج يا پيو ڪو ساندو يا وري وري ٿيندڙ ڪم ڏيکاريندو آهي.

اڳي جيڪو چوري ڪندو هو، تنهن جا هٿ وڌائيندا هئا. اهڙيءَ طرح، هن زمان فعل وارو ڪم، اڪثر گذريل وقت جي پئي ڪنهن ڪم مان لاڳاپي ڏيکارڻ لاءِ ڪم آڻبو آهي.

(۴) مون لکيو آهي. فعل ”لکيو آهي“، ڏيکاري ٿو ته لکڻ جو ڪم تازو يا ويجهڙائيءَ ۾ ٿيو آهي. هن کي زمان ”ماضي قريب“ چئون ٿا. قريب معنيٰ ويجهو.

هيءَ زمان، ويجهڙائيءَ ۾، ڪنهن ڪم جي پوري ٿي وڃڻ جي معنيٰ ڏيکاري ٿو.

(۵) مون خط لکيو هو. فعل ”لکيو هو“، ڏيکاري

ٿو ته لکڻ جو ڪم، ڪڇ وقت اڳي پورو ٿي ويو هو، تنهنڪري هن فعل جو زمان آهي ”زمان ماضي بعيد“. ”بعد“ معنيٰ پوءِ ۽ ”بعيد“ معنيٰ پوئتي يا پري. زمان ماضي بعيد اهو زمان آهي، جو ڏيکاري ٿو ته فعل وارو ڪم، ڪڇ وقت اڳي يا گذريل وقت جي ٻئي ڪنهن ڪم کان اڳي ٿيو هو.

مثلاً: هو آيو، تنهن کان اڳ مون نانگ ماريو هو.

(۶) مان لکان ها، جي تون مون کي لکڻ ڏين ها. هتي، گذريل وقت جي ڳالهه آهي، پر انهيءَ شرط پيل آهي، تنهنڪري ”لکان ها“ ۽ ”ڏين ها“ زمان ماضي شرطيه آهن. ”شرطي“ معنيٰ شرط وارو يعني جنهن ۾ شرط پيل هجي.

زمان ماضي شرطيه، ڏيکاري ٿو ته ڪو ڪم گذريل وقت ۾ ڪنهن شرط پوري ٿيڻ تي ٿئي ها.

(۷) مون لکيو هوندو. مون لکيو هئي، (هجي). هتي، گذريل وقت جي ڳالهه، شڪي نموني ۾ ڪجي ٿي تنهنڪري ”لکيو هوندو“، ”لکيو هئي“ ۽ ”لکيو هجي“ جي زمان کي، ”زمان ماضي متشڪي“ چئبو آهي.

هيءَ زمان، گذريل وقت جي ڪم بابت شڪ ڏيکاري ٿو.

۱۵۳. هيٺين جملن ۾، جن فعلن جو زمان ”ماضي“

هجي، سي چونڊيو ۽ ٻڌايو ته هر هڪ ڪهڙي قسم جو ماضي زمان آهي:

- (۱) ميان غلام شاه ڪلهوڙي ڪڇ ڀڄ تي ڪاهيو.
- (۲) هن ڪڇ جي راجا جي ڀيل سان ڀڙڄڻ ڄاميو ٿي.
- (۳) راجا کي سندس وزير چيو ته مون غلام شاه کي کي شاديءَ جو دلا سو ڏنو هو.
- (۴) وزير کي چيائين ته تو اهڙو انجام ڪيو هوندو.
- (۵) شاديءَ جي ڳالهه ٻڌڻ کان راجا ڇڏي ڇڏيو هو.
- (۶) راجا سان ٻيو ڪو اهڙي ڳالهه ڪري ڪين سگهي ها.
- (۷) راجا پنهنجي وزير کي زهر ڏيئي پورو ڪيو.
- (۸) ميان غلام شاه ٻڌو ته وزير ماريو آهي، ته هن جنگ ڪئي.

”زمان مستقبل جا قسم“

۱۵۴. (۱) آءٌ لکندس. (۲) آءٌ ٻيو لکندس.

”لکندس“ زمان مستقبل آهي.

”زمان مستقبل“ اهو زمان آهي، جنهن مان ايندڙ

وقت جي معنيٰ نڪري ٿي.

(۲) جيڪڏهن ”آءٌ لکندس“ جي بدران چئبو ته

”آءٌ ٻيو لکندس“ ته ان جي معنيٰ ٿيندي ته لکڻ جو

ڪم، ايندڙ وقت ۾، مآندو ٻيو ڪندس. هن کي

”زمان مستقبل استمراري“ چئبو آهي.

هيءَ زمان، ڏيکاري ٿو ته فعل وارو ڪم، ايندڙ وقت ۾، ساندھ پيو ٿيندو يا جاري رهندو.

۱۵۵. هيٺين جملن مان زمان مستقبل ۽ مستقبل استمراري چونڊيو:

(۱) جيڪو نه پڙهندو، سو ٽڪا پيو کائيندو.

(۲) تون پڙهندين ته پاڻ کي ڏورو لائيندين.

(۳) ان پڙهيا، پڙهين اڳيان پريون ڏوئيندا.

”زمانن جوڙڻ جون واٽون“

بنيادي زمان

۱۵۶

[۱] آڌ لکان. ”لکان“ زمان مضارع

[۲] آڌ لکان ٿو. ”لکان ٿو“ زمان حال

[۳] آڌ لکان پيو. ”لکان پيو“ زمان حال استمراري

[۴] آڌ لکان ها. ”لکان ها“ زمان ماضي شرطيه

مٿين سڀني زمانن ۾ ”لکان“ جو لفظ ڪم آيو

آهي، جو ”مضارع“ آهي. هاڻ چئبو ته:

[۱] مضارع جي پٺيان ”ٿو“ (مونث: ٿي. مصدر:

ٿيڻ). گڏڻ سان ”زمان حال“ ٺهي ٿو.

[۲] مضارع جي پٺيان ”پيو“ (مونث: پيئي. مصدر:

پوڻ) گڏڻ سان ”زمان حال استمراري“ ٺهي ٿو.

[۳] مضارع جي پٺيان ”ها“ (مصدر: ”هئڻ“) گڏڻ

سان ”زمان ماضي شرطيه“ ٺهي ٿو.

مضارع، خود فعل جي بنياد يعني ذاتوءَ مان ٺهيل

آهي، تنهنڪري اهي بنيادي زمان (Radical Tenses) سڏجن ٿا.

ڪردن تي زمان

(الف) ”اسم مفعول مان ٺهيل زمان“

۱۵۷. [۱] مون لکيو. زمان ماضي مطلق
- [۲] مون لکيو ٿي يا لکيو پئي. زمان ماضي استمراري
- [۳] مون لکيو آهي. زمان ماضي قريب
- [۴] مون لکيو هو. زمان ماضي بعيد
- [۵] مون لکيو هوندو يا لکيو هڻي (هجي).

زمان ماضي متشڪي

”لکڻ“ مان اسم مفعول ٿيندو ”لکيو“.

مٿين سڀني زمانن ۾ ”لکيو“ جو لفظ ڪم آيو آهي. اهي سڀ زمان، اسم مفعول مان هيٺين ريت ٺهيا آهن:

- [۱] اسم مفعول جي پٺيان ”س“ ”سين“ وغيره بچاڙين گڏڻ سان زمان ماضي مطلق ٺهي ٿو. جيئن هيٺين ڦيري مان معلوم ٿيندو:

”زمان ماضي مطلق جو گردان يا ڦيرو“

جمع

واحد

پڙهياسين، پڙهياسين

پڙهيس

پڙهيو

پڙهئين

پڙهيا

پڙهيو

”پڙهيو“ اسم مفعول به آهي ۽ زمان ماضي مطلق به آهي. ساڳئي طرح ”لکيو“ مطلب ته زمان ماضي مطلق، ضمير واحد غائب ۽ اسم مفعول جهڙو آهي.

[۲] اسم مفعول جي پٺيان ٿي يا پي (مصدر: ٿيڻ، هون) گذڻ سان، زمان ماضي استمراري ٺهي ٿو.

[۳] اسم مفعول پٺيان فعل ”هئڻ“ جو زمان حال (آهي) گذڻ سان، زمان ماضي قريب ٺهي ٿو.

[۴] اسم مفعول جي پٺيان فعل ”هئڻ“ جو زمان ماضي (هو، هئا) گذڻ سان زمان ماضي بعيد ٺهي ٿو.

[۵] اسم مفعول جي پٺيان فعل ”هئڻ“ (هجي) جو زمان مستقبل (هوندس، هوندو، هئي، هجي) گذڻ سان، زمان ماضي متشڪي ٺهي ٿو.

(ب) ”اسم حاليم سان ٺهيل زمان“

۱۵۸. آءٌ لکندس. زمان مستقبل

[۲] آءٌ پيو لکندس. زمان مستقبل استمراري

[۳] آءٌ لکندو آهيان. زمان حال مداسي

[۴] آءٌ لکندو هوس. زمان ماضي مداسي

[۵] آءٌ لکندو هوس. زمان حال متشڪي

امين ”سڪيا آهيون ته فعل“ ”لکڻ“ سان، اسم حاله

ٿيندو. ”لکندو“ جو ڌاتوءَ جي پٺيان ”آندو“ يا ”لندو“ پڇاڙي گذڻ سان ٺهي ٿو.

مٿيان سڀ زمان، اسم حاله سان، هيٺين ريت

ٺهيا آهن:

[۱] اسمِ حاله جي پٺيان ڪن پڇاڙين گڏڻ سان، زمان مستقبل ٺهي ٿو. هيٺئين ڦيري مان معلوم ٿيندو ته اهي پڇاڙيون آهي ساڳيون آهن، جن اسم مفعول جي پٺيان گڏي، زمان ماضي مطلق چوڙبو آهي.

جمع

واحد

هونث

هڏڪر

هونث

هڏڪر

لکندس	لکنديس	لکنداسين	لکنديونسين (سُون)
لکندين	لکنديين	لکندؤ	لکنديون
لکندو	لکندين	لکندا	لکنديون

”لکندو“، زمان مستقبل به آهي ۽ اسم حاله به آهي. اهڙيءَ طرح زمان مستقبل جو واحد غائب، هميشه اسم حاله جهڙو آهي.

ٻين ضميرن، جنسن ۽ عددن ۾ نشانديون يا پڇاڙيون ڦرن ٿيون، جيئن، مٿئين ڦيري مان معلوم ٿيندو.

(۲) زمان مستقبل جي پٺيان يا اڳيان ”پيو“ (مونث پيشي، مصدر: پوڻ) گڏي سان، زمان مستقبل استمراري ٺهي ٿو.

(۳) اسم حاله جي پٺيان فعل ”هئڻ“ جو زمان حال (آهي، آهيان وغيره) گڏڻ سان، زمان حال مدامي ٺهي ٿو.

(۴) اسم حاله جي پٺيان فعل ”هئڻ“ جو زمان ماضي (”هو“ وغيره) گڏڻ سان، زمان ماضي مدامي ٺهي ٿو.

[۵] اسم حاله جي پٺيان فعل ”هئڻ“ جو زمان مستقبل (هوندو، هوندس وغيره) گذرڻ سان، زمان حال متشڪي نهجي ٿو.

۲۵۹. زمانن جو وچور- قسم پوريون

بنيادي زمان

[۱] مضارع [۲] زمان حال [۳] حال استمراري [۴] ماضي شرطيه.

ڪردنتي زمان

(الف) اسم مفعول مان ٺهيل: [۱] ماضي مطلق [۲] ماضي استمراري [۳] ماضي قريب [۴] ماضي بعيد [۵] ماضي متشڪي.

(ب) اسم حاله مان ٺهيل: [۱] مستقبل [۲] مستقبل استمراري [۳] حال مدامي [۴] ماضي مدامي [۵] حال متشڪي. اسم مفعول ۽ اسم حاله، ”ڪردنت“ (پارٽيسپل) آهن، تنهنڪري انهن مان ٺهيل زمانن کي، ”ڪردنتي زمان“ (participial Tenses) چئجي ٿو.

۱۶۰. زمانن جو وچور- قسم ٻيو

زمانن مان، فعل واري ڪم جو وقت معلوم ٿو ٿئي. انهيءَ ”وقت“ جي خيال کان زمانن جو وچور هن طرح آهي:

حال جا قسم

لکان

۱- مضارع

۱- زمان حال	لکان ٿو
۲- حال استمراري	لکان پيو
۳- حال مدامي	لکندو آهيان
۴- حال متشڪي	لکندو هوندس، لکندو هئان
	(هجان)

ماضيءَ جا قسم

۱- زمان ماضي مطلق	لکيو
۲- ماضي استمراري	لکيو ٿي يا لکيو پي
۳- ماضي مدامي	لکندو هوس
۴- ماضي قريب	لکيو آهي
۵- ماضي بعيد	لکيو هو
۶- ماضي شرطه	لکيو ها
۷- ماضي متشڪي	لکيو هوندو، لکيو هئو
	(هجي)

مستقبل جا قسم

۱- زمان مستقبل	لکندس
۲- مستقبل استمراري	پيو لکندس
مطلب ته زمان حال جا پنج، زمان ماضيءَ جا ست	
۳ زمان مستقبل جا ٻه قسم آهن، يعني جملي ۱۴	
زمان آهن.	
اڻٿارو: ٽينءَ ورڇ لاءِ ڏسو ڪتاب جي ڀڄاڙيءَ	
وارو ضميمو.	

۱۶۱. مڃهول فعلن جا زمان

بنيادي زمان

مڃهول	معروف	زمان
مارِجان	ماریان	۱- زمان مضارع
مارِجان ٿو	ماریان ٿو	۲- زمان حال
مارِجان پيو	ماریان پيو	۳- زمان حال استمراري
مارِجان ها	ماریان ها	۴- ماضي شرطي

”اندرم حاليم مان ٿهيل زمان“

ماريندس	ماريندس	۵- زمان مستقبل
ماريس پيو	ماريندس پيو	۶- مستقبل استمراري
ماريو آهيان	ماريندو آهيان	۷- حال مداسي
ماريو هوس	ماريندو هوس	۸- ماضي مداسي
ماريو هوندس	ماريندو هوندس	۹- حال متشڪي
ماريو هئان	ماريندو هئان (هچان)	” ”
(هچان)		

”اندرم مفعول مان ٿهيل زمان“

ماريو يا مارِڙو وپو	۱۰- زمان ماضي مطلق
ماريم پئي، ماريم پئي	۱۱- ماضي استمراري
ماريو آهيان	۱۲- ماضي قريب
ماريو هوم، مارِڙو هوس	۱۳- ماضي بعيد
ماريو هوندس، مارِڙو هوندس	۱۴- ماضي متشڪي
مطلب ته، مڃهول فعلن جا زمان به فعلن جي ڌاتوءَ	

۴ ڪردنتن مان ٺهن ٿا. تفاوت هيءَ آهي:

[۱] ”مارڻ“ معروف۔ ”مارجڻ“ مجهول.

پهرين چئن بنيادي فعلن ۾ اها مجهول جي نشاني ”ج“، گڏيل آهي، جنهنڪري ”ماريلڻ“ جي بدران ”مارجان“ چئجي ٿو.

[۲] ”ماريندو“ اسمِ حاله معروف. ”ماربو“ اسمِ

حاليه مجهول. اسمِ حاله مان ٺهيل مجهول زمانن ۾ ”بو“ گڏبو آهي.

[۳] مارڻ ۽ مارجڻ، ٻنهي مان اسمِ مفعول ”ماريو“،

”مارجيو“ نه چئبو. اسمِ مفعول، مجهول صورت وارو آهي ۽ ان مان جڙيل زمان، سڀ مجهول صورت وارا آهن. ماريو ويو، لکيو ويو. اهڙيءَ طرح، ماضي زمانن ۾ ”ويو“ لفظ گڏبو آهي، ته فعل هڪاري وڌيڪ مجهول صورت وارو ٿيندو آهي.

باب چوڏهون۔ ”فعلن جون پڇاڙيون“

۱۶۲. فعلن جون پڇاڙيون ترتيب وار هنن

طرح بهاريون:

پڇاڙيون نمبر (۱): ”حالت فاعلي ۽ جي معنيٰ

ڏيکاريندڙ:

جمع

سين (سوز)

ؤ

—

واحد

متڪلمـس

حاضرـاين

غائبـ

پڙهيس، معني آڏ پڙهيس. پڙهندس، معني آڏ
پڙهندس، اهڙيءَ طرح، اهي پڇاڙيون، سدائين فاعل جي
معني ڏيکارين ٿيون. اسم مفعول مان، زمان ماضي.

۱۶۳. پڇاڙيون نمبر (۲) ”عام پڇاڙيون“

واحد	جمع
متڪلم-م	آون، سين (سُون)
حاضر-ء	وُ
غائب-س	ن

پاڻم=منهنجو پاڻ. ماڻم=مون سان. کادم=مون
کاتو. اهي پڇاڙيون، اسم، حرف جر ۽ فعلن سان ڪم
اچن ٿيون.

ماريم، معني مون ماريو. ”مون“ فاعل
ماڙيائينم، معني مون کي ماريائين ”مون“ مفعول
اهڙيءَ طرح، ڪٿي فاعل ۽ ڪٿي مفعول جي
معني نڪري ٿي.

۱۶۴. پڇاڙيون نمبر (۳) ”فعل متعدي مجهول
جي فاعل جون پڇاڙيون“

واحد	جمع
متڪلم-م	اون، سين (سون)
حاضر-ء	وُ
غائب-آئين	آئون
”ماريو“، فعل متعدي مجهول آهي. جيڪڏهن	

آن ۾ ”م“ پڇاڙي گڏي چئبو ”ماريم“ ته پوءِ فعل، معزوف صورت وارو ڏسڻ ۾ ايندو. اهي پڇاڙيون، فعل متعدي جي ماضي زمانن ۾ گڏيون آهن.

۶۵. ”گهوڙو ڊوڙيو“. (معروف صورت). هن مان ظاهر آهي ته فعل لازمي، ماضي زمانن ۾ اڪثر معروف صورت وارو آهي، تنهنڪري، لازمي فعلن کي هنن پڇاڙين جو ڪپ ڪونهي.

۱۶۶. ”پٽين پڇاڙين سان فعل“

ماريائين، معنيٰ هن ماريو. ”هن“ فاعل

ماريائيم، معنيٰ هن مون کي ماريو. ”مون“ مفعول

هن طرح، هڪڙي ئي فعل ۾، ٻه پڇاڙيون گڏي، فاعل توڙي مفعول جي معنيٰ ظاهر ڪبي آهي.

۱۶۷. ”ماريائين“ لفظ ۾ ”ماريو“ جي پٺيان ”ائين“

پڇاڙي گڏي اٿئون، جا ”پڇاڙي نمبر ۳“ مان ڪٽين اٿئون.

”ماريائيم“ لفظ ۾ ”ماريائين“ جي پٺيان ”م“

پڇاڙي گڏي اٿئون، جا پڇاڙين نمبر ۲“ مان ورتي اٿئون.

مطلب ته، عام قاعدو هيءُ آهي ته فاعل جي معنيٰ

ظاهر ڪرڻ لاءِ، ”پڇاڙين نمبر ۳“ مان جيڪا پڇاڙي

ڪپندي هجي، سا فعل جي پٺيان گڏي، پوءِ مفعول جي

معنيٰ ظاهر ڪرڻ لاءِ ”پڇاڙين نمبر ۲“ مان، جيڪا

پڇاڙي ڪپندي هجي، سا ان جي پٺيان گڏڻ گهرجي.

اڻڻارو: ”ماريو“ جو آچار گهڻائي ڪبو ”مار“ ۽
پوءِ ”آئين“ پڇاڙي ڪڍي چئبو ”ماريائين“.

”ڏنڊ، ڏنڊو“ جي پٺيان يڪدم ”س“ ڪڍي
”ڏنڊوس“ نه چئبو، پر س جي وچ ۾ ”آن“ جو
آچار بدلائي ڪڍي، چئبو ”ڏنڊومانس“. اهڙيءَ طرح پڇاڙين
گڏڻ مهل آچار جي سهڻائي ۽ سولائيءَ (آچار سهنج)
جو خيال ڪبو آهي.

”پڇاڙين گڏيل فعلن جو گردان“

۱۶۸. ٻئين پڇاڙين گڏيل فعلن جو به گردان يا
ڦيرو ٿيندو آهي. مثال لاءِ، فعل ”ٿيڻ“ مان ٺهيل امر
نيازي يا امر تمنا ”ٿجام“ (تون مون سان ٿج) جو ڦيرو
ڏجي ٿو. اهو ضمير واحد توڙي جمع ۾ مضارع
جهڙو آهي.

واحد	جمع	واحد	جمع
ٿجام	ٿجوم	ٿجائون	ٿجوئون
ٿجائس	ٿجوس	ٿجان	ٿجون

ٿجائون = اسان سان ٿج. ٿجوئون = اسان سان ٿجو.
انهن ٻنهي لفظن ڪم آڻڻ جو هاڻ گهڻو رواج ڪونهي.

اڻڻارو: امر، سدائين، حاضر مائٽوڪ (ضمير حاضر)
مان لاڳو ٿئي ٿو. ٻين ضميرن ڇاڻائڻ لاءِ، مضارع مان

پُوراڻي ڪبي آهي. مثلاً: ”ٿيان“، جمع ”ٿيون“ ۽ ”ٿئي“، جمع ”ٿين“.

”گردان“

۱۶۹. ٿجان، معنيٰ مون سان ٿج. ٿجانس، معنيٰ هن سان ٿج. مطلب ته فعلن جا ضمير ٿين ٿا ۽ جيئن ضمير کي جنس ۽ عدد ٿين ٿا، تيئن فعلن کي به ٿين ٿا ۽ انهن جو گردان يا ڦيرو به ٿئي ٿو.

فعل جي ڪنهن به زمان کي، تنهي خالص ضميرن واريون نشانينون يا پڇاڙيون لڳائي، واحد ۽ جمع توڙي مذڪر ۽ مونث ۾ آڻڻ کي ”فعل جو گردان يا ڦيرو“ چئبو آهي. (جيئن، اسم جو، سڀني حالتن ۾ اچڻ کسي ”اسم جو ڦيرو“ چئجي ٿو.)

باب پندرھون- مرکب فعل

۱۷۰- (۱) هو پڙهڻ لڳو (۲) مون هن کي چئي ڏنو (۳) هو ڄاڻندو رهيو (۴) توکي وڃڻو پوندو.

پهرئين جملي ۾، مصدر ”پڙهڻ“ جي پٺيان فعل ”لڳو“، ٻئي جملي ۾ ماضي معطوفي ”چئي“ جي پٺيان فعل ”ڏنو“، ٽئين جملي ۾ اسم جملي ۾ ”ڄاڻندو“ جي پٺيان فعل ”رهيو“، ۽ چوٿين جملي ۾ اسم اسم استقبال ”وڃڻو“ جي پٺيان فعل ”پوندو“. اهڙي طرح، ٻه ٽي فعل، جي گڏ اچن، تن کي ”مرڪب فعل“ يعني ”گڏيل فعل“ چئبو آهي. مطلب ته:

مصدر، ماضي معطوفي، اسم جملي ۽ اسم استقبال

جي پٺيان لڳڻ، ڏيڻ، رهڻ، ٻوڻ، ڇڏڻ، رکڻ، ۴ وڃڻ وغيره، کڏڻ سان ”مرڪب فل“ ٺهڻ ٿا.

(الف) گهوڙو ڊوڙڻ لڳو. ”ڊوڙڻ لڳو“، فعل لازمي مرڪب. هن گهوڙو پڄائي ڇڏيو. ”پڄائي ڇڏيو“، فعل متعدي مرڪب. اهڙيءَ طرح، ترڪيب مهل ڇڏائڻجي، ته اهو مرڪب فعل آهي.

۱۷۱. هيٺين جملن مان مرڪب فعل چونڊيو:

[۱] هو رلندو وڃي. [۲] پٽس ماري وڌس.

[۳] هو رٿڻ لڳو. [۴] پوءِ بس ڪري ويٺو.

باب سورھون- ”پريوگ“

۱۷۲. ”ڪرتري پريوگ“

[۱] گهوڙو ڊوڙي ٿو. گهوڙا ڊوڙن ٿا. (عدد)

[۲] گهوڙو ڊوڙيو هو. گهوڙي ڊوڙي هئي. (جنس)

[۳] آءٌ ڊوڙندس. اسين ڊوڙنداسين. (ضمير)

ڪوبه فعل، جڏهن پنهنجي فاعل پٿاندو، عدد، جنس

۽ ضمير پر مٽجي، تڏهن ان جو پريوگ- ”ڪرتري“

(فاعلي نسبت) چئجي ٿو.

ڪرتري يا ڪرتا، معنيٰ فاعل، ۴ ڪرتري،

معنيٰ فاعلي.

۱۷۳. [۱] نوڪر دلو پڳو. نوڪر دلا پڳا (عدد)

[۲] نوڪر دلي پڳي. نوڪر دليون پڳيون (جنس)

ڪوبه فعل، جڏهن پنهنجي اصلوڪي يا سڄي ٻچي

مفعول پٽاندڙ عدد، جنس ۽ ضمير ۾ مٽجي، تڏهن انهيءَ جو ڀريوگ. ”ڪرمڻي“ مٽجي ٿو.
ڪرمڻي ڀريوگ، معنيٰ مفعولي نسبت. ڪرم = مفعول.
(الف). گهوڙو مارجي ويو. گهوڙي مارجي ويئي.
(سوار کان).

هتي ”گهوڙو“، فاعل آهي، پر سچ بچ ته مفعول آهي، ڇاڪاڻ ته اصلوڪو يا سچو بچو فاعل ”سوار“، يا ٻيو ڪو آهي. هتي، فعل پنهنجي اصلوڪي پا سچي بچي مفعول پٽاندڙ عدد ۽ جنس ۾ مٽجي ٿو، تنهنڪري هيءُ ”ڪرمڻي ڀريوگ“ جو مثال آهي.

(ب) ڪم ڪيو آهي، ڪار ڪئي آهي.
”ڪم“ ۽ ”ڪار“، درحقيقت مفعول آهن، ڇاڪاڻ ته ڪم ڪار ڪرڻ وارو، ضرور ڪو ٻيو هوندو. هتي به فعل پنهنجي اصلوڪي يا سچي بچي مفعول پٽاندڙ عدد ۽ جنس ۾ مٽجي ٿو، تنهنڪري هيءُ به ”ڪرمڻي ڀريوگ“ جو مثال آهي.

”ڀاوي ڀريوگ“

۷۴. (الف) ڪتي، ٻلي کي جهليو. ڪتي، ٻليءَ کي جهليو.
ڪتي، ٻلي کي جهليو. ڪتي، ٻلين کي جهليو.
هتي فعل، نڪي فاعل، نڪي مفعول پٽاندڙ عدد ۽ جنس ۾ مٽجي ٿو، پر سڀني هنڌن تي ضمير، واحد

غائب مذڪر جي صورت ۾ بيٺو آهي. هيءُ ”پاوي ڀريوگ“ آهي.

(ب) پينگهي ۾ لڏجي ٿو. پينگهي ۾ لڏبو آهي.
 ”لڏجي ٿو“ ۽ ”لڏبو آهي“ اڪر ترڪ فعل آهن جن کي نڪو فاعل، نڪو مفعول آهي، تنهنڪري آهي ڪنهن سان به نٿا مٿين. هيءُ به ”پاوي ڀريوگ“ آهي.
 جيڪو فعل، نڪي پنهنجي فاعل، نڪي مفعول، پٽاندر عدد ۽ جنس ۾ مٿي ٿو، يا جو فاعل توڙي مفعول نه هئڻ سبب جيئن جو ٿيڻ رهي ٿو، تنهن جو ڀريوگ، ”پاوي“ (علاحدتي نسبت) چئجي ٿو.
 انٿازو: هن ڀريوگ ۾ فعل، پنهنجو پاڻ (سپاءُ) يا ذاتي حالت ڏيکاري ٿو.

”ڏور“

۱۷۵. ڪوٽري ڀريوگ اهو آهي، جنهن ۾ فعل، سدائين پنهنجي فاعل پٽاندر عدد، جنس ۽ ضمير ۾ مٿي ٿو.

[۲] ڪرمڻي ڀريوگ اهو آهي، جنهن ۾ فعل، سدائين پنهنجي اصلوڪي يا سچي ڀڄي مفعول پٽاندر مٿي ٿو.

[۳] پاوي ڀريوگ اهو آهي، جنهن ۾ فعل، نڪي فاعل، نڪي مفعول، پٽاندر مٿي ٿو، يا جو فاعل توڙي مفعول نه هئڻ سبب جيئن جو ٿيڻ رهي ٿو.

۱۷۶. هيٺين چملن ۾، فعلن جا ڀريوگ ٻڌايو:

- [۱] شادين جا خرچ وڌي ويا آهن.
- [۲] ويچارا غريب، ايترا پئسا ڪٿان آڻيندا؟
- [۳] ڪن جوانن، پشچات کي دانهن ڏني.
- [۴] سڀني، پنهنجا سور سليما.
- [۵] ٻڌي ڪهي ته ڪم ٺهي پوندو.
- [۶] هميشه سنڀالي، خرچ ڪيو آهي.

باب ستوهون- "ظرف جا قسم"

۱۷۷. اسين سکيا آهيون ته ظرف، اهو لفظ آهي جو فعل، صفت يا ٻئي ظرف سان لاڳو ٿئي ٿو ۽ منجهانئس وقت، جاءِ، ريت، قدر يا ناڪار جي معنيٰ نڪري ٿي.

۱۷۸. هُو، هيٺڙاچي پيو. "هيئر"، وقت ڏيکاري ٿو. جيڪو ظرف، وقت ڏيکاري، تنهن کي "ظرف زمان" چئجي ٿو. اڄ، سڀان، پوءِ، اڳهڻو، هميشه يا سڌائين، ظرف زمان آهن.

Subjective Construction	ڪرتري ڀريوگ
Objective	ڪرمڻي ڀريوگ
Neuter	يادي ڀريوگ
Voice	ڀريوگ، معنيٰ (۱) ميلاپ (۲) صورت
Active Voice	ڪرتري ڀريوگ آهي معروف صورت
Passive Voice	ڪرمڻي ڀريوگ آهي مجهول صورت

۱۷۹. هو، مٿي ويو. ”مٿي“ لفظ، جاء يا طرف ڏيکاري ٿو. جيڪو ظرف، جاء يا طرف ڏيکاري، تنهن کي ”ظرف مڪان“ چئجي ٿو. هتي، هيٺ، اندر، ٻاهر هيڏانهن، هوڏانهن، اڳيان ۽ پٺيان ”ظرف مڪان“ آهن.

۱۸۰. هن بلڪل آهستي پڙهيو، ”بلڪل“ لفظ قدس ۽ ”آهستي“ ريت ڏيکاري ٿو. جيڪو ظرف ريت يا قدر ڏيکاري، تنهن کي ”ظرف تميز“ چئجي ٿو. تميز، معنيٰ ڍنگ يا ريت. نس مس، هرو ڀرو. جيڪس، پٽيءَ، هيئن، هونئن، جيئن ۽ تيئن ”ظرف تميز“ آهن.

۱۸۱. هو ڪين پڙهندو. ”ڪين“ لفظ، ناڪار جي معنيٰ ڏيکاري ٿو. جو ظرف، ناڪار جي معنيٰ ڏيکاري، تنهن کي ”ظرف نفی“ چئجي ٿو.

۱۸۲. هيٺين جملن مان ظرف چونڊيو ۽ هر هڪ جو قسم ٻڌايو:

- [۱] هڪڙو چور لکي لکي، ڪنهن سيٺ جي گهر ويو.
- [۲] اڃا ڀڳو ٿي، ته سيٺ، امالڪ ڊوڙي، پٺيان پيس.

باب ارڙهون- ترڪيب جي وات
”اسم جي ترڪيب“

۱۸۳. گوپال وٽن جي ساوڪ ڏني.

گوپال: اسم خاص، جنس مذڪر، عدد واحد، حالت فاعلي، فاعل فعل ”ڏٺي“ جو.

وڻن: اسم عام، جنس مذڪر، عدد جمع، حالت جري، مڃبان ”جي“ حرف جي.

ساوڪ: اسم ذات، جنس مونث، عدد واحد، حالت مفعولي، مفعول فعل ”ڏٺي“ جو.

۱۸۴. ”ضمير جي ٽوڪينب“

[۱] هن پاڻ اها ڳالهه ڪئي.

هن: ضمير غائب، جنس مذڪر، عدد واحد، حالت فاعلي، فاعل فعل ”ڪئي“ جو.

پاڻ: ضمير مشترڪ، جنس مذڪر، عدد واحد، حالت ساڳي ”هن“ ضمير واري.

اها: ضمير آهي، پر هتي صفت ٿي ڪم آيو آهي. لڳي ٿو ”ڳالهه“. سان.

[۲] جو ڪندو سو پائيندو.

جو: ضمير موصول، جنس مذڪر، عدد واحد، حالت فاعلي، فاعل فعل ”ڪندو“ جو.

سو: ضمير جواب موصول، جنس مذڪر، عدد واحد، حالت فاعلي، فاعل فعل ”پائيندو“ جو.

(۳) کيس ڪنهن ماريو؟

کيس: هن کي. ضمير غائب، (متصل) جنس مذڪر، عدد واحد، حالت جري.

ڪنهن: ضمير استفهام، جنس مذڪر، عدد واحد، حالت
فاعلي، فاعل فعل ”ماريو“ جو.

۱۸۵. ”صفت جي ترڪيب“

- [۱] ڪوڙڻيو ڪتو، ڪنهن کان نه رهي.
ڪوڙڻيو: صفت خالص، لڳي ٿو ”ڪتو“ بيان.
[۲] ”گهوڙو“ گڏھ کان وڏو آهي، پر ”هاڻي“

مڃي جانورن کان قداور آهي.
وڏو: صفت تفصيل سندس موصوف ”گهوڙو“.
مڃي: عددي صفت، سندس موصوف ”جانورن“.
قداور: صفت مبالغو، سندس موصوف ”هاڻي“.
[۳] جهڙو ٻوٽ تهڙي ڄمات.
جهڙو: ضميري صفت، سندس موصوف ”ٻوٽ“.
تهڙي: ضميري صفت، سندس موصوف ”ڄمات“.

۱۸۶. ”مصدر جي ترڪيب“

- مصدر اصل بنياد موجب ”اسم“ آهي، تنهنڪري
ان جي ترڪيب اسم وانگر هن طرح ڪبي:
[۱] ”پڙهن ڇڻو آهي“. ”پڙهن“ اسم مصدر، فاعل،
حالت فاعلي.
[۲] ”هو پڙهن سڳيو آهي“. ”پڙهن“ مصدر،
مفعولي، حالت مفعولي.
[۳] ”هو هوا کائڻ لاءِ باغ ۾ ويو“. ”کائڻ“
اسم مصدر، حالت جري، ميان ”لاءِ“ حرف جر جي،

سندس مفعول ”هوا“. (فعل متعدي ۽ جي ذاتوءَ مان
 ٺهيل مصدر، جو مفعول چاڻاڻڻ گهرجي).
 اڻٿارو: مصدر سدائين عدد واحد ۽ جنس مذڪر
 آهي، تنهنڪري ان جي عدد ۽ جنس چاڻاڻڻ جو
 ضرور ڪونهي.

۱۸۷. ”اسم حاليم جي ترڪيب“

[۱] ”مون هن کي هوا کائيندو ڏٺو.“
 کائيندو: اسم حاليم، فعل متعدي ۽ مان ٺهيل، جنس
 مذڪر، عدد واحد، حالت مفعولي، مفعول
 فعل ”ڏٺو“ جو، سندس مفعول ”هوا“.
 (”ڏٺو“ جو ان سڌو مفعول آهي ”هن کي“).
 اڻٿارو: [۱] ”هو کلندو آيو ۽ رڻندو ويو.“
 ”کلندو“ ۽ ”رڻندو“ اسم حاليم آهن، پر هتي هنن کي
 ظرف ڪوئي سگهجي ٿو، ڇاڪاڻ ته ريت جي معنيٰ
 ڏيکارين ٿا ته هو ڪهڙي ريت آيو ۽ ڪهڙي
 ريت ويو.

[۲] ”ڏٺي شل سهندا ٻارُ ڏٺي“. ”سهندا“ صفت.

۱۸۸. ”ماضي معطوفيءَ جي ترڪيب“

هو ڏسي وائسي پڄي ويو. ”ڏسي وائسي“ ماضي
 معطوفي، فعل متعدي ۽ مان ٺهيل، سندس مفعول ”حال
 حالت“ يا پيو ڪو اهڙو لفظ، جو، گهڻو رهيو آهي.
 اڻٿارو: جيڪڏهن ”ڏسي وائسي“ ظرف ليکبو

ٿر به ترڪيب صحيح چڻبي. ٻيو ۽ چٽو ٿر ”ڏسي وائسي“
ظرف آهي ۽ لڳي ٿو فعل ”پڇي ويو“ سان.

۱۸۹. ”فعل لازميءَ جي ترڪيب“

(۱) ”هو ڏسي وائسي پڇي ويو.“

پڇي ويو: فعل لازمي مرڪب بيقاعدي، ڪرتري ڀريوگ،
زمان ماضي مطلق، ضمير غائب، جنس مذڪر،
عدد واحد، سندس فاعل آهي ”هو“.

(۲) ”سپاڻي ڪراچيءَ وڃڻ.“

وڃڻ: فعل لازمي بيقاعدي، ڪرتري ڀريوگ، امر نيازي
يا تمنا، جنس مذڪر (مونث)، عدد واحد، ضمير
حاضر، سندس فاعل ”تون“ ڪجهو آهي.

اشارو: ”هن رت رنو.“ رٿن فعل لازمي آهي.
”رت رٿن“ اصطلاح آهي ۽ معنيٰ اٿس رت جا ڪوڙها
ڪپڙا يا زار زار رٿن. ”رت رنو“ هڪ ڪو لفظ
سمجهي، ان کي فعل لازمي ڪوٺيو. يا ”رت“ لفظ
جي معنيٰ ”زار زار“ وٺي، ان کي ظرف مڏيو.

۱۹۰. ”فعل متعديءَ جي ترڪيب“

(۱) تون خط لک.

لک: فعل متعدي معروف بيقاعدي، ڪرتري ڀريوگ،
امر، جنس مذڪر (مونث)، عدد واحد، ضمير
حاضر، سندس فاعل ”تون“ ۽ مفعول ”خط“.

(۲) چيچ ۽ گهوٽ پيءُ ڏٺو هوم.

ڏٺو هوم: فعل متعدي معروف بيقاعدي، ڪرمڻي پريوگ،
زمان ماضي بعيد، ضمير غائب، جنس مذڪر،
عدد واحد، سندس فاعل ”مون“، جنهن جي
نشاني ”م“ فعل جي پڇاڙيءَ ۾ ٻيل آهي
۽ مفعول ”گهوٽ پيءُ“.

انشارو: جنهن فعل سان ضميري پڇاڙي گڏيل هجي،
تنهن جي ترڪيب معنيٰ موجب ڪبي.
مثال: ڏٺو هوءَ = تو ڏٺو هو. هتي فاعل ”تو“ چئبو.
ڏٺو هٿائين = هن ڏٺو هو. هتي فاعل ”هن“ چئبو.
ڏٺو هٿائينم = هن مون کي ڏٺو هو. هتي فاعل ”هن“
۽ مفعول ”مون“.

۱۱۱. ظرف جي ترڪيب

(۱) گهوڙو هينئر بلڪل آهستي هلي ٿو.

هينئر: ظرف زمان، لکي ٿو، فعل ”هلي ٿو“ سان.
بلڪل: ظرف تميز، لکي ٿو پئي ظرف ”آهستي سان“.
آهستي: ظرف تميز، لکي ٿو فعل ”هلي ٿو“ سان.
(۲) هيڏڙيءَ وهي ۽ ڪوڙ نه ڳالهائڻ.

”هيڏڙيءَ وهي ۽“، ظرفي فقره Adverbial Clause
لکي ٿو فعل ”ڳالهائڻ“ سان.

”نه“: ظرف نفی، لکي ٿو فعل ”ڳالهائڻ“ سان.

(۳) هو ڀت ڀر ڪريو.

پت ڀرڻ: ظرف مڪان، لڳي ٿو فعل ”ڪريو“ مان.
يا چئبو ”پت“ حالت چوري، سڀيان ”پر“ حرف
جر جي.

۱۹۲. ”حرف جر جي ترڪيب“

هو باغ ”ر“ ويو. هو باغ ”مان“ ويو. هو باغ
”ڏي“ ويو.
”ر، مان، ڏي“ حرف جر، هرڪ لڳي ٿو اسم
”باغ“ مان.

۱۹۳. ”حرف جملو جي ترڪيب“

(۱) مون صوف ۽ توت کاڌا.
”۽“: حرف جر، جو صوف ۽ توت جي ڳالهه گڏي
ڪرڻ لاءِ ڪم آيو آهي.
(۲) چاچو گهر ر ٻا اوطاق ر هوندو.
”يا“: حرف جملو، جو ”گهر ر“ ۽ ”اوطاق ر“ انهن
جملن جي ٻن ڀاڱن کي ڳنڍڻ يعني انهن جي
ڳالهه گڏي ڪرڻ لاءِ ڪم آيو آهي.

۱۹۴. ”حرف ڏدا جي ترڪيب“

(۱) ٻلي! تواج نوان ڪپڙا ڪيا آهن. ”ٻلي“ حرف ڏدا.
(۲) مارا تون ڏاڍو موڪو آهين. ”مارا“ حرف ڏدا.
۱۹۵. لفظن جي جدا جدا صورت ٻڌائڻ ۽ جملي
جي ٻن لفظن مان انهن جو لاڳاپو ڏيکارڻ، تنهن کي
”ترڪيب“ چئبو آهي.

باب اوڻيهون- ”تفريق يا چڻڊ“

۱۹۶. ”سج“ آڀري ٿو. هتي اسين ”سج“ جي ڳالهه ڪريون ٿا، ۽ هيءَ ڳالهه ٿا ڪريون، ته ”آڀري ٿو.“ مطلب ته هن جملي جا ٻه ڀاڱا آهن: (۱) جنهن بابت ڳالهه ڪجي ٿي. (۲) جيڪي هن بابت چئجي ٿو.

مٿين جملي ۾ ”سج“ جي ڳالهه ڪجي ٿي، جو ”فاعل“ آهي. فاعل بابت جيڪي به چئجي. ٿو، تنهن کي چئبو آهي ”خبر“. هاڻ چئبو ته هر هڪ جملي جا جي ٻه ڀاڱا آهن، سي هي آهن: (۱) فاعل (۲) خبر.

”علم صرف“ ۾ جنهن کي ”فاعل“ ٿو. چئجي تنهن کي ”علم نحو“ ۾ مبتدا ٿو چئجي. ”مبتدا“ معنيٰ جنهن سان ابتدا يا شروعات ٿئي. سڀين جملا فاعل سان شروع ٿا ٿين، تنهنڪري اهو نالو رکيو اٿن.

۱۹۷. جملي کي ڀڄي، ان جا ڀاڱا (مبتدا يا فاعل ۽ خبردار) ڌار ڌار ڪرڻ کي، ”تفريق يا چڻڊ“ چئجي ٿو. ”تفريق“ معنيٰ ڀڄي کي ڀڄي يا کولي ڀاڱا ڪرڻ (فرق يا ورڇ). ”چڻڊ“ جي به معنيٰ آهي وڌڻ يا چئي ڌار ڪرڻ (چڻڊ=چڻڻ، ڀڄڻ).

۱۹۸. ڄمڻ جي چڻڊ ڪرڻ مهل هڪ جدول ٺاهي آهي، جنهن ۾ جملي جي هر هڪ ڀاڱي لاءِ ڌار ڌار خاڻو جوڙيو آهي، جنهن هيٺ ڏيکارجي ٿو.

جملو	مبتدایا- فاعل	خبر
(۱) چوڪرو رلي ٻيو	چوڪرو	رلي ٻيو
(۲) ڪتو پڙنڪي ٿو	ڪتو	پڙنڪي ٿو

جملي جي ڀاڱن کي وڌائڻ بابت

”فاعل جو وڌاءُ“

۰۱۹۹

(۱) چوڪرو رلي ٻيو. (۲) ڪنو چوڪر رلي ٻيو.
(۳) هو ڦاٿل ڪپڙن وارو. ڪنو چوڪر رلي ٻيو.
هو ”ڦاٿل ڪپڙن وارو ۽ ڪنو“ لفظ صفت آهن.
اهي صفتي لفظ فاعل (چوڪرو) بابت وڌيڪ حقيقت
ڄاڻائڻ ٿا، تنهنڪري انهن کي ”فاعل جو وڌاءُ“ يا
”فاعل جو لڳ“ چيو آهي. لڳ معنيٰ لاڳو ٿيندڙ لفظ.

”فعل جو وڌاءُ“

-۲۰۰

(۱) چوڪرو رلي ٻيو. (۲) چوڪرو هيئر رلي ٻيو.
(۳) چوڪرو هيئر ٽرتي ۽ جي مهل رلي ٻيو.
(۴) چوڪرو هيئر ٽرتي ۽ جي مهل رستي تي رلي ٻيو.
”هيئر، ٽرتي ۽ جي مهل ۽ رستي تي اهي سڀ
ظرفي لفظ آهن. جي فعل ”رلي ٻيو“ مان لڳن ٿا.

اهي سڀ ظرفي لفظ فعل کي وڌائڻ لاءِ ڪم آيا آهن، تنهنڪري انهن کي ”فعل جو وڌاءُ“ چئجي ٿو. اهي فعل سان لاڳو ٿين ٿا، تنهنڪري انهن کي ”فعل جو لڳ“ به چئجي ٿو.

”مفعول جو وڌاءُ“

۲۰۱

- (۱) چوڪرو ماني کائي ٿو.
- (۲) چوڪرو ڪوسي ماني کائي ٿو.
- (۳) چوڪرو گيهه ۾ تريل ڪري ماني کائي ٿو.
- (۴) چوڪرو آڇي سٺي گيهه ۾ تريل ڪوسڻي ماني کائي ٿو.

”کائي ٿو“ فعل متعدي آهي ۽ ”ماني“ ان جو مفعول آهي. مفعول بابت وڌيڪ حقيقت ۽ ڏاڻاڻ لاءِ ان مان مٿيان صفتي لفظ ڪم آندائون اٿئون، تنهنڪري انهن کي ”مفعول جو وڌاءُ“ يا مفعول جو لڳ چئجي ٿو. ۲۰۲ مطابق ته فاعل ۽ مفعول سان صفتي لفظ ۽ فعل سان ظرفي لفظ لاڳو ڪجن ٿا ته ننڍڙا جملا وڌا ٿين ٿا.

۲۰۳. چيد ڪرڻ مهل جيڪا جدول جوڙجي، جيئن هيٺ ڏيکارجي ٿو:

- (۱) ۽ مزور آربي جو ڪپٽ مٿي تي کنيو پيا وڃن.
- (۲) بيرحم چوڪر هن غريب جي ٻار کي ڏاڍو ماريو.

خبر				فاعل	
اسم	لڳ	فعل	فعل جا لڳ	مفعول	مفعول جو لڳ
مزور	پس	ڪنيو پيا وڃن	مٿي تي	ڪپٽ	آرسي ۽ جو.
چوڪر	پير هم	ماريو	ڏاڍو	ٻار کي	هن غريب جي.

”فعل آڻپوريءَ خبر وارو ۽ پوراڻو“

۲۰۴

(۱) هي ڪم ڪنهن ڪاريگر کان آهي.

(۲) هي ڪم ڪنهن ڪاريگر کان ”ٿيو“ آهي.

پهرئين جملي مان پورو مطلب ڪونه ٿو نڪري. اسان جي دل جو پورو پورو مطلب ٻڌڻ ظاهر ٿو ٿئي جڏهن فعل جي اڳيان ”ٿيو“ لفظ گڏيون ٿا، جو ”اسم استقبال“ آهي. هن مان ڏسڻ مان ايندو ته ”آهي“ (فعل لازمي) آڻپوري خبر وارو آهي ۽ ان جو پوراڻو ڪندڙ لفظ آهي ”ٿيو“. هاڻ هيٺ ڪي مثال ڏجن ٿا جن مان خبر پوندي ته ڪهڙي قسم جا لفظ ”پوراڻو“ تي ڪم اچن ٿا.

فاعل			خبر
اسم	مفعول	اڻپورو فعل	پورائي
ڳولائڻ	خدا بخش	مقرر ڪيو	وڏيرو يا مڪي. (اسم)
ماڃسٽريٽ	قيدي	ڪيو	آزاد. (صفت)
آءُ	چور	پسند ڪريان ٿو	پڪڙائڻ. (مصدر)
تون	—	هوندين	ڪٿي؟ (ظرف)
بازينگر	ماڻهو	وڌا	حيرت. (ظرفي فقرو)
گوبند	—	آهي	ويڻو. (اسم استقبال)
ماڃسٽريٽ	قيدي	ٺهرايو	سزا جو لائق. (فقرو)

”چيد بابت وڌيڪ سمجهائي“

۲.۵. چيد ڪرڻ مهل جملي جو فاعل ۽ فعل
 عدي ٿار ڪجن. جيڪڏهن ڪو مفعول هجي ته اهو
 به ٿار ڪجي.

(۱). وچ معنيٰ تون وچ. ”تون“ فاعل ۽ ”وچ“ خبر.

(۲) ڪارايو مانس، معنيٰ مون هن کي ڪارايو. اهڙيءَ طرح فعل سان پڇاڙيون گڏيل هجن، ته پوءِ معنيٰ موجب هن طرح چيو ڪبو:

”مون“ فاعل، ”ڪارايو“ فعل ۽ ”هن کي“ مفعول.
 ۲۰۶. ”شاهه لطيف“ ”شاعر“ آهي. ”شاهه لطيف“ ۽ ”شاعر“ ٻئي فاعل آهن ۽ آهي هڪڙي ئي خاني (فاعل واري) ۾ ڏيکارجن.

(۱) گونيال رڀيو خرچي ورتو. هتي ”رڀيو“ ۽ ”خرچي“ ٻئي مفعول آهن، جي هڪڙي خاني (مفعول واري) ۾ ڏيکارجن.

۲۰۷. اسين هن بيمار وٽ واپاسين، پر هن جي حالت ڏسي دل جهلي ڪين سگهياسين، تنهنڪري سگهوئي موٽياسين.

هن طرح جيڪڏهن گهڻا جملا هڪٻئي سان گڏيل هجن ته هر هڪ جملي جو فاعل ۽ مفعول ۽ ڪڍي ڌار ڪجن.

۲۰۸. هن جا سڄي توڙي دشمن هن کي ايماندار سمجهن ٿا.

هتي ”توڙي“ حرف جملي آهي جو ٻن جملن کي ڳنڍي ٿو.

(۱) هن جا سڄي هن کي ايماندار سمجهن ٿا.

(۲) هن جا دشمن هن کي ايماندار سمجهن ٿا.

”چنيد ڪرڻ مهل ڪنڊيندڙ ”حرف“ ڪڍي ڌار ڪبو ۽ جملي کي هن ريت ڦوڙي، هر هڪ جملي جو ڌار چنيد ڪبو.“

”باب ويهون- بيهڪ جون نشانليون“

۲۰۹. هيٺ، نه پوءِ. هيٺ، نه، پوءِ.
پهرئين جملي ۾ هڪڙي معنيٰ ۽ ٻوئين جي ٻي معنيٰ آهي. معنيٰ ۾ ڦير رکيو بيهڪ جي نشانيءَ سبب ٿيو آهي، تنهنڪري اهڙيون نشانليون پوري هنڌ ڏيڻ گهرجن.

”ٿورو دم“

۲۱۰. هو ماني کائي، ٻاهر نڪتو. هن طرح ڪنهن جملي جي وچ ۾، جتي ٿورو بيهڻو هوندو آهي، اتي هيءَ نشاني (۱) ڏيئي، آهي، جا شڪل ۾ آهي ”و“ اکر جهڙي آهي. انهيءَ کي ”ٿورو دم“ يا ”ساهي“ چوندا آهن.

- جملن ۾ اها نشاني هيٺين حالتن ۾ ڏيئي آهي:
- (۱) زالون، مرد، چوڪريون ۽ چوڪرا اچي مڙيا.
 - (۲) ٽوڪي، مون کي ۽ ٻين سڀني کي، ڏئي پيدا ڪيو آهي.
 - (۳) هو بلڪل ايماندار، محنتي، سياڻو ۽ ڪارائتو آهي.
 - (۴) ڪن جي وسيلي، رڌڻ، ٻڃائڻ، سبڻ ۽ ٻيا ڪم ٿي سگهن ٿا.

اهڙيءَ طرح جڏهن ساڳي قسم جا ٻه ٽي يا وڌيڪ
 ڳالهائڻ جا لفظ (اسم، صفت وغيره) هڪٻئي پٺيان
 ايندا آهن، تڏهن هر هڪ جي وچ ۾ ٿورو ”دم“ ڏيئي،
 ٻچاڙيءَ ۾ ”۽“ حرف جملو ڪم آڻيو آهي.

(۵) همايون، اڪبر جو پيءُ، ڏاکڻ تان ڪيري،
 مري ويو.

(۶) ڪتاب جو مون توکي ڏنو، سو ڦاٽي پيو.

هن طرح جڏهن ڪنهن ماڻهوءَ يا شيءِ جي ڪا
 ڳالهه ڪرڻي هجي، ۽ ان جي سڃاڻپ ڪرائڻ يا وڌيڪ
 حقيقت ڄاڻائڻ لاءِ ڪي ماڻهي ڏيکاريندڙ يا لاڳاپو رکندڙ
 لفظ ڪم آڻيا هجن ته اهڙي اسم جي پٺيان، تڏوڙي
 ماڻهي يا لاڳاپي ڏيکاريندڙ لفظن جي پٺيان، ”ٿورو دم“
 ڏبو.

(۷) آڱ ماني کائي، ڇڪر هڻي، بازار مان ڪم لاهيندو،
 گهر آيس.

هن طرح جيڪڏهن جملي ۾ فعل کان سواءِ ”ماضي
 معطوفي يا اسم حاله“ يا ٻئي هجن، ته هر هڪ جي پٺيان
 ٿورو دم ڏبو.

(۸) جي تون ايندين، ته آڱ به ايندس.

(۹) جڏهن هو آيو، تڏهن آڱ ويس.

(۱۰) برسات پيئي، ته راند بند ٿي.

هن طرح جيڪڏهن ڪنهن جملي ۾ هڪ پاسو

پئي تي تغلق رکندڙ هوندو، ۽ انهن سان ڪو پاڻو پنهنجي سر ڌار ڪم اچڻ جهڙو نه هوندو، ته انهن جي وچ ۾ ٿورو دم ڏبو.

(۱۱) ڇا ڏينهن ڇا رات، ڇا ويٺي ڇا بيٺي، مارئي پنهنجن ماروئڙن کي پيئي منڀاريندي هئي.

هن طرح جڏهن ڪي ”هر-جنس“ لفظ جوڙو جوڙو ٿي ڪم ايندا آهن، تڏهن هر هڪ جوڙي جي وچ ۾ ٿورو دم ڏبو آهي.

(۱۲) چوڪر، خط لک. هن طرح ندا جي فاعل يا اسر پٺيان ٿورو دم ڏيئي، ان کي جملي ۾ الڳ ڪري بيهاريو آهي.

”اڻ دم“

۲۱۱. هو ڏاڍو سمجهو آهي، تنهنڪري هرڪا ڳالهه آسانيءَ سان سمجهي ٿو؛ پر مست آهي، تنهنڪري گهڻي ساک ڪانه اٿس.

هن جملي جا ٻه وڏا پاڻا آهن، جن جو پاڻ ۾ لاڳاپو آهي ۽ انهن جي وچ ۾ ٿوري دم کان وڌيڪ بيهڻ جي ضرورت آهي، تنهنڪري ”سمجهي ٿو“ کان پوءِ هڪ نشان ڏنو ويو آهي، جنهن کي چئبو آهي ”اڻ دم“. هيءَ نشاني (،) ٿوري دم واري نشانيءَ جهڙي آهي، پر مٿان ٻڙي ڏنل اٿس. اها نشاني هيٺين ۾ مڪمل سببن ڪري ڏني آهي:

(۱) هر هڪ ننڍي جملي جي پڇاڙيءَ وٽ ڪجهه

وڌيڪ بيهجي، ته متان سڀ ڄملا گڏي پڙهڻ ڪري معنيٰ ۾ مونجهارو ٿئي.

(۲) هر هڪ ننڍي جملي کي اثرائتو ڪجي، ته پڙهندڙ جو هر هڪ ننڍي جملي تي وڌيڪ چت لڳي.

”دم“

۲۱۲. (۱) هڪ واري ڪوڙ ڳالهائبو، ته آئيندي ڪوبه اعتبار ڪونه ڪندو؛ ڪوڙ ايمان جي ڪٽر. (۲) تو محنت ڪئي، ته پاس ٿين؛ محنت جو ڦل وڃڻ جو نه آهي.

هن طرح جذبن ڪنهن ڳالهه پوري ڪرڻ کان پوءِ، ڳالهه کي وڌيڪ اثرائتي ڪرڻ لاءِ، ڪجهه وڌيڪ چوڻو هوندو آهي، يا سَو ”پهاڪو“ يا ”مثال“ ڏيڻو هوندو آهي، ته پهرئين جملي جي پوري ٿيڻ تي هيءَ نشاني (:) ڏيبي آهي، جنهن کي ”دم“ چوڻ ٿا. (۳) ٿر ڊويزن ۾ هيٺيان تعلقا آهن:

ڏيٺو، مٺي، چاچرو ۽ ننگر پارڪر. هن طرح دم سان ليڪ به ڏيبي آهي.

”پورو دم“

۲۱۳. آءٌ سڀاڻي ڪراچي ويندس. اهڙي طرح هر هڪ جملي پوري ٿيڻ تي پڙي ڏيبي آهي. انهيءَ کي ”پورو دم“ چوڻ ٿا.

”ٻيون نشانينون“

۲۱۴. ”ٿورو ڊمر“، ”اڌ ڊمر“، ”ڊمر“ ۽ ”ٻورو ڊمر“.
انهن چئن ٻيهڪ جي نشانين کان سواءِ ٻيون هيٺيون
نشانينون آهن، جي پڻ انهن نشانين مان گڏ شمار
ٿيل آهن.

(۱) مارا! ايتري ۾ ٿي به آئين. ويچارو مري ويو!
اڄ اسان کي موڪل آهي! ڏسي شل تنهنجو
پلو ڪندو!

هن طرح حرف ٿدا جي پٺيان يا عجب، افسوس،
خوشي، سٺ وغيره ڏيکاريندڙ جملن جي پٺيان هي ۽
نشاني (۱) ڏيبي آهي، جنهن کي ”ٿدا“ جي نشاني
چوندا آهن.

(۲) تون ڪير آهين؟ (سوال جي نشاني)

”واڪ جون نشانينون“

(۳) هن چيو ته ”آڱ“ اڄ ويندس.

هن طرح جڏهن به ٽي لفظ بجنسي ڇاڻاڻبا آهن،
تڏهن پهرئين ۽ ٻوئين لفظ جي پٺيان هي نشانينون
(”) ڏيون آهن، جن کي ”واڪ“ جا نشان چوندا
آهن. ”پهاڪا“ به ائين ”واڪ“ جي نشان اندر
ڇاڻاڻبا آهن.

مثلاً: ”چور جي ماءُ ڪنڊ ۾ روئي.“

ضمیمو: زمانن جي ورڇ، ڪٿم جي حالت موجب.

زمان	Indefinite (Simple)	Continuous	Perfect
ذاتي پاڻ	مادي صورت	استمراري يا چالو	ڪاملن يا پورن
1	۲	۴	۵
حال	سيڪاريون هوس	سيڪاريان پيو ٿو (سرجند)	مون سيڪاريو آهي
ماڻهي	سيڪاريان ٿو	سيڪاريو ٿئي يا سيڪاريندو هوس	مون سيڪاريو هو
مستقبل	سيڪاريندس	سيڪاريندو رهندس	سيڪاريندو هوندو

اڻڌارو: چونڊون قسم Perfect Continuous، پر اهو ڳوڻو ڪم ٿئي اچي.
هي ۽ ضميمو انگريزي گرامر سمجھڻ ۽ ترجمي ڪرڻ ۾ سهوليت ڪندو، تنهنڪري ڏسو وڃو آهي.

”ڏنگيون ليڪون ()“

- (۴) جملي جي وچ ۾ ڪو ڌار ٿڪر (معنيٰ يا ٻي ۽ ڪالھ بابت) ڄاڻائڻو هوندو، ته اهو ٻن ڏنگين ليڪن جي وچ ۾ رکيو آهي، جيئن هتي (معنيٰ يا ٻي ۽ ڪالھ بابت) لفظ ڏنگين ليڪن جي وچ ۾ رکيا ويا آهن.
- (۵) ڏنگين ليڪن () بدران هي نشان يون [] ۾ ڪم آڻيون آهن، جن کي ”چرٽڪوٽ“ چون ٿا.

پڙهندڙ نسل . پ ن

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ”اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻِڪَ ”لڙهندڙ نسل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻَ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:
انڌي ماءُ جڙيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ٻرندڙ، چُرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪندڙ، پاڙي، ڪاڻو، پاڇوڪڙ، ڪاوڙيل ۽ وڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پَر اسان انهن سڀني وِچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان ڪڍي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ٺاهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهڻ ۽ هِڪَ ٻئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻڻَ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نسل (پَن) ڪا به تنظيم ناهي. اُن جو ڪو به صدر، عهديدار يا پايو وجهندڙ نه آهي. جيڪڏهن ڪو به شخص اهڙي دعويٰ ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو ڪوڙو آهي. نه ئي وري پَن جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو به ڪوڙو آهي.

جهڙيءَ طرح وڻن جا پَن ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اهڙيءَ طرح پڙهندڙ نسل وارا پَن به مختلف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳئي ئي وقت اداس ۽ پڙهندڙ، ٻرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وڙهندڙ ۽ پڙهندڙ به ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾ پَن ڪا خصوصي ۽ تالي لڳل ڪلب Exclusive Club نه آهي.

ڪوشش اها هوندي ته پَن جا سڀ ڪم ڪار سهڪاري ۽ رضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي ته ڪي ڪم اجرتي بنيادن تي به ٿين. اهڙي حالت ۾ پَن پاڻ هڪٻئي جي مدد ڪرڻ جي اصول هيٺ ڏي وٺ ڪندا ۽ غير تجارتي non-commercial رهندا. پَن پاران ڪتابن کي ڊجيٽائيز digitize ڪرڻ جي عمل مان ڪو به مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نه ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊجيٽائيز ڪرڻ کان پوءِ اهم مرحلو ورهائڻ distribution جو ٿيندو. اهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو ته ڀلي ڪمائي، رڳو پَن سان اُن جو ڪو به لاڳاپو نه هوندو.

پَن کي کليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي ته هو وَس پٽاندڙ وڌ
 کان وڌ ڪتاب خريد ڪري ڪتابن جي ليکڪن، ڇپائيندڙن ۽
 ڇاپيندڙن کي همٿائن. پر ساڳئي وقت علم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ
 کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪنهن به رڪاوٽ کي نه مڃن.
 شيخ اياز علم، ڄاڻ، سمجھ ۽ ڏاهپ کي گيت، بيت، سٽ،
 پُڪار سان تشبيهه ڏيندي انهن سڀني کي بمن، گولين ۽ بارود
 جي مد مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو ته:
 گيت به ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪرڻ ٿا.

... ..

جئن جئن جاڙ وڌي ٿي جڳ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇڻن ٿا؛
 ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موٽي منجهه پهتاڙ ڇڻن ٿا؛

... ..

ڪالهه هُيا جي سُرخ گُلن جيئن، اڄڪلهه نيلا پيلا آهن؛
 گيت به ڄڻ گوريلا آهن.....

... ..

هي بيت اُٿي، هي بم- گولو،

جيڪي به ڪٽين، جيڪي به ڪٽين!

مون لاءِ ٻنهي ۾ فرقُ نه آ، هي بيتُ به بم جو ساٿي آ،

جنهن رڻ ۾ رات ڪيا راڙا، تنهن هڏ ۽ چم جو ساٿي آ -

ان حساب سان اڻڄاڻائي کي پاڻ تي اهو سوچي مڙهڻ ته
 ”هاڻي ويڙهه ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نه
 وڃايو“ نادانيءَ جي نشاني آهي.

پَنَ جو پڙهڻ عام ڪتابي ڪيڙن وانگر رڳو نصابي ڪتابن تائين محدود نه هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڍي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نسل جا پَنَ سڀني کي **ڇو، ڇا، ۽ ڪيئن** جهڙن سوالن کي هر بيان تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جواب ڳولڻ کي نه رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اڻتر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان به پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي ان سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون پاڪي پائي چيو ته ”منهنجا پاءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ.“
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)